

T.C
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ (TASAVVUF)
ANABİLİM DALI

ŞEYH MUHAMMED DİYÂUDDÎN'İN HAYATI
VE TASAVVUFÎ GÖRÜŞLERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HAZIRLAYAN
ÖMER TAYFUR YÜCEL

TEZ DANIŞMANI
PROF.DR. MUSTAFA AŞKAR

ANKARA 2015

TEZ ONAY SAYFASI

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TASAVVUF BİLİM DALI

ŞEYH MUHAMMED DİYAÜDDİN'İN HAYATI VE TASAVVUFİ GÖRÜŞLERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Tez Danışmanı : Prof. Dr. Mustafa Aşkar

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı

Prof. Dr. Mustafa Aşkar
Doc. Dr. Vahit Gültas
Yrd. Doç. Dr. Belent Ako

İmzası

.....

.....

.....

.....

.....

Tez Sınavı Tarihi 5.8.2015

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER.....	I
ÖNSÖZ.....	V
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

ŞEYH MUHAMMED DİYÂUDDÎN'İN HAYATI

1) DOĞUMU VE AİLESİ.....	3
2) EĞİTİM ALDIĞI HOCALARI.....	5
2.1 Abdurrahman Tâgî.....	6
2.2 Şeyh Fethullah Verkânîsî	14
3) YETİŞTİRDİĞİ TALEBELERİ	
3.1-Molla Muhammed Emin.....	25
3.2-Şeyh İbrahim-i Abirî.....	31
3.3-Molla Mustafa ez-Zokî.....	33
3.4-Molla Halil et-Tilî.....	33
3.5-Molla Halid el-Poğavî.....	33

3.6- Şeyh Şehabeddin-i Tilî.....	33
3.7- Molla Ubeydullah et-Tilî.....	38
3.8- Molla Yusuf et-Tekmanî.....	39
3.9-Ahmed Haznevî.....	40
3.10 Molla Abbas es-Suşarî.....	47
3.11- Şeyh Alâeddin-i Ohinî.....	48
3.12- Şeyh Mahmud-i Zokaydî.....	52
3.13-Şeyh Abdülhekim el-Hüseynî.....	54
3.14- Şeyh Mahmud-i Karaköyî.....	61
3.15- Şeyh Abdurrahman-i Çokreşî.....	64
3.16-Şeyh Selîm-i Hezanî.....	65
3.17-Molla Abdülkerim Sipahirtî.....	66
4) TASAVVUFÎ HAYATI	
4.1 Nakşbendî Tarîkatı.....	67
4.2 Sohbet Olan Düşkünlüğü.....	73
4.3 Hac Seferi.....	83
4.4 Tarîkat Silsilesi.....	86
4.5 Halifeleri.....	88

4.6 Hatme Duasında Muhammed Diyâuddîn.....	89
4.7 Mektupları.....	90
5) MİLLÎ MÜCADELE YILLARI	
5.1 Millî Mücadele'ye Girişi.....	96
5.2 Millî Mücadele'ye Katkıları ve Bitlis'in Kurtuluşu.....	97
5.3 Gazi Oluşu.....	109
5.4 Millî Mücadele Sırasındaki İlmi ve Dinî Yaşantısı.....	110
6) VEFATI	
6.1 Vefatına İşaret Eden Sözleri.....	111
6.2 Ailesine ve Müridlerine Tavsiyeleri.....	114
6.3 Son Günleri.....	116

İKİNCİ BÖLÜM

ŞEYH MUHAMMED DİYÂUDDÎN'İN TASAVVUFÎ

GÖRÜŞLERİ

1-Râbta.....	119
2-Vird.....	126
3-Dünya.....	130

4-Teveccüh.....	135
5-Nefs.....	139
6-Vahdet-i vücûd.....	145
7-Muhabbet.....	148
8-Edeb.....	154
SONUÇ.....	159
KAYNAKÇA.....	164
EKLER.....	172
ÖZET.....	179

ÖNSÖZ

Yaratılmışların en şerefli olan insan, maddî ve manevî bir birliktelikte yaratılmıştır. Günümüzde insanın maddî tarafı ön plana çıkmış manevî boyutu ikinci plana atılmıştır. Bu durum birçok sorunuda beraberinde getirmiş, bireylerin yaşadığı sorunlar toplumları, toplumların yaşadığı sorunlar tüm Dünya'yı olumsuz etkilemiştir. Ülkemize bakıldığında İslami değerlerden, tasavvufun muhabbetinden uzak kişiler kendilerini terör batağında bulabilmektedir. İslam coğrafyasına bakıldığında ise sevgiden, muhabbetten uzak, İslamiyeti sadece cezalandırmak olarak algılayan, şiddetle beslenen zümreler ortaya çıkmıştır. Tasavvuf tam bu noktada ülkemiz başta olmak üzere tüm Dünya'ya ilaç olma iddiasına sahiptir. Tasavvufun tarihsel sürecine ve etkisine bakıldığında bu iddanın yersiz olmadığı görülmektedir.

Tasavvuf yaşanmaya başladığı dönemden bu güne kadar ki her dönemde önemiyle etkisiyle ve gizli yönleriyle merak ve tartışma konusu olmuştur. Anadolu coğrafyasında da Tasavvufun etkisi yadsınanamaz bir gerçektir. Mevlânâ'nın (1273), İbn Arabî'nin (1240) etkisi Osmanlı öncesi Anadolusunda yankı bulduğu gibi Osmanlı'da birçok yönden etkilemiştir.

Osmanlı padişahları arasında Tasavvuf ehli bir mürşidle kuvvetli bir bağı olmayan neredeyse yoktur. Osmanlı devletinin kuruluş döneminde, Osman bey anılırken Şeyh Edebâli'yi (1326) , Yıldırım Bayezid anılırken Emir Sultan'ı (1430), İstanbul'un fethinde Fatih Sultan Mehmet anılırken Akşemseddin (1459) ve Ubeydullah Ahrar'ı (1490) anmadan geçmek doğru olmaz. Osmanlı devletinin tarihinde Hacı Bektaşî Velî (1271), Hacı Bayram Velî (1429), Azîz Mahmud-ı Hüdâyî

(1628), Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî (1827) gibi şeyhlerin önemli etkileri görülür. Osmanlı Edebiyatında, şiirinde, müziğinde, hat sanatında, Yunus Emre (1321), Abdurrahman Cami (1492), Dede Efendi (1846) , İtrî (1712) gibi tarîkat ehli kişilerin katkıları oldukça önemlidir.

Tasavvufu anlamanın en temel yollarından birisi tasavvufun merkezi olan mürşidleri anlamaktır. Tasavvuf ehline göre tasavvufu yaşamak tasavvuf kitaplarını okumakla olmaz. Tasavvufa göre her ilmin bir öğretmeni vardır ve ilim öğretmenle öğrenilebilir. Tasavvufun öğretmeni ise mürşidlerdir. Tasavvufta mürşid Allah(c.c)’a gidilecek yoldan daha önce gittiği için yolun zorluklarını tehlikelerini bilir. Mürşidler kendilerine bağlanan müridlerine maddî ve manevî açıdan yardımcı olur.

Bizde bu çalışmada Osmanlı devletinin son dönemlerinde yaşamış bir Nakşbendî-Halidî mürşidi olan Şeyh Muhammed Diyâuddîn’i ele aldık.

Bu çalışmamda ve hayatımın her anında, yardımlarını esirgemeyen büyüğüme ve tez danışmanım değerli hocam Prof. Dr. Mustafa AŞKAR’a katkılarından dolayı çok teşekkür ederim.

Başarı Allah’(c.c) tandır.

Ömer Tayfur YÜCEL

Ankara, 2015

GİRİŞ

Bu araştırmayla ‘‘Şeyh Muhammed Diyâuddîn’in Hayatı ve Tasavvufi Görüşleri’’ adı altında, Şeyh Muhammed Diyâuddîn’in yaşadığı döneme ve günümüze olan etkisini dinî, sosyal ve askeri yönleriyle inceleyerek, dönemin tasavvufî anlayışına bir nebze olsun ışık tutmak amaçlandı.

Muhammed Diyâuddîn’in yetiştirdiği halifeler ve mürşidler vasıtasıyla tasavvufî manada etkisi günümüze kadar gelmiştir. Özellikle yetiştirdiği mürşidler arasında yer alan Menzil dergâhının kurucusu Seyyid Abdülhakim el-Hüseynî dikkat çekicidir. Menzil dergâhı günümüzde Nakşbendî yolunun en etkin kolları arasında yer almaktadır. Hayatını ele aldığımız Muhammed Diyâuddîn’i anlamak, günümüz Türkiye’sinin tasavvufî yaşantısını anlamak açısından oldukça önemlidir.

Şeyh Muhammed Diyâuddîn 1. Dünya Savaşı sonrasında gerçekleşen Bitlis’in Ruslar tarafından işgaline ve Ermeni mezalimine tanıklık etmiş, bu zor dönemde müritleriyle birlikte milis kuvvetler oluşturarak Bitlis’in kurtuluşunda önemli bir rol oynamıştır. Bitlis’in kurtuluşu Doğu Anadolu bölgesinin kurtuluşunda, Doğu Anadolu bölgesinin kurtuluşunda Kurtuluş Savaşı açısından oldukça önemlidir. Kaynaklar Muhammed Diyâuddîn’in Millî Mücadele öncesi ve Millî Mücadele sırasında yaşadığı bölgede toparlayıcı, birleştirici bir etkisinin olduğunu göstermektedir. Bu birleştirici etkinin günümüzde yaşanan terör gibi önemli sorunların çözümünde dikkate alınması önem arz etmektedir.

Konumuz olan “Şeyh Muhammed Diyâuddîn’in Hayatı ve Tasavvufi Görüşleri”ni aktarırken tasavvufî kitapların yanı sıra 1. Dünya Savaşı sonrasında yaşananların anlatıldığı tarihi ve askeri kaynaklardanda yararlanıldı.

Çalışma Şeyh Muhammed Diyâuddîn’in hayatı ve tasavvufî görüşleri olmak üzere iki ana bölümde ele alındı.

Birinci bölümde Şeyh Muhammed Diyâuddîn’i etkileyen yetiştiren hocalardan bahsedildiği gibi yetiştirdiği müridlerinede yer verildi. Yine bu bölümde tasavvufî hayatı, sohbet hayatı, hac seferi, Millî Mücadele’ye katkıları ve vefat dönemi işlendi.

Muhammed Diyâuddîn İslam dinî içersinde Peygamber Efendimiz(s.a.v) ile başlayan mektup kültürü içersinde yer almıştır. Muhammed Diyâudîn’in görüşlerinin önemli bir bölümü mektuplarından anlaşılmaktadır. İkinci bölümde Şeyh Muhammed Diyâuddîn’in mektuplarında yer alan görüşlerine, râbıta, vird, vahdet-i vücûd gibi tasavvuufi konulara yer verildi.

BİRİNCİ BÖLÜM

ŞEYH MUHAMMED DİYAÜDDİN'İN HAYATI

1) DOĞUMU VE AİLESİ

Muhammed Diyâuddîn (مُحَمَّدٌ ضِيَاءُ الدِّينِ) kendi gibi bir Nakşbendî-Hâlidî mürşidi olan babası Abdurrahman Tâğî'nin (عَبْدُالرَّحْمَنِ تَاغِ) eli ile yazdığı bir nota göre göre Bitlis'in bir ilçesi olan Hizan'ın İspahirt nahiyesinin Usba isimli köyünde 14 Ocak 1856 yılında Pazartesi günü öğleden sonra doğmuştur göre Bitlis'in bir ilçesi olan Hizan'ın İspahirt nahiyesinin Usba isimli köyünde 14 Ocak 1856 yılında Pazartesi günü öğleden sonra doğmuştur.¹

Muhammed Diyâuddîn'in babası Abdurrahman Tâğî “Seyda” lakabıyla anılan bir mutasavvuf molla idi. Abdurrahman Tâğî medrese ve tekkeyi birleştirdiği, ilim ve ameli bir arada yürüttüğü için kendisine “Seyda Tâğî” denilmiştir.²

Şeyh Abdurrahman Tâğî'nin 6'sı erkek, 6'sı kız olmak üzere toplam 12 çocuğu olmuştur. Muhammed Diyâuddîn tüm çocukların büyüğüdür. Şeyh

¹ Şefik Korkusuz, **Nehri'den Hazne'ye Meşayih'i Nakşibendi**, Kilim Matbacılık, İstanbul 2010, s. 225.

² Muhammed Nakşibendî, **Altın Silsile**, Semerkand Yayınları, İstanbul 2012, s. 416.

Abdurrahman Tâğî, çocukları küçük yaştayken, kendisini tamamen Seyyid Sıbgatullah Arvâsî'nin hizmetine adamıştır.³

Muhammed Diyâuddîn, hayatında Medine isimli hanım ile bir evlilik yapıştır. Bu evlilikten Fethullah isimli oğlu ile Aişe isimli bir kızı olmuştur. Molla Fethullah, Muhammed Diyâuddîn'den 10-15 gün evvel Şubat ayının başında tasavvufî amelini bitirdiği halde hilafet alamadan vefat etmiştir. Hazret, ona hilafet vermediği için üzülmüş ve “ Keşke vermiş olsaydık, şimdi büyüklerden daha çok istifade ederdi. “ demiştir.⁴

Muhammed Diayuddin'in babaannesi, Hz. Hüseyin'in soyundan gelen bir Seyyide'dir.⁵ Muhammed Diyâuddîn'in Hz. Hüseyin'in soyundan geliyor olması kendisini ehl-i beyt'ten kılar. Ev halkı anlamına gelen “Ehl-i beyt” terkibi, ev sahibini, onun eşini, çocuklarını, torunlarını ve yakın akrabalarını kapsar. Günümüzde Ehl-i beyt kavramı genel olarak, Hz. Peygamber'in (s.a.v) torunları Hz. Hasan (r.a) ve Hz.Hüseyin'in (r.a) soyundan gelenler için kullanılmaktadır.⁶

Hazret'in büyük torunu; Cemaleddin de 22 Şubat'ta vefat eder ve geriye yalnızca Şeyh Takyeddin ve Şeyh Nasır adında iki torunu kalır. Bunların nesli devam

³ Korkusuz, **Nehri'den Hazne'ye Meşayih'i Nakşibendi**, s. 225.

⁴ Korkusuz, **Nehri'den Hazne'ye Meşayih'i Nakşibendi**, s. 241.

⁵ Nakşibendî, **Altın Silsile**, s.371.

⁶ S.Mübarek Erol, **Ehl-i Beyt**, Semerkand Yayınları, İstanbul 2010, s.9.

etmektedir. Kızı Aîşe de Hazret'in şehid olan kardeşi Muhammed Said'in oğlu, Sultan Veled ile evlendirilmiştir.⁷

2) EĞİTİM ALDIĞI HOCALARI

İlk önemli eğitimini ailesinde babası Abdurrahman Tâğî 'den alan Hazret, normal medrese tahsiline önce Halenze köyünde Molla Mustafa el-Halenzi el-Bedevi'nin yanında başladı. Ardından kardeşi Abdurrahim ile beraber Şeyh Fethullah Verkânîsî'nin yanında tedrisat'a başladılar; ancak iki kardeş arasında ayrı özellikler görülür. Hazret'in dersi çabuk biterken, kardeşinin dersi epey uzun sürdüğü için, durumu gören ev halkından bazıları Şeyh Fethullah'a ;” Sen Hazret'e az, Abdurrahim'e ise çok önem veriyorsun.” diye zaman zaman çıkıştıklarında Şeyh Fethullah ise;

“Ne yapabilirim ki; Hazret, dersleri normal olarak dinleyip, öğrendiği ile ikna olup verileni yeterli görüyor, dolayısıyla dersi çabuk bitiyor. Molla Abdurrahim'e gelince; o, çok soru soruyor ve bizi de cevap vermeye zorluyor, bu yüzden dersleri gecikiyor.” demiştir.⁸

Bu şekilde tedrisata devam eden Hazret, tüm tahsilini Şeyh Fethullah'ta tamamlamış, ilmî icazetini de Şeyh Fethullah'tan almıştır.

⁷ Korkusuz, **Nehri'den Hazne'ye Meşayih'i Nakşibendi**, s. 242.

⁸ Korkusuz, **Nehri'den Hazne'ye Meşayih'i Nakşibendi**, s. 226.

2.1 Abdurrahman Tâgî

Abdurrahman Tâgî'nin Babasına Molla Mahmud denilmiştir. Molla Mahmud aslen Şirvanlıdır. Annesi, Hz. Hüseyin'in soyundan bir Seyyide'dir. Abdurrahman, Tâgî ilk tahsilini böyle bir ortamda ebeynlerinden almıştır Dedesi Peygamberimiz'in (s.a.v) torunu Hz. Hüseyin'in (r.a.) neslinden olan Molla Muhammed'dir. Abdurrahman Tâgî ilmi ve takvasıyla tanınan bir aileye mensuptu. Babası da dedesi de ailenin diğer fertleri gibi tasavvuf ehliydi. Şirvan'da doğduğu ve çocukluk yıllarını geçirdiği eve bu yüzden "sufî evi" denilmiştir.⁹

Dedesi Molla Muhammed ileri görüşlü, âlim ve kâmil bir zattı. Torunu Abdurrahman'ı ümitlerle ve dualarla yetiştirmiştir. Annesi Meyasin validemiz de, oğlunun yetişmesine ayrı bir özen göstermiş ve zaman zaman yanındakilere şöyle demiştir:

"Bu çocuk, Allah Teâlâ'nın bize bir ikramı ve emanetidir. Onu sadece ellerimizle değil, kalplerimizdeki sevgi ile yetiştireceğiz."¹⁰

Abdurrahman Tâgî'nin göbeği de Hz.Yusuf ile Züleyha hakkında yazılan bir aşk kitabı üzerinde kesilerek Allah(c.c)'a âşık bir zat olması arzu edilmiştir.¹¹

⁹ Nakşibendî, **Altın Silsile**, s.371.

¹⁰ Nakşibendî, **Altın Silsile**, s.371-372.

¹¹ İldırar, **İşaretler**, s.8.

On yaşında, kendisinden şefkatini esirgemeyen ve terbiyesiyle yakından ilgilenen annesini kaybetti. Babası onu şafi ulemasının eserlerini okumaya yöneltti. İmamı Şafi'nin "Muharrer"adlı eseriyle, Arapça gramer derslerini tedris etti. Babasından "Hadâik-ud Dekâik"adlı kitabı okudu.¹²

Bir müddet sonra babası onu, Şirvan'ın meşhur âlimlerinden Molla Abdüssamed hazretlerinin rahle-i tedrisâtına yönlendirdi. O vefat edince de Gavs-ı Hizânî hazretlerinin yeğeni Molla Diyâuddîn Arvâsî hazretlerinden ders aldı.¹³

Abdurrahman Tâğî hazretleri Molla Diyâuddîn Arvâsî hazretlerinin derslerine devam ettiği sırada henüz on üç yaşındaydı. Molla Diyâuddîn Arvâsî Abdurrahman Tâğî'ye muhabbeti ve muhabbetin önemini anlatarak Abdurrahman Tâğî'nin mizacında önemli bir etki bırakmıştır.¹⁴

Hocasına düşkün olan ve ondan azami şekilde istifade eden Abdurrahman Tâğî tasavvufun inceliklerine sahip oldu. Hocasından öğrendiklerini şöyle anlatmıştır:

"Molla Diyâuddîn Arvâsî hazretleri bana Allah sevgisini öğretti. Allah'ı gönülden sevenlerin üstün olduklarını anlattı. Hem anlatarak hem de yaşayarak bana örnek oldu. Onu tanıdıkça ve gördükçe içimdeki Allah sevgisinin arttığını hissettim. Arkadaşlarımın mecazî aşkı bulmaya çalıştıklarını ben, manevî aşkı ziyadesiyle elde

¹²Muzaffer Taşyürek, **Hatme-i Hacegan Sultanları Silsile-i Menzil**, Alioğlu Yayınları, İstanbul 1998, s.136.

¹³ Nakşibendî, **Altın Silsile**, s.373.

¹⁴ Ildırar, **İşaretler**, s.11.

ediyordum. Bunun sonucunda tasavvufî hayat bana çok daha güzel geldi. Şirvan'da bulunan Hacı Emin Şirvanî'nin sufileri arasına katılmayı arzuladım ve Rifai oldum.

Ardından bana tavsiye edilen zikirleri yapmaya başladım. Bana verilen bütün görevleri büyük bir iştiaqla yerine getiriyordum. Ancak daha sonra Hacı Emin Şirvani'nin kâmil bir mürşid olmadığını anladım. Mürşidi İslami gerçeklere uymayan bazı uygulamalar yaptığı için onu halifelikten azledince, ben de kendisini mürşid olarak seçmekten vazgeçtim.

Ardından Şeyh Hamza Telvi hazretlerini kendime mürşid-i kâmil olarak kabul ettim. Onun yanında çok şey öğrendim. Muhabbet ve cezbenin ne olduğunu yaşadım ve idrak ettim.

Daha sonra Allah Teâlâ bana Kadirî yolunun mürşid-i kâmil olan bir zatı sevdirdi. Seyyid Nureddin Birgivî'nin halifesi olan Şeyh Abdülbarî Çarçahî hazretlerinin dergâhın da ve nur meclisinde bulundum. Bu zat bana öylesine mücahede yaptırdı ki, nefsin pek çok özelliğini daha iyi öğrenmiş oldum. Onun tasavvufî terbiyesi bambaşkaydı; beni oruç tutmak, az yemek, mezarlıkları ziyaret ettirmek ve ölüm râbitası¹⁵ yapmak gibi birçok riyazetle yetiştirdi. Hatta kimi zaman, Tâğî köyünün mezarlığında boş kabirlerde yatar uyurdum. Böylelikle dünyevi, şehvi arzu ve isteklerden uzaklaşmış olurdum.

Bir defasında mürşidim bana, kelime-i tehlîl (lâ ilahâ illallah) zikri yapmamı istedi ve şöyle tarif etti:

¹⁵ Ölüm râbitası, ölümü düşünerek ahiret hayatını hatırlamaktır.

‘Kalbini bir ateş taşı olarak düşün. Lâ ilâhe illallah cümlesini de ateşli bir demir parçası say. Bu ateşli demir parçasıyla kalbini ilahi muhabbet içinde döv. Bunun sonucunda ise, demir darbeler altında kalan taşlardan sıçrayan kıvılcımlar gibi kalbinden muhabbet ateşlerinin çıktığını göreceksin.’

Ben de onun tarifine uydum. Kelime-i tehlil zikri yaptım. Gerçekten kalbimden muhabbet kıvılcımları çıktı. Allah sevgisi arttı. Ardından ilahi rahmet huzuruna ulaştım. Hatta bu manevî hazdan daha yücesinin olamayacağını zannetmeye başladım.¹⁶

Abdurrahman Tâgî daha sonra Gavs-ı Hizânî Seyyid Sıbgatullah hazretlerinin yanına gitmiş ve Gavs-ı Hizânî’ye intisab etmiştir.¹⁷ Abdurrahman Tâgî bütün dünya işlerinden ayrılarak orada kalmayı istemiş, mürşidinin tâlimatı doğrultusunda “Lafza-i Celâl” zikrine devam etmiştir.¹⁸

Abdurrahman Tâgî İspahart kadısı olarak iki yıl görev yaptıktan sonra Gavs-ı Hizânî’ye dönmüş, irşad için görevlendirilinceye kadar aralıksız tam dokuz yıl onun hizmetinde bulunmuştur.¹⁹ Kimi zaman Gavsı Hizânî’nin odasına bakan bir taşın üzerinde oturup, yaz kış, yağmur demeden sürekli olarak o taş üzerinde beklemiştir.²⁰

¹⁶ Nakşibendî, **Altın Silsile**, s.373-374

¹⁷ Ali Yurtgezen, **Hacegan Sultanları**, Semerkand Yayınları, İstanbul 2013, s. 184.

¹⁸ Ildırrar, **İşaretler**, s.13.

¹⁹ Yurtgezen, **Hacegan Sultanları**, s. 181-186.

²⁰ Nakşibendî, **Altın Silsile**, s. 381.

İrşada başlamadan önce nesi var nesi yoksa satarak tasadduk etmiştir. Nefsinin dünya malı karşısındaki durumunu öğrenmek istemiştir.²¹

Bazı süfilere göre derviş, mal ve mülkten geçmedikçe onun dervişliği sağlam olmaz. Derviş, mal ve mülkten geçince kendisine bundan bir makam ve itibar doğar. Dervişin bu itibarını da kendisine aid bir makam kalmayıncaya kadar bezletmesi gerekir. Derviş itibarını bezledip ondan da geçince geriye nefesine aid bir gücü kalır. Onu da aynı şekilde ihvanına hizmette ve onlara lâzım olan harekette harcamalıdır.²²

İrşadının ilk günlerinde talebelerinden Fethullah Verkânîsî'nin dedesi Şeyh Muhammed hazretlerinin Verkânîs'teki mezarını ziyareti esnasında, "Seyda" diye anılacağı işaret edildi ve kısa zamanda bu unvanla anıldı.

Hac farızasını yerine getirmek üzere gittiği Mekke ve Medine'de büyük âlimlerle görüştü.²³ Görüştüğü âlimler arasında İmam-ı Rabbânî'nin torunlarından Şeyh Muhammed Mazhar da bulunmaktadır.²⁴

Kendisi de, "Tarîkat şerîattan başka bir şey değildir. Şerîatsız tarîkat olmaz" diyerek, bağlılarını her zaman şerîatın hükümlerine titizlikle uymaya teşvik etti. Ancak bu istikamet hali yahut hassasiyet emirleri yapıp nehiylerden kaçınmak dışında iki şeyi daha gerektiriyordu: Ucub tehlikesinden korunmak için nefsi daima kusurlu görmek ve Allah'ın veli kullarıyla beraber olmak. Abdurrahman Tâgî Tevbe suresinin 119.

²¹ Ildırar, **İşaretler**, s. 15.

²² Ebu Nasr Serâc Tûsî, **El-Lüma**, s. 217.

²³ Yurtgezen, **Hacegan Sultanları**, s. 186

²⁴ Ildırar, **İşaretler**, s. 15.

ayetinde, “Ey iman edenler! Allah’tan korkun ve “sadıklar”la beraber olun” da geçen sadıklarla evliyaullahın kastedildiğini söylemiştir. Böyle kimselerin alameti keramet değil, istikametti. Sadıklarla, ya onların sohbet ve derslerine katılmak suretiyle cismanî olarak, ya da râbîta yoluyla manen irtibat kurulmaması halinde kalp hastalıklarından kurtulmanın imkânı yoktu. Kalp hastalıklarının ilacını bilen gönül doktorlarıydı istikamet sahibi mürşid-i kâmillerdî. Fakat salikte tövbe, pişmanlık ihlas ve mürşide muhabbet yoksa velilerin tedavisi de ilacı da fayda etmezdi. Bu sebeptendir ki Abdurrahman Tâğî hazretleri müridin mürşidine muhabbetle kayıtsız şartsız bağlanmasını, itiraz etmemesini, vazifelerini ihlasla yapmasını şart koşturmuştu. Bu hususlarda sadece nasihat etmekle kalmamış, yaşayışıyla da örnek olmuştur. Vefatına yakın geçirdiği ağır hastalık döneminde bile, sünnetleri de dâhil bütün namazlarını ayakta kılmış, Akşam ile yatsı arasında râbîtayı ve günlük virdini hiç bırakmamıştır.²⁵

Abdurrahman Tâğî “İşaretler” adında bir eser bırakmıştır. İşaretler Abdurrahman Tâğî’nin halifesi Molla İbrahim Çokreşî tarafından derlenen bir eserdir. Eserde Molla İbrahim Çokreşî hazretleri, mürşidinden dinlediği sohbetleri, edebleri, sırları ve bu yolun bazı inceliklerini zikretmiştir. Eser bazı araştırmacılar tarafından Türkçe’ye de tercüme edilerek yayımlanmıştır.²⁶

Abdurrahman Tâğî şöyle demiştir:

“Müridin halife olma zamanı gelince, Sadat-ı kiramdan Şah-ı Nakşibend, Hâce Abdülhalik-ı Gucdüvani, Hâce Alâeddin Attar ve İmam-ı Rabbânî hazretleri gibi

²⁵ Yurtgezen, **Hacegan Sultanları**, s. 187-188.

²⁶ Nakşibendî, **Altın Silsile**, s. 400.

zaatlar, halife olacak mürdin üstadına izin verirler. Mürid, tam olarak kâmil olmadan (tasavvufî terbiyesini bitirmeden) halife olamaz. Adı geçen büyüklerimizin izin verilmesi, müridin tasavvufî terbiyesini bitirmesine bağlıdır.”

Abdurrahman Tâgî ’nin Halifeleri:

- 1 . Şeyh Muhammed Sami Erzincanî
- 2 . Şeyh Molla İbrahim Çokreşî
- 3 . Şeyh Halil Çokreşiç
- 4 . Şeyh Mustafa Bitlisî
5. Şeyh Süleyman Bitlisî
- 6 . Şeyh Yusuf Bitlisî
- 7 . Şeyh Abdülhadi Çarçahî
- 8 . Şeyh İbrahim Bulanikî
- 9 . Şeyh Seyyid Tahir Aberî
- 10 . Şeyh Molla Ahmed Taşkesenî
- 11 . Şeyh Molla Abdullah Hizanî
12. Şeyh Abdullah Nurşinî
13. Şeyh Reşid Nurşinî
14. Şeyh Seyyid Siirdî
- 15 . Şeyh Abdülkahhar Siirdî

16 . Şeyh Abdülhakim Siirdî

17. Şeyh Abdülkadir Melakendî

18. Şeyh Yusuf Hınısî

19 . Şeyh Fethullah Verkânîsî²⁷

Şeyh Abdurrahman Tâğî on dokuz halifenin dışında oğlu Şeyh Muhammed Diyâuddîn'in de yetişmesinde önemli rol oynamıştır.

Hazret önceleri tarîkat tövbesini babasından almış ve yanında amel etmeye başlamıştır. Babası bir gün kendisine; artık tarîkatın önemli adaplarından olan gece namazları ve Pazartesi ile Perşembe oruçlarına başlamasını emrederek sahuru da yalnız hanımının kendisine hazırlamasını bildirmiş, Hazret'te emri yerine getirmiştir. Bu dönemde babasının irşat gezilerinden birinde, Demirci köyünde, ev sahibi kendilerine biraz üzüm pekmezi ikram eder. Şeyh Abdurrahman Tâğî ordaki herkese birkaç kaşık verir ve yemesi için biraz da oğlu Muhammed Diyâuddîn'in önüne koyar. O da alıp içer sonraları dışarı çıktıklarında babası kendisine;” Sen oruç değil miydin? Neden içtin?” diye sorar, Hazret cevaben;” Siz benim üstadımsınız, oruç (nafile) tutmamı bana siz emrettiniz ben de tuttum, pekmez içmemi de siz istediniz içtim, hepsi bu kadar.” Diyerek mürşidinin sözüne olan bağlılığını göstermiştir.²⁸

²⁷ Nakşibendî, **Altın Silsile**, s.400.

²⁸ Korkusuz, **Nehri'den Hazne'ye Meşayih'i Nakşibendi**, s. 227.

Hazret genç yaşta zâhir ve bâtın ilimlerini tahsil ettiği için aynı zamanda mürşidi olan babası Seyda Tâğî ‘den hilafet beklemiştir. Fakat Abdurrahman Tâğî’nin vefatından hemen önce evlatlarıyla beraber bütün talebelerini Şeyh Fethullah Verkânîsî ‘ye emanet etmiştir. Babasının vefatı ihtimaliyle zaten üzüntü içinde olan Muhammed Diyaüddin’in kederi biraz daha artmış, gözlerinden yaşlar boşanmıştır.²⁹

Şeyh Abdurrahman Tâğî son anlarında oğluna şu tavsiyede bulunmuştur:

“Oğlum, Şeyh Fethullah senin hakkında benden daha hayırlıdır. Çünkü ben seni başkalarından ayırmam, ama o seni başkalarından üstün tutar.”³⁰

Bu sözler Muhammed Diyaüddin’nin biraz daha yol alması gerektiğine işaret olduğu gibi, Şeyh Fethullah Verkânîsî hazretlerine de Muhammed Diyaüddin’i özel bir gayretle yetiştirme sorumluluğu yüklemiştir.

Muhammed Diyaüddin’in babası Abdurrahman Tâğî ‘nin vefatından sonra Norşin’de Şeyh Fethullah ‘nin terbiyesi altında eksiklerini tamamlayıp kemâle ermiştir.

2.2 Şeyh Fethullah Verkânîsî

²⁹ Alâeddin Haznevî, **Hazret ve Şahı Hazne**, Semerkand Yayınları, İstanbul 2012, s.18.

³⁰ Uçan, **Nakşibendî Şeyhlerinin Hikmetli Sözleri**, s.460.

Şeyh Fethullah 1886 yılında doğmuştur. Fethullah Verkânisî Hz. Ömerü'l-Faruk'un (r.a) neslinden geldiği için kendisine "Fârukî" denilmiştir.³¹

Aslen Mardinli olan ailesi önce Siirt'in Baykan ilçesine, sonra da bu ilçeye bağlı Verkânis köyüne yerleştiği için Verkânisî nisbetiyle anılan Şeyh Fethullah, ilim tahsiline çocukluk yaşlarında başlamıştır. Varlıklı bir aileye mensup olmasına rağmen ticarete değil okumaya meyletmiştir. Yerleşim merkezinde bulunan medreselere devam ederek erken yaşlarda zahir ilimlerini öğrenmiş, Hadis, tefsir, fıkıh ilimlerinde temel kaynak sayılan bütün kitapları ezberlemiştir.³²

Fethullah Verkânisî Hakkârî, Bitlis, Siirt gibi şehirlerle Norşin, Hizan, Nehri, Tencunk, Çekreş, Kaskani, Mihenk, Ağıcur, Melakend, Gevaş, Hamurit, Meyhek, Taşkesen, Suşar gibi nice köy ve kasabalarda, zahiri ilimleri okumuş ve yetişmiştir.³³

Medrese tahsilini tamamladıktan sonra aldığı icazetle genç bir müderris olarak Muş'un Bulanık ilçesine bağlı, şimdiki adı Esenlik olan Abri köyünün medresesine tayin edilmiştir. Eskiden beri tasavvufa duyduğu ilgi giderek artmıştır. Zahir ilimlerinde ilerledikçe batın ilmini bir mürşid-i kâmile bağlanmadan öğrenemeyeceğini daha iyi anlamıştır. Gavs-ı Hizânî Seyyid Sıbgatullah Arvâsî hazretlerinin Bitlis'e geldiğini, birkaç gün burada kaldığını öğrenmiş, Hem annesini görmek, hem de Gavs-ı Hizânî hakkında ondan bilgi almak için Abri'den Bitlis'e gelmiştir. Şeyh Fethullah medresedeki talebelik yıllarından tanıdığı ve Gavs'ın

³¹ Nakşibendî, **Altın Silsile**, s.405.

³² Yurtgezen, **Hacegan Sultanları**, s.191.

³³ Nakşibendî, **Altın Silsile**, s.405.

bağlılarından olan bir arkadaşının Seyyid Sıbgatullah Arvâsî'yi ziyaret edeceği haberini almış, onunla beraber ziyarete gitmek istediye de bu arkadaş, Gavs-ı Hizânî'nin hasta olduğunu vasiyet etmek üzere yalnızca talebelerini çağırdığını söyleyerek Fethullah Verkânîsî'yi götürmemiştir. Fakat ona Gavs'ın halifesi Abdurrahman Tâğî'den bahsetmiştir. Şeyh Fethullah, Abdurrahman Tâğî'nin ismini kendisi de duymuştur. Ancak Gavs-ı Hizânî'ye bağlanmayı düşünürken onun henüz irşada bile başlamamış olan halifesine varmak hususunda tereddüt etmiş, bir zaman daha işi oluruna bırakmayı uygun bulmuştur. Yolu Abri'ye düşen yahut yakın köy ve kasabalardan geçen mürşidleri ziyaret etmiş, bir işaret beklemiştir.³⁴

Beklediği işaret, Seyyid Taha Hakkârî'nin halifelerinden Şeyh Muhammed Küfrevî hazretlerinin ziyaretinde geldikten sonra Abdurrahman Tâğî'ye gidip, ona talebe olmuştur. Abdurrahman Tâğî, Gavs-ı Hizânî'den emaneti devralıp Norşin'de irşad postuna oturunca adeta üzerine titreyerek kısa zamanda sülukünü tamamlattığı bu talebesine hemen hilafet vermiştir. Onun Fethullah Verkânîsî'ye gösterdiği özel ilgi, bir mektubunda da belirttiği gibi sadece kendi tasarrufu değildir. Yolun büyükleri böyle ilham etmişler, gelecekte emaneti yükleneceği bildirilen bu gence ihtimam göstermesini istemişlerdir. Nitekim Abdurrahman Tâğî Sadat silsilesiyle³⁵ gelen manevî feyiz ve marifeti öncelikle onun göğsüne aktarmış, kızı Tayyibe Hanım'ı bu

³⁴ Yurtgezen, **Hacegan Sultanları**, 191-192.

³⁵ Silsile, Tarîkat şeyhlerinin Hz. Peygamber (s.a.v) 'e kadar uzanan üstadlar zincirine verilen addır.

halifesiyle evlendirmiş, oğlu Muhammed Diyaüddin'i yetiştirmek üzere ona havale etmiş, vefatından hemen önce de bütün bağlılarını ona ısmarlamıştır.³⁶

Abdurrahman Tâgî:

“Bizim yolumuzun aslı Kur'an ve Sünnet'e dayanır. Ona aykırı hareket eden, adı ne olursa olsun hatta güneşi ve ayı yere indirse bile yolumuzun onunla hiçbir ilgisi yoktur. Tasavvuf hiçbir makam, mertebe, hal ve keramete sahip olmasa bile İslam'ın peşinden ayrılmayanlar için faydalıdır” diye başlayan bir mektubunda, Şeyh Fethullah hazretlerini şöyle övüyordu:

“Şunu da belirtiyim ki, Şeyh Fethullah'ı halife olarak görevlendirmem, benim yetkimin eseri değildir. Bilakis bu durum, benim omuzlarıma yüklenen manevî sorumluluğu ve emaneti, ilahi iradenin sonucu olarak kendisine vermemdir. Eğer o, bu vazifeyi kabul etmezse Allah'ın iradesine muhalefet etmiş olur. Çünkü bu yolun büyükleri onu, irşad vazifesiyle görevlendiriyorlar.”³⁷

Şeyh Fethullah irşad faaliyetinde bulunduğu her yerde müderrisliğinin etkisiyle zahir ilimlerini de öğretti. Sufilerin özellikle fıkıh bilgisi almalarına çok önem vermiştir. Seyda Tâgî'nin vefatından sonra epey bir müddet Norşin dergâhında kaldı. Muhammed Diyaüddin'i yetiştirip ona, “Sana verebileceğim her şeyi verdim. Buyur artık babanın makamına geç ve irşada başla “ diyerek Norşin'den ayrıldı. Önce Pirnaşin köyüne taşınmış, ömrünün sonlarına doğru da Bitlis'e yerleşmiştir.³⁸

³⁶ Yurtgezen, **Hacegan Sultanları**, s.193-194.

³⁷ Nakşibendî, **Altın Silsile**, s.406-407.

³⁸ Yurtgezen, **Hacegan Sultanları**, s. 194.

Şeyh Fethullah'a göre Nakşbendî tarîkatının ortaya çıkış gayesi amelde ihlası gerçekleştirebilmek için Allah'ın(c.c) zatına dönük nuhabbetin meydana gelmesidir; böylece insanın her türlü davranış, tutum ve sözlerini içeren tüm amelleri, hatta şakaları, hiçbir dünyevi veya uhrevi menfaat gütmeksizin, hatta her hangi terakki ve vuslat bile beklemeksizin sırf Allah (c.c) için yapmasıdır.³⁹

Amelleri sıhhatli hale getirmenin ilk şartı bunlara ait bilgileri öğrenmektir. Bunlar, fıkıh ve usûl-i fıkıh ilmine ait şer'i hükümlerin bilgileridir. Nazmaz, oruç ve diğer farzlardan tutun da evlenme, boşanma, alış-veriş, muameleler ve Allah Teâla'nın farz kılarak yapılmasına teşvik ettiği hususlara ve hayatın zaruri ihtiyaçlarına varıncaya kadar birçok bilgiler bu konuya girer. Bunlar, öğrenmek ve çalışmakla elde edilen bilgilerdir.

İnsana lazım olan ilk şey, Kur'an, hadis ve selef-i salihinin üzerine ittifak ettikleri hususlara uygun bir biçimde ve Ehl-i sünnet ve cemaatin tuttuğu yolun doğruluğunu kesinlikle öğrenecek miktarda:"Tevhid ve marifet ilmi"ni sağlam olarak öğrenmektir. Bir kimse bunu öğrendikten sonra aklına gelen şüpheleri ve karşısına çıkan cedelcileri red edecek kadar geniş bir bilgiye sahip olmaya muvaffak olursa bu güzel bir şeydir. Fakat Kur'an ve sünnetten öğrendiklerine sımsıkı bir şekilde sarılır, aklına gelen kötü düşüncelerden uzaklaşır, karşısına çıkarak kendisi ile cedelleşen kimseleri terk eder ve onlardan yüz çevirirse Allah'ın izniyle bir genişlik içinde bulunur. İlmini uygulama sahasına koyar, bildiği ile amel eder.⁴⁰

³⁹ Uçan, **Nakşibendî Şeyhlerinin Hikmetli Sözleri**, s.495.

⁴⁰ Kelabazi, **Doğuş Devrinde Tasavvuf**, Dergâh Yayınları, İstanbul 1992, s.130.

İrşada başladığı ilk yıllarda mürşidi Seyda Tâgî 'nin emri üzerine köy köy dolaşan Şeyh Fethullah Verkânîsî, gittiği her yerde tasavvuf zannedilen bid'atlarla karşılaşmıştır. Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da tasavvuf anlayışı ve usulleri çoğalmış, tarikatlar yaygınlaşmış, fakat bu durum bir seviye kaybını beraberinde getirmiştir. Bölgenin aşiret ağırlıklı yapısı ve aşiretler arasındaki düşmanlıklar da tasavvufi tercihleri zaman zaman çatışmalara gerekçe yapabilmektedir. Tarikatların çoğalarak sıradanlaşması, sufilerin adaba aykırı tutum ve davranışlarını neredeyse normalleştirmiştir. Seyda Tâgî de bu durumdan şikâyetçi olmuştur. Bazı sohbetlerinde Şeyh Fethullah'a dönmüş "Keşke Kur'an ve Sünnet ölçülerini esas alarak tasavvufu ve sufilerin yanlışlarını anlatan bir kitap yazsan" temennisinde bulunmuştur. Şeyh Fethullah kendisinin de bizzat farketdiği bu ihtiyaca cevap vermek üzere oğlu Şeyh Alâeddin Farukî'yi görevlendirmiştir. Alâeddin Farukî, babasının yaptığı sohbetlerden notlar alarak yazdığı mektuplardan faydalanarak, daha sonra Adab-ı Fethullah adı verilen bir risale derlemiştir. Abdurrahman Tâgî, incelemesi için kendisine sunulan bu risaleyi okumuş ve :“Eğer bu kitabı ben yazsaydım, belki bir iki kelime değişikliği ile aynısı olurdu.” demiştir.

Şeyh Fethullah'ın mektup ve sohbetlerinden derlenen râbîta gibi bahisler hariç, kitabın ağırlığını teşkil eden adap kısmını Seyda Tâgî el-Hadikatü'n-Nediyye ve'l-Behcetü'l-Hâlidîyye adlı bir eserden daha önce kendisine okutmuştur. Şeyh Muhammed b. Süleyman el-Bağdadi'nin yazdığı ve Hâlidiliğin temel kaynaklarından sayılan bu eserdeki edebler, Adab-ı Fethullah'ta daha anlaşılır hale getirilip tasnif

edilerek, müridin mürşidi karşısında, diğer müridlerin yanında ve toplum içinde nasıl davraması gerektiği maddeler halinde sıralanmıştır.⁴¹

Şeyh Fethullah'ın oğlu Şeyh Alâeddin bu eserin çeşitli eserlerde dağınık olarak bulunabilen ve hatta meşhur kitaplarda bile rastlanmayan tarîkatla ilgili gerçekleri bir araya getirmek için derlendiğini söyler.⁴²

Adab-ı Fethullah'ta önsöz yazan Şeyh Alâeddin Faruki Verkânîsî şöyle demiştir:

“Bu eserde tasavvufun güzelliklerinin ve gerçeklerin olduğu gibi yayımlanmasına dikkat ettim. Çünkü birçok meşhur kitapta bile yer almayan konular, bu kitapçıkta toplanmıştır. Yardımcımız ve sığınağımız Allah Teâlâ'dır. Başarı da ancak O'ndan dır. O'na tevekkül ederiz. O'na dayanırız.

Babam bu kitapçığı, mürşidinin sağlığında ve onun isteği üzerine, diğer halifesi Şeyh Muhammed Sami Erzincani hazretlerine göndermişti.”⁴³

Adabı Fetfullah'a göre Nakşbendî tarîkatına talip olan her samimi müridin ilk yapacağı şey, Şeyh Ebulhasan Eş'ari ile Şeyh Ebu Mansur Maturidî hazretlerinin inanç prensiplerini sıkı sıkıya benimsemektir.⁴⁴

⁴¹ Yurtgezen, **Hacegan Sultanları**, s.194-195.

⁴² Uçan, **Nakşibendî Şeyhlerinin Hikmetli Sözleri**, s.494.

⁴³ Nakşibendî, **Altın Silsile**, s.408-409.

⁴⁴ Uçan, **Nakşibendî Şeyhlerinin Hikmetli Sözleri**, s.520.

Şeyh Fethullah’a göre insan bedeninde bulunan hastalıkları tedavi etmezse helak olacağı gibi ruhundaki kibir, riya, hased ve benzeri manevî hastalıkları tedavi etmezse helak olur.⁴⁵

Şeyh Fethullah ‘ın Adab kitabında da belirtildiği gibi Şeyh Fethullah tasavvuf terbiyesini ihlası elde etmenin vasıtası olarak görür, bunun içinde ruhsat ve bid’atlardan kaçınarak şerîat-ı Muhammediyye’ye uymak ve kalpten gafleti uzaklaştırmak gerektiğini söylemiştir. Ona göre Nakşbendî tarîkatı sünnete ittiba ile gafletten kaçınmaktan ibaretti. Seyda Tâğî’nin vefatından sonra on üç yıl süren irşad hayatı boyunca bağlılarına bunun nasıl yapılacağını öğretti. Gittiği her yerde edeb üzerinde çok duruyor, adaba riayet etmeden yol alınamayacağını hatırlatıyordu. O da yolun diğer büyükleri gibi istikametın önemine dikkat çekerek insanları keşif ve keramet arayışından uzak tutmaya çalıştı. “Şerîata uymayan keşiflere zaten itibar edilmez. Sahih olmaları halinde de bunlar üzerine hüküm bina edilemez” demiştir.⁴⁶

Kerâmetle istikamet arasında sıkı bir ilişkinin bulunduğunu gören sûfiler bu noktaya sıkça temas etmişlerdir. Ebû Ali Cüzcânî’nin “İstikamaet sahibi ol! Kerâmete tâlip olma. Zira Rabbin senden istikâmet isterken nefsin seni kerâmet talep etmeye özendirmektedir” sözünü açıklayan Şeyh Zerrûk, Hikem-i Atâiyye Şerhi’nde şöyle der: “İstikâmet kerametten üstündür. Kerâmet, istikâmeti tam ve mükemmel olmayanlarda da zuhur eder. Kerâmet ehli, mükemmel olmasa da istikâmete sahiptir. Allah, kerâmeti hususiyet bahşetmek istediği kuluna lütfeder. Onun için kerâmet, sahibinin Allah katında özel bir konumda olduğunu gösterir, istikametinin mükemmel

⁴⁵ Taşyürek, **Hatme-i Hacegan Sultanları Silsile-i Menzil**, s.148.

⁴⁶ Yurtgezen, **Hacegan Sultanları**, s.196.

liğini göstermez. Kerâmeti olanlara tazîm ve hürmet edilir ama peşinden gidilmez, rehber olarak görülmez. Bir veliye tâbi olmak için kerâmet değil, mükemmel bir istikâmet lazım. Bu da kayıtsız şartsız Hakk’a tâbi olmaktan ibarettir. Onun için gerçek kerâmet istikâmettir, denilmiştir. Kerâmetin zuhuru istikâmete delâlet eder ama istikâmetin mükemmelliğine delil olmaz.”⁴⁷

Şeyh Fethullah, Muhammed Diyaüddin’in babasından sonra ikinci mürşididir. Şeyh Fethullah Muhammed Diyâuddîn’e “Hazret” diye hitap etmiştir. Nakşbendî büyüklerinin “Hazret” derken daha ziyade Mevlâna Halid-i Bağdadî’yi kastettikleri bilindiği için Şeyh Fethullah Hazreti ya Mevlâna Halid hazretlerine benzetmiş ya da onun gibi büyük bir mürşid olmaya teşvik etmiştir.⁴⁸

Şeyh Abdurrahman Tâğî’nin vefatından sonra tüm halifeleri, Şeyh Fethullah Verkânîsî’nin önünde tövbelerini yenilediği gibi, Hazret de hemen O’na yönelip Allah’a tövbe etmiştir. Şeyh Fethullah elinden gelen herşeyi yapmaya çalışmıştır hatta Hazret:

“ O zamanlar benim amelimden başka hiçbir şey ile ilgilenmeme izin verilmiyordu, ne ev işlerinde, ne medrese, ne de başka bir şeyde, öyle ki babamın yaptırdığı köprünün biraz borcu, üzerinde kalmıştı. Şeyh Fethullah, bu borcu üzerine almış, eline para geçtikçe sanki biz ödüyörüz gibi bize verir ve borcu ödettirirdi, böylece tüm borcu kendisi ödemiş bize hiçbir sıkıntı çektirmemişti.” demiştir.⁴⁹

⁴⁷ Süleyman Uludağ, **Keşif ve Keramet**, Sufi Kitap, İstanbul 2008, s.75.

⁴⁸ Yurtgezen, **Hacegan Sultanları**, s. 202.

⁴⁹ Korkusuz, **Nehri’den Hazne’ye Meşayih’i Nakşibendi**, s. 227.

Kış mevsiminde irşat hizmeti için değişik yerlere gidildiğinde, Şeyh Fethullah, Hazret'i yanında yürütmüş, bazen de bizzat bindiği kızağı çekme görevini Hazret'e emretmiş ve o uzun yollar boyunca kızağı Hazrete çekirmiştir. Bazı halifeler ve ulemalar bu durumu eleştirdiğinde Şeyh Fethullah da onlara cevaben;

” O’nu üstadım size teslim etmiş ise buyrun siz ilgilenin, yok eğer bana teslim etmiş ise, lütfen benim işime karışmayın.” Diyerek Hazret’in eğitimine devam etmiş ve bu eğitimle bizzat kendisi ilgilenmiştir.⁵⁰

Şeyh Fethullah, mürşidinin oğlunu, en ağır hizmetlerde kullanarak kınayanların kınamasına aldırmadan en güzel şekilde yetiştirmiş, 1889 yılında irşadla görevlendirmiştir.⁵¹

İcazet⁵²verildiğinin ertesi günü Şeyh Fethullah’ın emri ile Hazret’in teveccüh⁵³yapması emredilmiştir. O teveccühten sonra Şeyh Fethullah’ın evi de Norşin de olduğu için Hazret edeben irşada başlayamamıştır. Bu sırada Abdurrahman

⁵⁰ Korkusuz, **Nehri’den Hazne’ye Meşayih’i Nakşibendi**, s. 228.

⁵¹ Haznevî, **Hazret ve Şahı Hazne**, s.18.

⁵² İcazet, şeyhlerin mürid yetiştirmek üzere ehliyetini isbatlamış ve seyr u sülukunu tamamlamış olan mensuplarına verdikleri yazılı veya şifahi izindir. Tarikat şeyhleri zaman içerisinde liyakatı olmayan ve seyr u süluk görmemiş na-ehil insanların şeyhlik iddiasına kalkışmasını önlemek için bu yöntemi kullanmışlardır.

⁵³ Teveccüh, bir şeye yönelmek ve onunla ciddi olarak ilgilenmek demektir. Tasavvufta ise, mürşidin müridin hasta kalbine yönelmesi, onun tedavisi ile ilgilenmesidir. Bu bir nevi manevî ameliyattır.

Tâgî 'nin halifelerinden Şeyh Ahmet Taşkeseni hemen Şeyh Fethullah'a giderek Hazret'in tam bir irşat görevi yapabilmesi için evini taşıması gerektiğini söylemiştir. Şeyh Fethullah da evini taşımış ve Hazret te tam bir serbestiyet ile irşada başlamıştır. Bu vazife daha mürşidi sağ iken tam 10 yıl sürer ve mürşidinin vefatından sonra da 24 yıl devam etmiştir.⁵⁴

Nitekim Muhammed Diyaüddin, kısa zamanda herkesin “Hazret-i Sanî” diye andığı bir mürşid-i kâmil olarak tanınmıştır. Şeyh Fethullah, Norşin dergâhını ona bırakmış, tasavvuf geleneğinde pek az rastlanan bir uygulama ile kendisi hayatta olduğu halde bu halifesine irşat izni vermiştir.⁵⁵

Son zamanlarında vasiyet için oğullarını yanına çağırdığında onların ağlayıp üzüldüğünü görünce, “Ağlamayınız!” buyurdu. “Allah Teâlâ hastalığıma şifa verirse sizin babanızım. Eğer şifa bulamazsam, babanız Muhammed Diyaüddin'dir” diyerek onları mürşidinin oğlu, kendisinin de hem talebesi hem halifesi olan Muhammed Diyaüddin'e emanet etti. Oğullarına manevî nisbetin maddî babalıktan önce geldiğini daha evvelden öğretmişti. Sık sık onlara Bilal-i Habeşi(r.a) ve Selman-ı Farisi (r.a)'nin bu manevî yakınlıkla Ehl-i beyt'ten sayıldığını, amcalık bağı olan Ebu Talib'in dışarıda tutulduğunu anlatmıştır. Kendisi de hayatı boyunca bağlılarını evladı gibi bilmiştir.⁵⁶ Şeyh Fethullah, 1899'da Bitlis'te vefat etmiştir.⁵⁷

⁵⁴ Korkusuz, **Nehri'den Hazne'ye Meşayih'i Nakşibendi**, s. 228.

⁵⁵ Yurtgezen, **Hacegan Sultanları**, s. 203.

⁵⁶ Yurtgezen, **Hacegan Sultanları**, s.196-197.

⁵⁷ Taşyürek, **Hatme-i Hacegan Sultanları Silsile-i Menzil**, s. 147.

3) YETİŞTİRDİĞİ TALEBELERİ

3.1. Molla Muhammed Emin

Molla Muhammed Emin Hezan'ın Kursınc isimli köyündendir. İyi bir âlim olduğundan, Hazret'in Norşin deki müderrisliğini yapmıştır. Bundan dolayı Melaye Mezin (Büyük Molla) diye şöhret bulmuştur. Aynı zamanda Seyda Tâğî 'nin damadıdır. Hazret'in eniştesidir. Küçük yaştan itibaren Hazret ile beraber olmuş ve ikisi de ilmi icazetlerini Şeyh Fethullah Verkânisî'den almışlardır.

Molla Muhammed Emin'in ailesinde birçoğu ulemadandır. Anneleri; Şeyh Abdurrahman Tâğî 'nin teyzesidir.⁵⁸

Muhammed Emin Efendi ilim tahsilini önceleri Till isimli köyde Hazret ile beraber 1-2 yıl okumuşlar, ardından Seyda Tâğî onları geri çağırıştır.

Muhammed Emin geri dönüp annesini ziyarete gittiğinde görür ki annesinden başka yakın akrabalarının tümü vefat etmiştir. Annesini alarak Norşin'e getirir ve Seyda Tâğî 'ye bizzat teslim eder. Ardından ilim tahsilini Şeyh Fethullah Verkânisî de tamamlar ve Seyda'nın medresesinin müderrisi olur. Artık lakabı Melaye Mezin'dır.⁵⁹

⁵⁸ Seyyide: Hz.Muhammed 'in (s.a.v) soyundan gelen kadınlara verilen isimdir.

⁵⁹ Korkusuz, **Nehri'den Hazne'ye Meşayih'i Nakşibendi**, s. 254.

Muhammed Emin Efendi, ilme verdiği önemden dolayı devamlı ilmi tartışmalar yapmıştır Hazret’le de bu tartışmalara girmiştir. Bazı kimseler kendisine;” Hazret’le tartışma, bu senin ahiretine zarar verebilir.” derler ve o da bir ara tartışmaz. Bu durumu hisseden Hazret, Muhammed Emin’e sorar;” Âdetin olan ilmi tartışmalarını neden terk ettin?”

Muhammed Emin Efendi cevap verir;” Korktum ki ahiretime zarar verirsin, ondan dolayı terkettim.” der Hazret te ;” İnşallah görmezsin, bizden bir eksik gördüğün zaman mutlaka düşünmeden ve ihmal etmeden bize söyle.”der.⁶⁰

Tasavvuftaki müridin mürşidine karşı riayet etmesi gereken edeblerden biriside mürid, mürşidinin sevmediği şeylerden kaçınması ve hos görmediği şeyleride hoş görmemesidir.⁶¹

Mürid için uygun olan; mürşidinin meclisinde devamlı sukût hâlinde bulunması ve güzel bulduğu her kelâmı huzurunda söylemeye kalkışmamasıdır. Ancak, mürşidinden müsâade ister veya o kendisine izin verirse, o zaman konuşabilir. Mürşidin huzurundaki mürid, bir deniz kenarında oturarak oradan kendisine sevk edilecek rızkı bekleyen kimseye benzer. Müridin can kulağı ile mürşidini dinlemeye ve onun bereketli sözlerinden mânevî rızkını almaya yönelmesi, onun irâdesini kuvvetlendirir ve istediğini elde ettirir. Bu edeb onun Allah’ın fazlından gelecek nasibini artırır. Kendi sözünü ortaya koyma çabası ise; onu, mânevî şeyleri taleb

⁶⁰ Korkusuz, **Nehri’den Hazne’ye Meşayih’i Nakşibendi**, s. 254.

⁶¹ Muhammed B.Abdullah Hâni, **Behcetüs Seniyye**, Semerkand Yayınları, İstanbul 2013, s.123.

etmekten ve daha fazlasını ele geçirmekten alıkoyup, kendisini ispata yöneltir ki; bu, mürid için bir cinayettir.⁶²

Havale hastalığı geçirenler, kendilerine dua etmesi için Muhammed Emin Efendi'ye getirirler, o da bir takım şifa ayetleri okuyarak bu tip hastaların şifa bulmasına sebep olmuş bu işte çok şöhret olmuştur.

Bir gün de Hazret havale geçirmeye başladığında hemen Muhammed Emin Efendi'yi çağırmış ve ona;” Neden bana da okumuyorsun?” demiştir Muhammed Emin Efendi Hazret'e;” kaç gündür geçiriyorsun?” diye sorduğunda. Hazret;” Üç gündür.” demiştir. Muhammed Emin Efendi nazikçe ve birazda şaka ile karışık;” Sen Şeyhlere çok çektirdin, sana üç gün azdır, üç gün daha çek inşallah şifa bulursun.” der ve gerçekten de dediği gibi üç gün sonra Hazret ayağa kalkar.⁶³

Şeyh Eşref Ali Tanevi Hz.Aişe'den rivayetli “Resulullah (s.a.v) yatağına yattığı zaman(bir kısım sureleri okur) sonra ellerine üfler, vücûduna sürerdi” hadisine dayanarak okumak ve üflemekle ilgili şöyle söylemiştir:

“Her ne kadar üflemek gaye değilse de bir Müslümanın talebi karşısında onu kırmamak ve Allah'ın izniyle fayda görmesine vesile olmak niyetiyle büyükler, o kişiye okuyup üflerler. Hadis bunun meşruluğunu göstermektedir.”⁶⁴

Şeyh Fethullah Verkânî'si'nin oğlu Şeyh Ma'ruf anlatıyor;

⁶² Sühreverdî, **Avârifü'l Meârif**, s. 521-522.

⁶³ Korkusuz, **Nehri'den Hazne'ye Meşayih'i Nakşibendi**, s. 255.

⁶⁴ Şeyh Eşref Ali Tanevi, **Hadislerle Tasavvuf**, Sey-Tac yayınları, Nisan 2009, s. 99.

” Hazret bir gün önden yarık iki kaftan üstüste giymiş olarak Divan’a geldi, Muhammed Emin Efendi ona sordu; bu âlimlerin giydiği bir şey değil, nedir? Hazret cevaben;” Bu korunmak ve örtünmek için daha iyidir” dedi ve aralarında tartışma başladı.

Muhammed Emin Efendi Hazret’e :”Eğer büyük Şeyh (Şeyh Fethullah Verkânîsî) hayatta olsa idi, bunu giymeni kabullenir miydi?” diye sordu. Hazret, sanki bu sözü kabullenmiş gibi sustu ve sonra da eve gidip çıkararak tekrar ulemaya has elbiseleri giyip geldi. Daha sonra bunu hiç giymedi”.⁶⁵

Hazret bu tavrıyla mürşidine olan teslimiyetini, mürşidi hayatta olmadığı halde dahi göstermiştir. Tasavvufta Allah (c.c) rızası için mürşide teslim olmak çok önemlidir.

Tasavvufî ilimler, akli ilimlerle başlayıp, aklın taşıdığı bilgilerin, kalbe indirilmesi suretiyle oluşan bir hamuledir. Dolayısıyla aklın devre dışı bırakılması söz konusu değildir. Akıl çok güzel bir araç olarak hizmet eder. Süvari ve at benzetmesinde, süvari ruhtur; at ise onun yönlendirdiği akıldır. Dolayısıyla aklın çok önemli bir araç yönü vardır sufilerde de. Tek farkla ki hüküm koyma noktasında sadece beş duyu organına dayanan verilerin yeterli bilgiler sunamayacağı kanatindedirler. Tasavvufî yaklaşım, tasavvufî bakış açısı akla ilave bir melekedir. Böyle bir ilave olunca akıl daha da güçlü hale gelir.⁶⁶

⁶⁵ Korkusuz, **Nehri’den Hazne’ye Meşayih’i Nakşibendi**, s. 256.

⁶⁶ Mahmud Erol Kılıç, **Tasavvufa Giriş**, Sufi Kitap, İstanbul 2012,s. 246-247.

Kâmil mürşid, şahsıyla değil, temsil ettiği makam itibariyle teslimiyet ve itaati hak etmektedir. O, mümmînlerin terbiye işini yürüten bir takva imamıdır. Allah Teâlâ ‘nın ve Rasulünün (s.a.v) emirlerini tebliğ ve tatbikle görevlidir. İmamlığını yürüttüğü alanda “ülül emir”dir. Ülül emir iş, yetki ve emir sahibi demektir. Fakihler fetva işinde, kâmil mürşidler de terbiye işinde ülül emirdir⁶⁷. Ayet-i Kerimelerde mümmînlerle bu sıfattaki bir kimseye itaat emredilmektedir:

“Ey iman edenler! Allah’a itaat edin. Peygamber’e ve sizden olan ülü’l-emre (idare ve işinizi yürüten imamlara) itaat edin.”⁶⁸

“Bana yönelen kimsenin yoluna uy!”⁶⁹

İbn Acîbe el-Haseni Lokman suresindeki kendisine uyulması emredilen “yönelen kimsenin” tevhid ve ihlasla Allah’a yönelen kimseler olduğunu söylemiştir.⁷⁰

Rivayet edildiğine göre; Beyâzîd el-Bistâmî şöyle demiştir: “Mürşidi olmayanın önderi şeytandır!” Üstad Ebu’l-Kasım el-Kuşeyri, mürşidi Ebû Ali ed-Dakkak’ın şöyle dediğini nakletmiştir:

“Bir ağaç, kendisini bir diken ve bakanı olmaksızın kendi başına büyüdüğü zaman, yaprak verir fakat (güzel) meyve vermez”

⁶⁷ Dilaver Selvi, **Kaynaklarıyla Tasavvuf**, Semerkand Yayınları, İstanbul 2008,s.527.

⁶⁸ Nisa, 59.

⁶⁹ Lokman, 15.

⁷⁰ İbn Acibe el-Haseni, **Bahru’l- Medîd**, Semerkand Yayınları, İstanbul 2013, 7.cilt, s. 430.

Ebû Ali ed-Dakkak'ın dediği gibi; böyle bir ağacın, vâdi ve çöllerdeki ağaçlar gibi meyve vermesi mümkündür, fakat onun bahçelerde özel yetiştirilen ağaçların meyvesi gibi tadı olmaz. Bir meyve ağacı, bulunduğu yerden başka bir yere nakledilirse; hem meyvesi çok olur, hem de tadı daha güzel olur. Çünkü üzerinde özel muamele yapılmış, ehli olan birisi tarafından ona emek verilmiştir. Bu itibarla şerîat, eğitilmiş köpektaki tâlim ve terbiyeyi dikkate alarak; eğitilmemiş köpeklerin tuttuğu avı helal görmezken, av için eğitilmiş köpeğin tuttuğu avın yenilmesini caiz görmüştür.⁷¹

Muhammed Emin Efendi Hayatları boyunca bir evlilik yapar, evlendiği hanım Seyda Tâgî 'nin kızı Zeynep'tir.

Bu hanımdan, Muhammed Emin efendinin üç çocuğu olmuştur, Bunlar: Molla Yusuf, Molla Saki, Molla Abdüssamed dir. Üçü de ondan evvel vefat etmişlerdir.⁷²

Molla Muhammed Emin Efendi, Hazret'in vefatından sonra, ayrılığın dayanamış, çok üzüldüğünden dolayı kendisine de ölümü temenni etmiş, hatta kendisini ziyarete gelen misafirlere devamlı; "Siz de benim ölümüm ile ilgili bir haber var mı?" diye sormuştur.

Vefatı; 1933 yılında olmuştur. Kabri Norşin'dedir.⁷³ Hazret, vefat etmeden tüm evini ve halkını ona teslim etmiştir. Kendileri ardından bilinen kadarı ile dört halife bırakmıştır.

⁷¹ Sühreverdî, *Avârifü'l Meârif*, s.119.

⁷² Korkusuz, *Nehri'den Hazne'ye Meşayih'i Nakşibendi*, s. 256.

⁷³ Korkusuz, *Nehri'den Hazne'ye Meşayih'i Nakşibendi*, s. 256.

1-Molla Mustafa es Siirdî

2-Molla Kasım el Kulsipî: Bu iki zat Hazret'in salikleri olup onun yanında amel etmişler, onun vefatından sonra Hazret'in emri ile Melaye Mezin'e tabi olmuşlardır.

3-Molla Muhammed Bâkî: Bu zat Molla Abdullah-i Norşini'nin oğludur.

4-Şeyh Taha: Bu zat da Hazret'in kardeşi Şehid Muhammed Said'in oğludur.⁷⁴

3.2-Şeyh İbrahim-i Abirî

Şeyh İbrahim-i Abirî'nin babası Şeyh Tahiri Abirî, Şeyh Abdurrahman Tâğî'nin halifesidir. Şeyh İbrahim, babası hakkında elde edilen bilgilere göre Seyyid bir ailenin evladıdır. Annesi Seyyide Hubre Hanım'dır.⁷⁵

Seyyidlik kavram olarak Hz.Peygamber'in (s.a.v) torunu Hz.Hüseyin (r.a) yoluyla nesebi Hz. Rasullah'a (s.a.v) ulaşan kimseleri ifade eden bir unvan, bir sıfattır.⁷⁶

Kendileri Abirî köyünde doğar, ancak doğum tarihleri belli değildir. İlmi tahsilini kendi köylerindeki meşhur medreselerinde yaparlar. Tasavvufî amelini ise,

⁷⁴ Korkusuz, **Nehri'den Hazne'ye Meşayih'i Nakşibendi**, s. 257.

⁷⁵ Korkusuz, **Nehri'den Hazne'ye Meşayih'i Nakşibendi**, s. 258.

⁷⁶ Erol, **Ehl-i Beyt**, s.41.

önceleri babasının yanında başlar ve üç yıl hizmet eder, babasının vefatının üzerine, yine onun vasiyeti ile Hazrete bağlanır ve hizmetine devam eder.⁷⁷

Mürşid, müridin olgunluk seviyesini insanlarla geçimi ve halka hizmeti ile ölçer.⁷⁸ Hizmet ehli, her türlü fazileti elde etmeye çalışır. O bu fazileti, bazen, bizzat çalışarak, bazen etrafındakileri çeşitli hizmetlerde çalıştırarak, bazen sağmal hayvanları sağarak, bazen de kendisine teslim edilen mal ve eşyayı yerine ulaştırarak elde etmeye çalışır ve şerîatın kötülemediği her hizmete girer; hiçbirinden geri durmaz.⁷⁹

Hizmet ehli, kendi yerine başkasına vermeyi, karşılık beklemeden ihsan etmeyi, başkasından gelen şeyle kardeşine yardım etmeyi tercih eder. Onun her vakit vazifesi; Allah'ın kullarının hizmetine gayret etmektir. O, fazileti bu hizmette görür ve bunu nafilâ ibâdet ve amellerine tercih eder.⁸⁰

Yedi sene hizmetten sonra tarîkat hilafetini alır ve babasının yerine irşad ile görevlendirilir.

Şeyh İbrahim hilafet aldıktan kısa bir müddet sonra 1. Dünya Savaşı çıkar ve Rusların memlekete girmesi ile o da birçok insan gibi ailesi ile muhacir olur.

⁷⁷ Korkusuz, **Nehri'den Hazne'ye Meşayih'i Nakşibendi**, s. 258.

⁷⁸ Selvi, **Kaynaklarıyla Tasavvuf**, s. 667.

⁷⁹ Sühreverdî, **Avârifü'l Meârif**, s.114.

⁸⁰ Sühreverdî, **Avârifü'l Meârif**, s.113.

Memleketlerinden gelip Urfa'ya yerleşirler. Savaş bitip Rusların çekilmesinden sonra tekrar memleketlerine dönerler. Bir müddet irşat ve tedrisat görevlerine devamdan sonra aynı köyde vefat eder, köyüne defnedilir.⁸¹

Şeyh İbrahim fazla yaşamadığından ardından halife bırakamamıştır.

3.3-Molla Mustafa ez- Zokî: Herhangi bir bilgi mevcut değildir.

3.4-Molla Halil et-Tilî: Bulanık ilçesinin Şeyh Velyan isimli köyünde medfundur.

3.5-Molla Halid el-Poğavi: Tatvan'a bağlı Poğaş köyündendir, Siirt ilinin Siyanüs köyünde medfundur.

3.6- Şeyh Şehabeddin-i Tilî

Şeyh Şehabeddin-i Tilî'nin doğum yeri yeri Til'dir. Lakabı; “Efendi-i Tilî” dir. Bu lakabı üstadı kendisine takmıştır. Bu zat neseben Hz. Ebubekir'in neslindendir.⁸²

Ailece kadiri olan bu nesilde tıpkı diğer aileler gibi sonradan Nakşiliğe geçer. Şeyh Şehabeddin babasının vefatından sonra kadılık görevinden de ayrıлып hemen Norşin'e gidip Şeyh Abdurrahman Tâğî 'ye intisab eder.

⁸¹ Korkusuz, **Nehri'den Hazne'ye Meşayih'i Nakşibendi**, s. 258.

⁸² Korkusuz, **Nehri'den Hazne'ye Meşayih'i Nakşibendi**, s. 260.

İntisab yani inabe, tövbe edip dönmeyi, pişman olmayı ifade eder. Manevî eğitim almak isteyen kişinin, bir mürşide başvurup, tövbe ederek ona bağlanmasına inabe denir.⁸³

İmam Gazali tövbeninin daima ve her durumda yapılmasının farziyetini şu şekilde açıklamıştır:” Hiçbir insan günahsız değildir; zira peygamberler bile zellerden kurtulamamıştır. Nitekim Kur’an’da ve hadislerde peygamberlerin bu zellelerden tövbelerinden ve hatalarından ötürü ağlamalarından haber verilmektedir. Eğer azaların günahından bazı durumlarda kurtulursa, kalp ile günahları arzu etmekten kurtulmaz. Eğer kalp de bazı durumlarda günahları arzulamaktan kurtulursa, Allah (c.c)’ın zikrinden gaflet ettiren şeytanın vesveselerinden kurtulamaz. Eğer bundan da kurtulursa Allah (c.c.), Allah (c.c.)’ın sıfatları ve fiilleri hakkındaki ilim hususunda kusur ve gafletten kurtulamaz. Bütün bunlar, eksikliktir. Bunun sebepleri vardır. Sebeplerin zıdlarıyla meşgul olmak suretiyle sebepleri terketmek, onun zıddına dönmek demektir. Tövbeden de maksat dönüştür. Hiçbir insanın bu eksiklikten uzak olması düşünülemez. Ancak insanlar miktar hususunda birbirlerinden ayrılır. Asıl ise bütün insanlarda vardır. Tövbe’nin mânâsı; sadece şehvetleri terketmek değildir. Aksine tövbe’nin tamamlanması, geçmişi tamamiyle telâfi etmekle olur. İnsanın peşinden sürüklendiği her şehvetten bir karanlık insanın kalbine yükselir. Nitekim insanın nefesinden berrak aynaya buharın yükseldiği gibi... Eğer şehvetlerin karanlığı birikirse, Reyn denilen pas olur.⁸⁴

⁸³ Ethem Cebecioğlu, **Tasavvuf Terimleri Ve Deyimleri Sözlüğü**, Ağaç Kitabevi Yayınları, İstanbul 2009, s. 310.

⁸⁴ İmam Gazali, **İhya-u Ulum’iddin**, Merve Yayınları, İstanbul, cilt.4, s.22-23.

Rivayete göre Şeyh Şehabeddin, Seyda'nın isteği üzerene vefatından sonra oğlu Hazret'in Şeyh Fethullah'ın yanında amelini tamamlayıp geri dönünceye kadar Norşin medresesinin müderrisliğini yapmasını vasiyet eder ve Şehabeddin de üstadının emrini yerine getirir.⁸⁵

Seyda vefat ettiğinde, Şeyh Şehabeddin amelini tamamlamadığı için halifelik alamaz. Bununla beraber Hazret hilafet alıp tekkede oturunca hemen üstadının oğluna intisab eder ve rivayete göre henüz Hazretin şeyhi, Şeyh Fethullah Verkânîsî hayatta iken amelini tamamlamıştır ve Hazret'te bu zata hilafet verip vermemek konusunda Şeyh Fethullah'a danışır ve olumlu cevap alır.

Dolayısıyla Şeyh Şehabeddin, Hazretin ilk halifesidir.

Hazret Şeyh Şehabeddin'e; "Beni takib et bir yere gidelim", der ve giderler. Bir dağın yanına gelince Hazret," Dur!" der ve dağın yamacındaki mağaramsı bir yere gider, epey bir zaman geçtikten sonra hazret geri dönünce bakar ki Şeyh Şehabeddin 'in bi ayağı havada bekliyor. Ona sorar: Bu ne hal? Şeyh Şehabeddin cevap verir:" Efendim, bana dur emrini verdiğinizde bir ayağım havada idi onun için öyle durdum" demiştir.⁸⁶ Şeyh Şehabeddin'in Hazret'in tâlimatına verdiği önem Hazret'e olan bağlılığının göstergesidir.

Sâdık ve samimi olan bir mürid, mürşidinin irade ve hükmü altına girip, sohbetiyle şereflenerek, onun edebiyle edeblenirse; lambanın kandilinden ışıık aldığı gibi, mürşidin bâtınından müride, mânevî bir hâl ve feyiz geçer. Mürşidin sözleri

⁸⁵ Korkusuz, **Nehri'den Hazne'ye Meşayih'i Nakşibendi**, s. 260.

⁸⁶ Korkusuz, **Nehri'den Hazne'ye Meşayih'i Nakşibendi**, s. 261.

müridin bâtınına sirayet edip yerleşir ve müridin bâtınında emânet edilmiş en güzel hâllerden birisi olur. Böylece mürşidin hâli, müridinonunla sohbeti ve sözlerini can kulağı ile dinlemesi sebebiyle müridine intikal eder. Bu da ancak, nefsinin mürşidinin emrine râm etmiş, kendi iradesinden sıyrılmış, ihtiyârını terkle mürşidinde fâni olmuş bir mürid için meydana gelir.⁸⁷

İnsanın bir kâmil mürşide gönülden bağlanmasının en önemli sebebi ilahî muhabbeti elde etmek istemesidir. Muhabbet olmazsa mürid hak yolunda tam manasıyla istifade edemez.⁸⁸

Muhabbetle itaat, korkudan kaynaklanan itaattan daha üstündür. Çünkü muhabbete dayalı itaat içten olur; korku itaati ise dıştan gelmektedir. Sufilerin işi muhabbete dayandığından; sohbetleri birbirlerine çok tesirlidir. Çünkü onlar, birbirlerini Allah için severler ve birinin diğerine tavsiyesi hep güzel ahlâk olur. Bu muhabbet sebebiyle aralarında birbirlerini kabul meydana gelir. Bu sayede, mürid mürşidinden, bir kardeş diğerinden istifâde eder.⁸⁹

Şeyh Muhammed Murad el-Özbeki Risâle'sinin girişinde şöyle demiştir: “Güzellikler, hakikat ehli mürşid-i kâmilin kalp aynasından onunla beraber olanlara geçer. Böylece sâlik in'ikas yoluyla yetişir ve mürşidin rengi ile boyanır. Baştanbaşa bütün sûfiler bu yolla yetişmişlerdir. Özellikle mürşidin terbiyesinden ona en fazla

⁸⁷ Sühreverdî, **Avârifü'l Meârif**, s.119-120.

⁸⁸ Ahmet Çağıl, **Mürşid-i Kâmil Kimdir?**, Şadırvan Yayınları, İstanbul 2012, s. 10

⁸⁹ Sühreverdî, **Avârifü'l Meârif**, s. 346.

sadakat gösteren kimse, en fazla istifade eder. Bu da sâlikin Allah'ın zatına olan muhabbetin cazbesi kadardır.⁹⁰

Hilafetten sonra kendi köyü olan Til'e dönen Şeyh Şehabeddin bir yandan tedris ve irşad ile ilgilenirken diğer yandan üstadı Hazretten uzak kalmanın hasreti ile yanmıştır.

Bir gün Norşinden gelen Seydagilin koyun sürüsü Til'den geçince Şeyh Şehabeddin hemen önlerine çıkıp çobana sorar: Bu koyunlar hazreti görmüş mü? Çoban: "Evet efendim". Dediğinde, hemen koyunları tek tek bağrına basar, yüzlerini gözlerini öper ve "Demek bunlar Hazreti gördüler ha!" diyerek hasretini gidermeye çalışmıştır.⁹¹

Hazret'in uyguladığı manevî tedavi yöntemlerinden biriside teveccühtür. Teveccüh Şeyhin, bütün manevî gücünü müridin kalbi üzerine yöneltmesi ve bu suretle ona aktarmasıdır.⁹² Teveccüh sırasında fena hali meydana gelebilir. Fena yokluk, hiçlik ve geçici olmaktır.⁹³ Hazret'in meclisinde Şeyh Şehabeddin fena halini şu şekilde yaşamıştır:

Hazret'in meclisinde birçok ulema ve halifeler bulunurken Hazret teveccüh 'e başlar kısa bir zaman sonra meclisten yanık bir et kokusunun çıktığını hissederler,

⁹⁰ Hânî, **Behcetüs Seniyye**, s. 55.

⁹¹ Korkusuz, **Nehri'den Hazne'ye Meşayih'i Nakşibendi**, s. 261.

⁹² Cebecioğlu, **Tasavvuf Terimleri Ve Deyimleri Sözlüğü**, s. 658.

⁹³ Kâmil Yılmaz, **Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar**, Ensar Neşriyat, İstanbul 2009, s.242.

dikkat edip bakar ki bu yanık ciğer kokusu o anda tam bir istiğrak halinde olan Şeyh Şehabeddinden geliyor, Hazret bağırır; “Efendi insan bir anda kendisini yakar mı?” Ve ardından ev halkına seslenerek; “Gidin ve şu anda namaz kılmayan bir hanımın yaptığı ekmekten biraz getirin”, diye emir verir. Ekmek getirilir. Şeyh Şehabeddin’e biraz yedirildikten sonra Şeyh Şehabeddin kendisine gelir.⁹⁴

Şeyh Şehabeddin Hazret’in sağlığında irşad’a başlamıştır. Şeyh Şehabeddin, Hazret’in ilk vefat eden halifesidir. Hicri: 1326 yılında vefat eder. Till merkezinde medfundur.

Şeyh Şehabeddin kendisinden sonra bir halife bırakmıştır; Şeyh Fethullah. Bu zat, Şeyh Şehabeddin’in kardeşi Muhammed Emin’in oğludur.⁹⁵

3.7 Molla Ubeydullah et-Tilî

Molla Ubeydullah et-Tilî, Şeyh Şehabeddin’in oğludur. Annesi; Gevher hanımdır. Doğum tarihi bilinmemekle beraber, doğum yeri Til’dir. İlim tahsilini babasının medresesinde, babasının yanında yapmıştır. İcazet aldıktan sonra daha babasının sağlığında Hazret’e intisab etmiş, amel etmeye başlamıştır.⁹⁶

⁹⁴ Korkusuz, **Nehri’den Hazne’ye Meşayih’i Nakşibendi**, s. 261.

⁹⁵ Korkusuz, **Nehri’den Hazne’ye Meşayih’i Nakşibendi**, s. 263.

⁹⁶ Korkusuz, **Nehri’den Hazne’ye Meşayih’i Nakşibendi**, s.264.

Molla Ubeydullah, hicri: 1345 yılında vefat eder. Muş'un Suluh köprüsünün yanında medfundur. Halife bırakmamıştır.⁹⁷

Tarîkat şeyhlerinin bir kısmı silsileyi kâmil halifeleri aracılığıyla devam ettirmiş, bir kısmı ise arkalarında halife veya şeyh özelliği taşımayan kişilere "irşad etme yetkisi vermemiştir."⁹⁸ Molla Ubeydullah et Tîlî'de halife bırakmamayı tercih etmiştir.

3.8 Molla Yusuf et-Tekmanî

Molla Yusuf et-Tekmanî'nin babasının adı Mustafa'dır. Annesinin adı Hediye'dir. Molla Yusuf'un lakabı: kendileri genç ve yakışıklı oluşundan dolayı: "Molla Yusufi Hort" lakabı ile şöhret bulmuştur. Doğum tarihi belli olmamakla beraber, doğum yeri: Tekman ilçesinin Bastok Çukuryayla köyüdür. Aile, aşiret olarak Memikan Aşiretine bağlıdır.⁹⁹

⁹⁷ Korkusuz, **Nehri'den Hazne'ye Meşayih'i Nakşibendi**, s. 264.

⁹⁸ Ahmet Çağır, **Mürşid-i Kâmil Kimdir?**, s. 46.

⁹⁹ Korkusuz, **Nehri'den Hazne'ye Meşayih'i Nakşibendi**, s. 265.

Molla Yusuf ilim tahsilinin yanı sıra tasavvufî amelini de Hazret'in yanında yaptığından, aynı zamanda tasavvufî icazetini de yine Hazret'ten alır. Molla Yusuf'un eserlerinin olup olmadığını bilinmemektedir; çünkü Hicret etmeden tüm kütüphanelerini Ruslar'ın eline geçmesin diye toprağa gömmüşler ve sonradan geri döndüklerinde de büyük çoğunluğunun çürümüş olduğunu görmüşlerdir.¹⁰⁰Molla Yusuf'un halife bırakıp bırakmadığı bilinmemektedir.

3.9 9 Ahmed Haznevî (أَحْمَدُ الْخَزْنَوِي)

Ahmed Haznevî 1304 (1887) yılında Hazne'de doğmuştur¹⁰¹. Babası Murad Efendi'nin imamlık vazifesiyle bulunduğu ve bugün Suriye sınırları içinde kalan Kamışlı kazasının Hazne köyünde doğduğu için Haznevî diye anılmıştır.¹⁰²

Norşin'den önce Silvan ve Hizan medreselerinde okumuş, Hizan'da Seyda Tâgî 'nin halifelerinden Şeyh Abdülkadir Efendi'nin sohbetlerine katılmıştır. Abdülkadir Efendi'nin vefatından sonra Norşin'e gelmiş, Muhammed Diyaüddin'e intisap ederek onun talebesi olmuştur.¹⁰³

¹⁰⁰ Korkusuz, **Nehri'den Hazne'ye Meşayih'i Nakşibendi**, s. 266.

¹⁰¹ Nakşibendî, **Altın Silsile**, s.437.

¹⁰² Haznevî, **Hazret ve Şah-ı Hazne**, s.59.

¹⁰³ Korkusuz, **Nehri'den Hazne'ye Meşayih'i Nakşibendi**, s. 216.

Ahmed Haznevî, bugün Türkiye sınırları içinde yer alan, ama o zaman henüz sınırlarını bile oluşturamayan Suriye'den, Norşin ve Hizan'daki medreselere tahsil görmek üzere hicret etmiştir.

Ahmed Haznevî Norşin'deki mürşidini ziyaret etmek için, savaş yıllarında çoğu zaman yaya, kimi zaman da atlı olarak Hazne ile Norşin arasında kilometrelerce yol almıştır.¹⁰⁴

Ahmed Haznevî insanlardan gelen eziyetlere de karşı çok sabırlı olmuştur. Çünkü insanların bilmedikleri bir şey öğrenmeleri, imanlarını kuvvetlendirecek bir sohbet dinlemeleri ve kendilerini ıslah edecek bir yola girmelerini herşeyden değerli görmüştür.¹⁰⁵

Ahmed Haznevî'nin hayatına bakıldığında sabırın oldukça önemli bir yer tuttuğu görülür. 1. Dünya Savaşında Ruslarla mücadalenin ardından, kendisine düşmanlık yapan aşiret liderlerine karşı çok sabırlı davranmıştır. İmam Gazali'nin insandaki sabırla ilgili görüşü şu şekildedir: "İnsan çocukluk devresinin başında hayvan gibi eksik olarak yaratılmıştır. Onda muhtaç, olduğu gıdanın şehveti ancak bu devrede yaratılmıştır. Sonra onda oyun ve süse karşı olan istek belirir. Sonra tertip üzere evlenme şehveti baş gösterir. Onun için hiçbir şekilde sabır kuvveti yoktur; zira sabır, bir ordunun başka bir ordu karşısında aralarında savaş olduğu zaman sebat etmekten ibarettir. Çünkü iki ordunun istek ve maksadları zıddır. Oysa çocukta ancak hayvanlarda olduğu gibi heva-i nefsin ordusu vardır Fakat Allah Teâla fazl ve

¹⁰⁴ Nakşibendî, **Altın Silsile**, s.437-438.

¹⁰⁵ Haznevî, **Hazret ve Şah-ı Hazne**, s.61-62.

cömertliğinin genişliğiyle insanoğlunu keremli kılmış, onların derecesini hayvanların derecesinden yükseltmiştir. Büluğ çağına yaklaşınca ona iki melek tahsis etmiş, onlardan biri onu hidayet, diğeri de takviye eder. Böylece iki meleğin yardımıyla hayvanlardan ayrılır. O iki sıfatla tahsisi edilmiştir. Onların biri Hz.Peygamber'in (s.a.v) marifeti, diğeri de neticelere bağlı bulunan maslahatların marifetidir. Bütün bunlar hidayet ve tarif etmek vazifesi elinde bulunan melekten gelir.”¹⁰⁶

Muhammed Diyaüddin, Ahmed Haznevî'ye ayrı bir ihtimam göstermiştir. Norşin'e gelmeden önce başka tasavvuf büyüklerinin sohbetine katılan, başka medreselerde de tahsil gören bu talebesinin nefsini yenmesini kısa zamanda yol almasını istemiş; sık sık halini hatırını sorarak ne kadar değiştiğini takip etmiştir.

Hazret atı üzerinde giderken biraz uzağında yürümekte olan Ahmed Haznevî'yi görünce durmuş, onu yanına çağırarak şöyle demiştir : “Molla Ahmed! Zerre miktarı kadar dahi nefsi olan kimse Allah Teâlâ'dan uzaktır. İnsanın evini yıkan en büyük düşmanı, kendi nefsidir. İnsanın kendinden haberi olmalıdır ki nefsin tuzaklarına düşmesin!”¹⁰⁷

Ahmed Haznevî kısa zamanda Norşin Medresesi'nden icazet almasına rağmen Hazret-i Sani'nin sohbetlerine devam etmiştir. 1. Dünya Savaşı'nda Muhammed Diyaüddin'le beraber Ruslar'a karşı cihad eden sufiler arasında o da yer almıştır. Savaşın en şiddetli zamanlarında Hazret-i Sani'nin yanından ve hizmetinden

¹⁰⁶ İmam Gazali, **İhya-u Ulum'iddin 4.cilt**, s.139.

¹⁰⁷ Yurtgezen, **Hacegan Sultanları**, s.214-215.

ayrılmamış, on beş yıl zahir ve batın ilimlerini tahsil etmiştir. Mürşidinin vefatı üzerine, onun tâlimatına uyarak Hazne’de irşada başlamıştır.¹⁰⁸

Ahmed Haznevî şeyhinin huylarını huy edinmeye, onun hareket ve davranışlarını örnek edinmeye çok önem vermiştir. Birçok kez sağ kolunu cübbesinden çıkarmış mescid ve başka yerlere bu şekilde gitmiştir. Bu davranışıyla Millî Mücadele sırasında sağ kolunu kaybetmiş şeyhi Muhammed Diyâuddîn’e mutabat yapmıştır.¹⁰⁹

Hazret-i Sani, vefatından önce ona hilafet yetkisini vermiş, irşad için Hazne çevresini işaret etmiştir. Hazne’de daha medresesini ve dergâhını inşa ederken yüzlerce sufî etrafına toplandı. Müşkül meselelere en isabetli çözümleri bulmasıyla kısa zamanda tanınmış, Şah-ı Hazne diye anılmıştır.¹¹⁰

İşgalci Fransızlar’a uyarak Ahmed Haznevîye çok eziyet eden, onu imar ettiği yerlerde barındırmayıp göçe mecbur bırakan aşiret liderlerinden biri hastalanmış, ölmek üzere iken haber göndererek Şah-ı Hazne’den tövbe almak istediğini bildirmişti. Ahmed Haznevî Hazretleri bu adamın gelemeyecek durumda olduğunu öğrenince, kendisi ona gitmek üzere yol hazırlıklarına başladığında sufilerin bir kısmı, “Efendim” demişlerdi şaşkınlıkla; Bu adam bize şöyle şöyle kötülükler yaptığı halde bir de onun ayağına mı gitmek istiyorsunuz?” Sonra o kişinin kendisine yine zarar verebileceğini anlatıp vazgeçirmeye çalışmışlarsa da Şah-ı Hazne onları dinlememiş ve şöyle

¹⁰⁸ Yurtgezen, **Hacegan Sultanları**, s.216.

¹⁰⁹ Uçan, **Nakşibendî Şeyhlerinin Hikmetli Sözleri**, s.550-551.

¹¹⁰ Yurtgezen, **Hacegan Sultanları**, s.216-217.

demıştır : “Ben zâlim ve günahkâr da olsa bir insanın tövbekâr olma talebi karşısında nasıl kayıtsız kalabilirim? Allah’a yemin olsun ki fırtınalar kopup da yeryüzünü sel alsın ve benim bir bineğim dahi olmasa, yine de bir kulun tövbe etmesi için elimden gelen her şeyi yaparım!”¹¹¹

Sühreverdî, konuyla ilgili olarak şu görüştedir:” İnsanlarla iyi geçinmek kadar, bir şahsın, akıllığını, ilminin ve hilminin çokluğunu gösteren bir başka şey yoktur. Nefs, kendi arzusunun hilafına hareket edeni hiç sevmez. Kin ve öfke onu mahveder. Güzel geçimle nefsin şiddeti kesilir; azgınlık ve taşkınlığı giderilir.”¹¹²

Ahmed Haznevî bağlılarına karşı müsamahakâr davranmış, kendisine karşı işlemiş oldukları hiçbir kusurdan dolayı onları azarlamamış, ailesine ise çok titiz davranarak ufak hatalarına dahi göz yummamıştır.¹¹³

Ahmed Haznevî dergâhta kalan bütün müridlerin hizmetleriyle ilgilenmiş, sayıları binleri aşan sufilerinin nerede nasıl yatacaklarını bizzat kontrol etmiştir.¹¹⁴

Ahmed Haznevî zor bir zamanda, zor bir bölgede yaşamıştır. Siyasi kargaşa, aşiret kavgaları, yoksulluk ve cehalet insanlara kulluk vazifelerini unutturmuş, onları dinden uzaklaştırmış, Ahmed Haznevî ise İslam’ın emir ve yasaklarını bu şartlarda karşılaştığı herkese sabır ve ısrarla anlatmıştır. Bazen bir kişiye kelime-i şehadeti

¹¹¹ Yurtgezen, **Hacegan Sultanları**, s.220-221.

¹¹² Şihâbuddîn Sühreverdî, **Avârifü’l Meârif**, Semerkand Yayınları, İstanbul 2007, s.313.

¹¹³ Uçan, **Nakşibendî Şeyhlerinin Hikmetli Sözleri**, s. 556.

¹¹⁴ Haznevî, **Hazret ve Şah-ı Hazne**, s. 62.

öğretip düzgünce söyletmek için saatlerce uğraştığı olmuştur. Latife olsun diye anlatılan ama onun sabrını ve insanlara dinini öğretmek için nasıl her türlü çareye başvurduğunu gösteren şöyle bir hadise nakledilir: Bir çobana Tahiyat duasını bir türlü öğretememektedir. En sonunda şu çareyi bulur. En iri cüsseli koyuna “ettahiyatü” onun biraz küçüğüne “lillahi”, ondan da küçüğüne “vessalavatü” diyerek Tahiyat duasını, bütün kelimelerini çobanın sırasını şaşırmayacağı şekilde birer koyuna isim vermek suretiyle öğretir. Bir zaman sonra Telma’ruf’a Şah-ı Hazne’yi ziyarete gelen bu çobana Tahiyat okutturduklarında, onun “vettayyibat”ı atladığını fark ederler. Birkaç kere daha okuturlarsa da çoban hepsinde “vettayyibat”ı eksik bırakır. Sebebini araştırınca anlarlar ki “vettayyibat” ismi verilen koyun epey bir vakit önce ölmüştür.¹¹⁵

Ahmed Haznevî okumayı çok seven bir mürşid-i kâmilidir. Fırsat buldukça tasavvufa ve Sadat’a dair eserleri okumuş, sohbetlerinde onların menkıbelerini anlatmış ve her defasında da gözyaşlarına hâkim olamamıştır. Çünkü o, Sadat-ı kirama kıyasla kendini yetersiz görmüş, insanların teveccüh ve muhabetine layık olamamaktan korkmuştur. Bir gün bu endişelerle gözyaşı dökerken oğlu Alâeddin Haznevî onu görmüş, “Niçin ağlıyorsunuz? diye sorması üzerine şu cevabı vermiştir: “Evladım! dergâha akın akın gelen şu insanların Allah’a yakınlaşma arzusunu, aşk ve şevk halini görüyor, ağlamaktan kendimi alamıyorum. Ben nasıl ağlamayayım ki onların en fakiri, en âcizi olduğum halde onlar benim yanıma bana geliyorlar.”¹¹⁶

¹¹⁵ Yurtgezen, **Hacegan Sultanları**, s.221-222.

¹¹⁶ Yurtgezen, **Hacegan Sultanları**, s. 222.

Hac farizasını yerine getirirken hem Kabe-i Muazzama'da hem Mescid-i Nebevi'de şöyle dua etmiştir: “Allahım! Etrafımdaki bu kadar topluluk, insanların bana duyduğu muhabbet ve bağlılık, senin rızanı kazanmanın değil de benim şahsi davamın eseri ise onu bitir ve yok et! Ama eğer senin rızana uygun ise onların yönelişlerini ve muhabbetlerini kıyamete kadar artırarak devam ettir!”¹¹⁷

Ahmed Haznevî medrese okuyan talebelerin odununu toplama işinide kendisi yapmış, talebelerin elbise ve yatak gibi zorunlu giderlerinin karşılanmasına çok özen göstermiştir.¹¹⁸

Yirmi yedi sene süren irşad hayatı boyunca talebe yetiştirmiş, kendisine gelenlere İslam'ın emir ve yasaklarını anlatmıştır. 1950 yılında altmış üç yaşlarında iken Telma'ruf köyünde vefat etmiş, burada toprağa verilmiştir.¹¹⁹

Halifeleri:

1. Muhammed Ma'sum Haznevî (oğlu)
2. Muhammed Maşuk Nurşinî
3. Molla İbrahim Gersevarî
4. Molla Abdülatif Amindî

¹¹⁷ Yurtgezen, **Hacegan Sultanları**, s. 222.

¹¹⁸ Nakşibendî, **Altın Silsile**, s.447.

¹¹⁹ Haznevî, **Hazret ve Şah-ı Hazne**, s. 64.

5. Molla Muhammed Sıddik
6. Hacı Hüseyin Kertevenî
7. Molla Abdürrezzak Pirminî
8. Molla Ahmed Şeyhi
9. Molla Muhammed Reşid
11. Hacı Musa
12. Molla Cüneyd
13. Seyyid Abdülhakim Bilvanisî¹²⁰

3.10 Molla Abbas es-Suşarî

Bu zat da tıpkı Molla Yusufi Hort gibi aynı köyden olduğundan ikisi beraber Norşin’de Hazret’in yanında hem okuyup hem de tasavvufî amellerini yapmışlardır. Molla Abbas da hem ilim hem de tasavvufî icazetini Hazret’ten almıştır. Babası Şeyh Muhammed, Annesi, Hafse Hanımdır. Doğum tarihi ve yeri; tarihi belli olmamakla beraber, doğum yeri Tekman İlçesi’nin Bastok isimli köyüdür.¹²¹

¹²⁰ Haznevî, **Hazret ve Şah-ı Hazne**, s. 63.

¹²¹ Korkusuz, **Nehri’den Hazne’ye Meşayih’i Nakşibendî**, s. 267

Kendileri de Rus'ların memleketi işgali sırasında Karayazı ilçesine bağlı Söylemez isimli köyde Rus askerleri ile girdiği çatışmada elindeki balta ile bir Rus komutanını öldürmüş ve ardından Rus'lar tarafından şehit edilmiştir. Bu olaylar sırasında Molla Abbas'ın iki kardeşinden biri olan Molla Mikdad, Ermeniler tarafından takip edilerek Bastok köyünün Paş Kale, kale arkası denen yerde öğle namazı kılarken şehit edilmiştir. Diğer kardeşi olan Molla Fehim ise, Hıramdaz denilen yerde Ruslar'la çarpışırken şehit edilmiştir.¹²²

3.11 Şeyh Alâeddin-i Ohinî

Şeyh Alâeddin-i Ohinî'nin babası: Şeyh Fethullah Verkânîsî'dir. Şeyh Alâeddin, Norşin'de hicri; 1299 senesinde doğmuştur.¹²³

Şeyh Alâeddin, Şeyh Fetullah Verkânîsî 'ye ait olan Adab-ı Fetullah adlı eseri derlemiştir. Esere yazdığı önsözde babası olan Şeyh Fethullah'tan ve eserin içeriğinden bahsetmiştir.¹²⁴ Şeyh Alâeddin babasının yaptığı sohbetlerden notlar alarak, yazdığı mektuplardan faydalanarak, derlediği Adabı Fethullah'ı Abdurrahman Tâğî 'ye incelemesi için sunmuş, olumlu bir karşılık görmüştür.¹²⁵

¹²² Korkusuz, **Nehri'den Hazne'ye Meşayih'i Nakşibendî**, s. 267.

¹²³ Korkusuz, **Nehri'den Hazne'ye Meşayih'i Nakşibendî**, s. 268.

¹²⁴ Nakşibendî, **Altın Silsile**, s.408.

¹²⁵ Yurtgezen, **Hacegan Sultanları**, s.195.

İlk ilim üstadı Seyda Tâgî'dir. Çocukluğunda kendisine lazım olan tüm bilgileri Seyda Tâgî'den almıştır. Ardından babası ve en nihayet babasından sonra Üstad Molla Abdülkerim'in yanında tedrisatını bitirmiştir. İlim icazetini kendisi ile beraber tahsil yapan Şeyh Mahmud-i Karaköyî birlikte bu zattan aynı günde almışlardır. Üstadları olan Molla Abdülkerim: “ Eğer Rabbim, benden bu iki icazeti kabul etse, ikisini de Allah'a (c.c.) yakınlık vesilesi olarak sayacağım.” demiştir.¹²⁶

Şeyh Alâeddin, önce babasının yanında tarîkat'a girer; ancak vefatına yakın babası, tüm evlatlarını ve bağlılarını Hazret'e teslim edince, artık tüm gücüyle Hazret'e hizmet etmeye başlar. Uzun bir zaman sonunda hilafet alır. Artık Hazret'in vefatına kadar elinden geldiğince ondan ayrılmaz. 1. Dünya Savaşında da beraber olurlar. Savaş esnasından namazlarda Şeyh Alaadin'e İmamlık yaptırılır. Gösterdiği yararlılıklardan dolayı Hazret tarafından çok sevilmiştir.¹²⁷

Hazret, Şeyh Alâeddin'e yazdığı bir mektupta Şeyh Alâeddin'in kendisini ziyaret edemediği için çektiği hasrete karşı gayet sevinmiş ve bu muhabbetin Şeyh Alâeddin'e birçok manevî fayda sağlayacağını yazmıştır.¹²⁸

Şeyh Alâeddin ve kardeş akrabaları arasında bir takım tartışmalar olmuştur. Kardeşi Kutbeddin, Hazret'in yanına gider ve Hazret olayı ondan sorar:” Olayın aslı nedir?” Kutbeddin cevaben;” Efendim O'nun kardeşini dinlediğimizde onun haklı olduğunu zannederiz, eğer şeyh Alâeddin'i dinlersek, o haklıdır. Deriz.” Diye cevap

¹²⁶ Korkusuz, **Nehri'den Hazne'ye Meşayih'i Nakşibendi**, s. 269.

¹²⁷ Korkusuz, **Nehri'den Hazne'ye Meşayih'i Nakşibendi**, s. 270.

¹²⁸ Selahaddin Kınacı, **Mektubatı Hazret**, Sey-Tac Yayınları, İstanbul 2003, s.27.

verir. Hazret bu sözlerden sıkılır ve: “ Nasıl Şeyh Alaadin haksız olabilir, diye düşünürsünüz. Bilmez misiniz ki o, haksız olsa, ben de haksızım, ben haksız olsam büyük Şeyh de haksızdır, o haksız olsa, Seyda Tâgî ‘de haksız olur ve ilanihaye bu böyle devam eder.” der. Kutbeddin hemen ayağı kalkıp Hazret’in elini öpmüş, özür dilemiştir.¹²⁹

Hazret, Şeyh Alâeddin’e yazdığı bir mektubunda Allah’ı (c.c) taleb etmenin hiçbir şeye eş olamayacağını, kişiden istenenin Allah’ı (c.c) taleb etmek olduğunu yazmıştır. Hazret aynı konunun devamında Şeyh Alâeddin’e makamlara ulaşma işinin Allah’a (c.c) havale edilmesi gerektiği uyarısında bulunmuştur.¹³⁰

Öğrencilere:” Okuyun!” âlimlere de:” okutun! Ve bilin ki iki cihanın şerefi ve Allah’ın (c.c.) azabından kurtulmanın yolu, ancak ilimledir. Ondan başkasından fayda yoktur.” demiş ve onlara ilmin faziletini belirten ayet ve hadisleri açıklamıştır.¹³¹

Hazret Şeyh Alâeddin’e yazdığı bir mektupta sohbet yapan kişinin sohbet yapılırken yanında bulunanlara değilde kendi nefesine sohbet yaptığını düşünmesi gerektiğini yazmıştır.¹³²

¹²⁹ Korkusuz, **Nehri’den Hazne’ye Meşayih’i Nakşibendi**, s. 271.

¹³⁰ Kınacı, **Mektubatı Hazret**, s.35-36.

¹³¹ Korkusuz, **Nehri’den Hazne’ye Meşayih’i Nakşibendi**, s. 272.

¹³² Kınacı, **Mektubatı Hazret**, s.27.

Şeyh Alâeddin Hazret'ten en fazla mektup alan kişilerdendir. Mürşidi Şeyh Muhammed Diyaudin'in kendisine yazdığı bu mektuplarda râbta, vird gibi konularda merak ettiklerine yanıtlar aramıştır.¹³³

Rivayete göre Şeyh Alâeddin, vefat edeceği yılda mü'minlerin annesi Hz. Aişenin şu sözlerini çok tekrarlamıştır; "Korumasında yaşanılanlar gittiler, yaşamları fayda vermeyenler kaldılar"

Şeyh Alâeddin, Rumi; 1365 senesinde eski hesaba göre Kanuni evvel ayının altıncı günü, hicri; 1369 pazartesi günü 67 yaşında vefat eder. Kabri Ohin köyündedir.¹³⁴

Şeyh Alâeddin yanında birçok kimse amel etmesine rağmen kimseye hilafet, icazet verememiştir. Bu konuda kendisine soranlara şöyle cevap vermiştir; "Biz bu malı pahalıya aldık, kimseye ucuza veremeyiz".¹³⁵ Tasavvufta her mürşid yerine halife bırakmamıştır. Bir kişinin icazet sahip olması için olgunluk makamlarını aşması ve irşad mertebesine ulaşması gerekir.¹³⁶

¹³³ Feyyaz Karabel, **Yeni Mektubat**, Menzil Kitabevi, Ankara 1982, s.31.

¹³⁴ Korkusuz, **Nehri'den Hazne'ye Meşayih'i Nakşibendi**, s. 274.

¹³⁵ Korkusuz, **Nehri'den Hazne'ye Meşayih'i Nakşibendi**, s. 277.

¹³⁶ Cebecioğlu, **Tasavvuf Terimleri Ve Deyimleri Sözlüğü**, s.296.

3.12 Şeyh Mahmud-i Zokaydî

Şeyh Mahmud ulema bir ailenin nesli olduğundan, gözlerini tümüyle ilim ehli içinde açmış ve bu şekilde büyümüştür. Babasının adı Abdülkahhar'dır. Babası Şeyh Abdurrahman Tâgî'nin halifesidir. Şeyh Mahmud, Siirt ili'nin merkeze bağlı Halenze isimli köyünde hicri 1287 de doğmuştur. Üstad Bedi'üz Zaman bile az bir süre bile olsa, küçükken onların o mükemmel medreselerinde okur ve risalelerinde bu medresede başından geçen ilginç bir olayı da anlatır. İlmi ve entelektüel bir ortamda Şeyh Mahmud'ta babasının yanında okumaya başlar ve tüm tahsilini burada tamamlar. İlim icazetini de babasından alır. Kendisi babasından sonra medresenin başına geçmiş, birçok talebe okuttuğu gibi, birçoklarına da icazet vermiştir.¹³⁷

Şeyh Mahmud, önceleri babasının yanında tövbe edip amel etmeye başlar, ancak hilafet alamadan babası vefat ettiğinden, hemen ardından bir mürşid bulmaya çıkar ve Hazret'e teslim olur. Bu teslim oluşu Hazret'in halifesi olan Şeyh Muhammed Alâeddin şöyle anlatıyor: “Ben Norşin'de idim, Divan'ın yanındaki Pervaz'da uzanmıştım, baktım ki Şeyh Mahmud'i Zokaydî oraya geldi. Yanıma çağırdım, konuşmaya başladık ve ona sordum: “ Senin babandan hilafet aldığını söylüyorlar doğrumu?” Şeyh Mahmud cevaben: “Evet babamın yanında amel edip işin sonuna gelmiştim ancak hilafet alamadan babam vefat etti. “ Ben ona sordum: “ Ne yapmak niyetindesin?” Cevaben; benim aklımda Şeyh Ahmed Taşkesen'iye gidip tövbe alarak

¹³⁷ Korkusuz, **Nehri'den Hazne'ye Meşayih'i Nakşibendi**, s. 281.

yanında amel etmek geçiyor, onun için buradan geçiyordum ziyaret’e geldim. Ben ona dedim ki; Bak, Hazret’in babası, ikimizin de babasının şeyhi’dir, ayrıca Hazret, gerçekten de büyük bir zattır, gel onun yanında tövbe et, göreceksin ki senin için çok faydalı olacaktır. Böylece gece yatağımızda yan yana serili olduğundan uzunca sohbet edip sabahladık. Herhalde konuşmamızdan manen haberdar olmuş ki Hazret, sabah beni yanına çağırdı ve “ Sen Molla Mahmud ile ne konuştun?” dedi ben de aramızda geçeni olduğu gibi aktardım. Hazret bana: “Onu burada kalmaya ikna et.” dedi. Bende tekrar onunla yanyana gelince bu mevzu açıldı uzunca konuşmaya başladık, nihayet kendisi de kabul edip gitti Hazret’in yanında tövbe etti.” İşte bu tövbe’den sonra tam üç kere Hazret’in yanına giden Şeyh Mahmud Hilafet aldı. Hazret’in yanında bulunan bazı kimseler, Hazret’e: “Yanınızda birçok insan amel ediyor, uzun yıllar geçtiği halde kimseye hilafet vermiyorsunuz da neden Molla Mahmud’a bu kadar kısa bir zamanda verdiniz?” diye sorduklarında Hazret onlara cevaben:”Onun ameli zaten bitmişti durumu yağ dolu bir lambaya benziyordu, biz yalnızca kibrit’i çıkıp lambayı yaktık hepsi budur.” Demiştir.¹³⁸

İrşad yıllarında çıkan 1. Dünya Savaşında Şeyhi olan Hazret’in yanında aşireti ile beraber savaşa katılmıştır.¹³⁹Bu savaş sırasında çeşitli cephelerde alaylar arasında çok sayıda askeri disipline alınmış gönüllü birlikler de yer almıştır.¹⁴⁰

¹³⁸ Korkusuz, **Nehri’den Hazne’ye Meşayih’i Nakşibendi**, s. 282.

¹³⁹ Korkusuz, **Nehri’den Hazne’ye Meşayih’i Nakşibendi**, s.283.

¹⁴⁰ Hamza Zülfikar, **Atatürk Muş ve Bitlisin Kurtuluşu**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayını, Ankara 1985, s.13.

Şeyh Mahmud, yanında birçok kişi amel etmesine rağmen halife bırakmamıştır. Vefat tarihi: 1944 yılıdır. Mezarı Zokayd köyündedir.¹⁴¹

3.13 Şeyh Abdülhakim el-Hüseynî

Seyyid Abdülhakim, 10 Zihilce 1322 (15 Şubat 1905) Perşembe günü doğmuştur. Babası Seyyid Muhammed Bilvânîsî, Seyyid Abdülhakim'in göbeğini büyük bir fıkıh âlimi olsun diye Basuri adlı fıkıh kitabı üzerinde kesmiştir. Seyyid Muhammed Bitlis'in Baykan ilçesi Bilvanis köyündendir. Peygamberimiz'in (s.a.v) torunlarından olduğu için kendisine "Seyyid" , Bilvânîs köyünde yaşadığı için "Bilvânîsî", soyu Peygamberimiz'in torunu Hz. Hüseyin'e (r.a) dayandığı için de "Hüseynî" denilmiştir.¹⁴²

Seyyid Muhammed Bilvânîsî Siyanüs'te vefat edince Abdülhakim'in yetişmesini dedesi Seyyid Ma'ruf üstlenmiştir.

Çocuk denecek yaşlarda üç yıl Siyanüs'teki medresede temel İslami dersler almıştır. Fethullah Verkânîsî'nin köyü Verkânîs'te iki yıl okumuş, bu arada Seyda Tâğî'nin halifesi Şeyh Abdülkahhar'ın da dikkatini çekmiş ve duasını almıştır. Norşin'de ise tam yedi yıl İslami ilimleri tahsil etmiş, Arbo'da üç yıl okumuştur.

¹⁴¹ Korkusuz, **Nehri'den Hazne'ye Meşayih'i Nakşibendi**, s.284.

¹⁴² Nakşibendî, **Altın Silsile**, s.460.

Babası Seyyid Muhammed Bilvânî ile ilk mürşidi Muhammed Diyâuddîn başta olmak üzere Şeyh Muhammed Arbovi, Molla Zahir ve Hazret'in halifelerinden Molla Muhammed Emin (Molla Mezin), Mevlana Mahmud Zokaydî, Mevlana Muhammed Selim Hizânî gibi pek çok âlim veliden zahir ve batın ilimlerini öğrenmiştir.¹⁴³

Seyda Tâğî'nin halifelerinden Şeyh Abdülkahhar çocukluktan gençliğe henüz adım atan Seyyid Abdülhakim'i Verkânî'ste medrese talebesi iken görmüş ve şöyle demiştir: “Allah bağışlasın! Bu çocuk büyük velilerden biri olacak inşallah. Lakin bir kusuru var. O da çok hâlim olmasıdır.”¹⁴⁴

İrşad hizmetini sürdürdüğü zamanlarda da insanlara Peygamber Efendimiz gibi¹⁴⁵ hep hilm ve şefkatle muamele etmiş, kendisine gelen en azılı eşkıyaları bile geri çevirmemiş, karşılaştığı bütün kötülöklere iyilikle mukabele etmiştir. Bazen kendisine zararı dokunmuş bir kişiye iyilik etmek istediğinde, çevresindeki sufiler o kişinin yaptığı kötölükleri sayıp dökünce, Şeyh Abdülkahhar'ın hakkında “Çok hâlim olmak gibi bir kusuru vardır” dediğini hatırlatır, sözlerini şöyle tamamlamıştır: “Elhamdülillah, bu kusur ne güzel bir kusurdur!”¹⁴⁶

Seyyid Abdülhakim on dört yaşına kadar Siyanüs'te Muhammed Diyaüddin'in medresesinde temel dersleri okudu, sohbetlerine katıldı. Hazret Norşin'e

¹⁴³ Nakşibendî, **Altın Silsile**, s.462.

¹⁴⁴ Yurtgezen, **Hacegan Sultanları**, s. 228.

¹⁴⁵ Selim Uğur, **Peygamberim**, Semerkand Yayınları, İstanbul 2013, s.16.

¹⁴⁶ Yurtgezen, **Hacegan Sultanları**, s.229.

taşınınca önce Verkânis, sonra Norşin medreselerinde tahsiline devam etti. Muhammed Diyaüddin ‘in 1923’te vefatı üzerine Arbo Medresesi’ne gitti. Bir müddet sonra 1924 Martında medreseler kapatılınca tahsilini yarıda bırakmak zorunda kaldı. Siyanüs’e döndü, komşu Taruni köyünde imamlığa başladı.¹⁴⁷

Hazret ahirete intikal edince (1923) Seyyid Abdülhakim, İslami ilimlerde kendi içinde bir boşluk hissetmeye başlamış, her ne kadar yıllarca ilim tahsil etmişse de zahir ve batın ilmini en kâmil seviyeye getirmek için bir üstat aramıştır. Hazret’in halifesi Mevlana Muhammed Selim Hizânî hazretlerine intisap etmek istemiştir.¹⁴⁸

Seyyid Abdülhakim rüyasında aldığı bir işaretle Şeyh Ahmed Haznevî’ye talebe olmuş, orada “Molla Abdülhakim” olarak anılmıştır.¹⁴⁹ Seyyid Abdülhakim, Şah-ı Hazne’nin elini tutmuş ve ona biat etmiştir. O günden itibaren Seyyid Abdülhakim, Şah-ı Hazne’nin yanında zahir ve bâtın ilmine devam etmiştir.¹⁵⁰

1938 yılı ramazan ayının başında Seyyid Abdülhakim gördüğü bir rüyayı Şah-ı Hazne’ye nakletti. Rüyasında, ilk mürşidi Muhammed Diyaüddin şöyle demiştir: “Abdülhakim, Şah-ı Hazne’ye söyle seni daha fazla bekletmesin. Sen halifelîği hakkıyla kazandın. Artık sana hakkını versin.”¹⁵¹

¹⁴⁷ Yurtgezen, **Hacegan Sultanları**, s.230.

¹⁴⁸ Nakşibendî, **Altın Silsile**, s. 462

¹⁴⁹ Taşyürek, **Hatme-i Hacegan Sultanları Silsile-i Menzil**, s. 171.

¹⁵⁰ Nakşibendî, **Altın Silsile**, s.464.

¹⁵¹ Yurtgezen, **Hacegan Sultanları**, s.235.

Seyyid Abdülhakim 1938 yılının sonunda irşad izniyle Taruni'ye doğru yola çıktı.¹⁵² İrşadla vazifelendirilince, hemen köyünde ve çevresindeki kasabalarda iman ve İslam hakikatlerini anlatmaya sohbetler yapmaya başlamıştır.¹⁵³

Seyyid Abdülhakim'e göre ancak Allah (c.c) dostluğu, Allah sevgisi kazanıldıktan sonra insan her şeyden yana rahata kavuşur. Dünya da rahat olur; kabir de rahat olur; haşır de rahat olur; her şey rahat olur.¹⁵⁴

“Kendisini ziyarete gelen ve “Allah ile kul arasına kimse girmemeli” diye düşünen bir hoca ile aralarında şöyle bir konuşma geçmiştir:

Hocaya,” Allah neden dut ağacını büyük, meyvesini küçük yaratmıştır?” diye sormuştu Hocada bu da sorulur mu der gibi, “Allah öyle takdir etmiştir” cevabını verdi. Seyyid Abdülhakim tekrar sordu: “Peki birisi dut ağacını aşılıp biraz daha iri, biraz daha lezzetli dut vermesine vesile olsa, bu müdahale ilahi takdire itiraz mıdır?” Hoca : “Hayır efendim, haşaa!” dedi. Seyyid Albülhakim ‘de : “Neticede o ağacın meyvesinin aşıyla değişebileceğini takdir eden de Cenab-ı Hak’tır. Dileseydi dutun meyvesini büyük yaratabilirdi elbette. Ama O, bunun için bir aşılama ameliyesini, bir vesileyi gerekli kıldı bazıları insanların istikametini bulması, daha iyi bir kul olması için vesile kılınan Allah dostlarına niye itiraz ediyor? Onların varlığını niye takdire

¹⁵² Yurtgezen, **Hacegan Sultanları**, s.236.

¹⁵³ Taşyürek, **Hatme-i Hacegan Sultanları Silsile-i Menzil**, s.172.

¹⁵⁴ Seyyid Abdülhakim El-Hüseynî, **Sohbetler**, Sey-Tac Yayınları, İstanbul 2014, s.9.

muhaletet gibi anlıyor?” demiştir. O ana kadar hoca da böyle düşünenlerdendi.

Hatasını anlamış, Seyyid Abdülhakim’e teslim olmuştu.¹⁵⁵

Seyyid Abdülhakim’e göre Allah’tan (c.c) başka ne varsa hepsi tamamen boştur, bâtıldır, pişmanlıktır. Maksud Allah’ın zatıdır, çünkü O’nun zatından başka her şey yok mesabesindedir. Dünyada olsun, âhirette olsun, kabirde olsun, haşırdan olsun, Allah’ın zatından başka hiçbir şey yoktur, hepsi boştur. Maksûd Allah’ın zatıdır, herkes için böyledir. İster şeyh olsun, ister âlim olsun, ister ne olursa olsun, Allah’a olan bunca vasıtaların hepsinde tek gaye Allah’ın zatı’dır, çalışmaları zat-ı ilâhî içindir. Zâtından gayrı hiçbir şey yoktur. İnsan yalnız Allah’a muhtaçtır. Mal, evlât bunların hiçbirisi maksûd değildir, bunlar ancak vasıtaadır. Maksud Rabbû’l-âlemîn’in zâtı’dır. Gerek tâât, gerek ibadet, gerek namaz, gerek dünya işi her ne olursa olsun hiçbir zaman maksud olamaz.¹⁵⁶

Seyyid Abdülhakim gerek Taruni’de, gerekse Bilvanis’te bulunduğu yıllarda kar kış demeden civar köyleri dolaştı. Seyyid Abdülhakim hazretleri fitneye fırsat vermemek için 1951 yılında Bitlis’in Kasrik köyüne geçti. Sevenlerinin yeni ziyaretgâhı Kasrik oldu.¹⁵⁷

Gavs Abdülhakim kendisine gelenlerin öncelikle imanlarını kurtarmaya, akidelerini düzeltmeye çalıştı. Kasrik’te sohbetlerine katılan herkese sünnet-i seniyye

¹⁵⁵ Yurtgezen, **Hacegan Sultanları**, s.237.

¹⁵⁶ Seyyid Abdülhakim El-Hüseynî, **Sohbetler**, Sey-Tac Yayınları, İstanbul 2014, s.38.

¹⁵⁷ Yurtgezen, **Hacegan Sultanları**, s. 239.

çizgisinde bir hayat sürdürmelerini telkin etti. Musibet ve yokluklara sabretmeyi, helal lokma yemeyi, farz namazları cemaatle kılmayı, az konuşmayı, cömert olmayı, insanlarla iyi geçinmeyi, mal mülk, aile, evlat sevgisinde haddi aşmamayı öğütledi.¹⁵⁸

Kasrik'ten sonra Bitlis'in Narlıdere ilçesinde kısa bir süre ikamet eden Gavs Abdülhakim buradan Siirt'in Kozluk ilçesine bağlı Gadir köyüne dergâhını taşıdı. Beklediği zemin oluştuğuna kanaat getirene kadar irşadını sürdürdü. 1971 yılında artık üst seviyede bir tasavvuf eğitiminin altyapısını hazırlamak gerektiğine karar verdi. Adıyaman'ın Menzil köyüne taşındı.¹⁵⁹ Menzil köyü İnsanların dini-ruhi susuzluklarını gidermek için akın akın gittikleri bir köy haline geldi.¹⁶⁰

Hastalığından ötürü Ankara'ya nakledildi. Ankara'da yapılan ameliyattan sonra 25 Mayıs 1972 tarihinde Ankara'da vefat etti. Cenazesi Menzil köyüne götürülerek defnedildi.¹⁶¹

Seyyid Abdülhakim'in 1972'de vefatından sonra Menzil dergâhının başına Seyyid Muhammed Raşid geçmiştir.¹⁶² Türkiye'de 1970'ler siyasî ve ideolojik kamplaşmanın kan davasına dönüştürüldüğü yıllar olmuştur. Bütün bir ülke sağ-sol diye neredeyse sokak sokak bölünmüş, taraflar birbirlerine düşman kesilmiştir. Teselliye içkide arayanlar, yokluk ve yoksulluktan kumarla, şans oyunları ile

¹⁵⁸ Yurtgezen, **Hacegan Sultanları**, s.239-240.

¹⁵⁹ Yurtgezen, **Hacegan Sultanları**, s.242.

¹⁶⁰ Mustafa Kara, **Metinlerle Günümüz Tasavvuf Hareketleri**, İstanbul 2010, s.355.

¹⁶¹ Taşyürek, **Hatme-i Hacegan Sultanları Silsile-i Menzil**, s. 177.

¹⁶² Yurtgezen, **Hacegan Sultanları**, s.249.

kurtulmaya çalışanlar çoğalmıştır. Menzil bu dönemde bütün bu sıkıntıları yaşayan insanların ziyaret ettiği bütün farklılıklara rağmen insanların kardeş oldukları bir yer olmuştur.¹⁶³

1980'ler de ise Seyyid Muhammed Raşid güneydoğuda artan terörü yenmek için ilimle teçhiz edilmiş, İslâm'ı yaşayan gençler yetiştirmek gerektiğini dile getirmiştir. Menzil ayrımcılık ve bundan kaynaklanan şiddete çare arayanlar için bir teklif olmuştur. Menzil'de Türk, Kürt, Arap, Çerkez, Çeçen, Arnavut, Boşnak İslâm potasında erimiş, “millet” olmuştur.¹⁶⁴ Daha önce birbirlerini görmeye tahammül edemeyenler burada kucaklaşmış, birbirlerine güler yüzle, samimi bir muhabbetle yaklaşmışlardır. Özellikle içki gibi kötü alışkanlıklarından kurtulamayanlar, Menzil'e geldikten sonra zikir ve sohbet meclislerine koşar olmuşlardır.¹⁶⁵

Seyyid Muhammed Raşid hazretlerinin 1993'te vefat etmesiyle Menzil dergâhının başına Seyyid Abdülbaki (Gavs-i Sani) (K.S) hazretleri geçmiştir.¹⁶⁶

Seyyid Abdülhakim'in halifeleri:

1 -Şeyh Nasır Nurşinî

2-Molla Abdüssamed Ferhendî

¹⁶³ Yurtgezen, **Hacegan Sultanları**, s.245-246.

¹⁶⁴ Yurtgezen, **Hacegan Sultanları**, s.254.

¹⁶⁵ Yurtgezen, **Hacegan Sultanları**, s.250.

¹⁶⁶ Kara, **Metinlerle Günümüz Tasavvuf Hareketleri**, s. 451.

3 -Molla Ali Arıncı

4-Şeyh Lütîî Nurşinî

5-Molla Vahdeddîn

6-Seyyid Muhammed Raşid Bilvânî¹⁶⁷

3.14 Şeyh Mahmud-i Karaköyî

Şeyh Mahmud-i Karaköyî, Karaköy’ de doğar ancak doğum tarihi belli değildir. Neseben; Abbasî’dir. Babası Şeyh Ahmed-i Karaköyî’dir. İlim tahsilini önceleri Melekend köyünde yapar, ardından Şeyh Fethullah Verkânîsî’nin Bitliste ki medresesinde onun yanında okur, bunun da ardından Hazret’in halifesi olan Üstad Molla Abdülkerim’in yanında okur ve Şeyh Alâeddin ile beraber ilim icazetini bu zattan alır.

Şeyh Mahmud anlatıyor;” Bitlis’teki medresede talebe iken, birden bir bela gibi üzerimize veba hastalığı geldi, Üstadımın büyük eşi ve hizmetçisi dışında herkes hasta oldu. Büyük küçük birçok insan bu hastalıktan vefat etti. Ben de hastalandım, bir ara rüyamda münevver bir zat gördüm, bana doğru gelerek şöyle dedi; ‘Ölmekten korkuyor musun?’ Bende cevaben; ‘Hayır’ dedim, yine bana; ‘ Korkma, sen uzun bir hayat yaşayacaksın ve sen; Şeyh Mahmud el Ma’nevi diye şöhret bulacaksın.’ dedi.”

¹⁶⁷ Nakşibendî, **Altın Silsile**, s.491.

Şeyh Mahmud hem uzun sayılacak bir hayat yaşadı, hemde aynı isimle lakablanıp, tarîkat silsilesinde ismi öyle okunmaya başlandı.¹⁶⁸

H.z.Peygamber'in (s.a.v): "Müminin rüyası nübüvvetin kırk altı cüz'ünden biridir"¹⁶⁹ buyurması, peygamberliğinin ilk altı ayındaki rüyalar gibi müminlerin gördükleri sadık rüyaların hak olduğuna işarettir. Nübüvvet kapısının kapandığı, ama sadık rüya kapısının açık olduğu¹⁷⁰ şeklindeki hadisler, rüyanın bir bilgi edinme olabileceğine işaret etmektedir.¹⁷¹

Şeyh Mahmud ilim tahsilini bitirip icazet aldıktan sonra, aynı zamanda ilk şeyhi olan Şeyh Fethullah Verkânîsî vefat etmiş olduğundan, doğruca Hazret'in yanına gidip Allah'a (c.c) tövbe ederek tarîkata girer ve amel etmeye başlar, her gün bir makamdan diğer bir makam'a yükselerek çalışır ve nihayetinde hilafet alır.¹⁷²

Kendileri önce Telilun köyünde kalır, oradan Şam'a gider orada Salihîye semtinde bir müddet kalır, yine Telilun köyüne döner, ardından evini Medine-i Münevveyre götürür, sonra tekrar Telilun köyüne gelir. Bu dolaşmaların sebebi, aşırı ziyaret isteği ve cezbe istiğrak'ın fazlalığından yerinde duramamasıdır.¹⁷³

¹⁶⁸ Korkusuz, **Nehri'den Hazne'ye Meşayih'i Nakşibendi**, s. 285-286

¹⁶⁹ Buhari, Tabir, 26.

¹⁷⁰ Bkz. Müslim, Rüya, 7.

¹⁷¹ Kâmil Yılmaz, **Tasavvufî Hayat**, Erkam Yayınları, İstanbul 2014, s.296-297.

¹⁷² Korkusuz, **Nehri'den Hazne'ye Meşayih'i Nakşibendi**, s. 286.

¹⁷³ Korkusuz, **Nehri'den Hazne'ye Meşayih'i Nakşibendi**, s. 287.

Şeyh Mahmud'un vefatı; 1953 yılı pazartesi günüdür. Cenazesine Şam ehlinin büyüklerinden ve halktan büyük bir kesim katılmıştır, Ulema'dan: Muhammed Cezve ve Muhammed Keftaro da katılmıştır. Kabri, Kasyon dağının altında evinin yakınındaki bir alandadır burayı daha önce Şeyh'in kendisi tesbit edip hazırlatmıştır.

Şeyh Mahmud arkasından On bir halife bırakır, bunlar:

1-Şeyh Takyeddin(Hazret'in torunudur)

2-Şeyh Mazhar-i Ohinî (Şeyh Alaadin'in oğludur)

4-Molla Abdülkadir el Kırherini(Nusaybin'in Dukuk köyünden)⁷

5-Şeyh Cüneyd-i Zokaydî(Şeyh Mahmud-i Zokaydî'nin oğludur)

6-Şeyh Halid-i Karaköyî (Şeyh Mahmud'un kardeşidir)

7-Molla Ali (Mardin'in Hırhır köyünden)

8-Muhammed İsa (Şeyh Mahmud'un oğludur)

9-Molla Abdülhâlim(Şeyh Mahmud'un kızkardeşinin oğludur)

10-Molla Abdülaziz(Şamlı'dır)

11-Şeyh Abdülbâki (Yeğenidir)¹⁷⁴

¹⁷⁴ Korkusuz, **Nehri'den Hazne'ye Meşayih'i Nakşibendi**, s. 297.

3.15 Şeyh Abdurrahman-i Çokreşî

Şeyh Abdurrahman-i Çokreşî, 1286 yılında Çokreş¹⁷⁵ köyünde doğmuştur.¹⁷⁶ Babası Şeyh İbrahim-i Çokreşîdir. İbrahim-i Çokreşî aynı zanda Şeyh Abdurrahman Tâgî 'nin Halifesi ve Abdurrahman Tâgî 'ye ait olan İşaretler adlı eserin derleyicisidir.¹⁷⁷

Molla Abdurrahman ilmi tahsilini önce babasının yanında, ardından amcası; Şeyh Esat'ın yanında tamamlar ve icazetini alır. İlim tahsilinden sonra Norşin'e gelip Hazret'in önünde Allah'a (c.c) tövbe eder hilafet alıncaya kadar amel eder. Hilafet aldıktan sonra köyü olan Çokreş'e yerleşir ve irşad hizmetine başlar.

Rusların memleket'e girmesinden sonra ailesiyle birlikte Hicret etmeye mecbur kalıp önce Diyarbakır, Urfa, Adana, Konya, Cihanbeyli, Karaman ve ardından Isparta il'inin Senis bey köyüne yerleşir, yanlarında küçük amcası; Molla Muhammed Emin ve onun oğlu Şeyh Yahya'da vardır. Ardından Aras isimli köyde, daha sonra da İslamköy'de İmamlık yapar. Amcası Molla Muhammed Emin bu köyde vefat edip orada defnedilir. Şeyh Abdurrahman, burada kısa sürede kendisini kabul ettirip etrafına büyük bir cemaat toplar, çevredeki bazı âlimler de Şeyh'e teslim olurlar. Bunlardan Molla Süleyman Efendi, amel edip Hilafet alır. Şeyh Abdurrahman, burada

¹⁷⁵ Çokreş köyü günümüzde Erzurum'un Karaçoban ilçesine bağlı Eren köyü adıyla anılmaktadır.

¹⁷⁶ Korkusuz, **Nehri'den Hazne'ye Meşayih'i Nakşibendi**, s. 297.

¹⁷⁷ Nakşibendî, **Altın Silsile**, s.400.

5-6 yıl kaldıktan sonra çevredeki insanların ısrarına rağmen memleketlerine geri dönmüş, memlekette hizmetlerine devam etmişlerdir. Şeyh Abdurrahman-i Çokreşî 1929 senesinde vefat edip Çokreş'te defn' olunmuştur. ¹⁷⁸

Bıraktığı Halifeler:

Şeyh Abdurrahman 6 halife bırakır. Bunlar:

1-Şeyh Yahya-i Çokreşî

2-Şeyh Abdülkerim-i Kehnikarî

3-Seyda-i Hacı Kâmil

4-Molla Abdülhalık

5-Molla Halid-i Koşk

6-Molla Süleyman Ispartalı ¹⁷⁹

3.16 Şeyh Selim-i Hezanî

Şeyh Selim-i Hezanî soyadı kanunu çıktıktan sonra, Aydın soyadını almıştır. Maven'de hicri: 1292'de doğmuştur.¹⁸⁰ Babası Abdülkadir, Seyda Tâğî'nin

¹⁷⁸ Korkusuz, **Nehri'den Hazne'ye Meşayih'i Nakşibendi**, s. 298.

¹⁷⁹ Korkusuz, **Nehri'den Hazne'ye Meşayih'i Nakşibendi**, s.299.

¹⁸⁰ Korkusuz, **Nehri'den Hazne'ye Meşayih'i Nakşibendi**, s.230

halifesidir.¹⁸¹ Kendileri anne tarafından Seyyid'dir. Hem ilim hem de tasavvufi amelini Hazret'in yanında tamamlar iki ilimden de icazet alır. Tarîkat hilafetini Şeyh Ahmet el Haznevî ile bir ay arayla alır. Uzun yıllar Lice ilçesine bağlı olan Hezan isimli köylerinde Tarîk-i Nakşî üzere irşad vazifesini yürütür. Salikleri, nezaket ve zerafetleri ile şöhret bulmuştur.

Şeyh Selim Efendi'nin bir eserinin olduğu söyleniyorsa da ismi ve konusu hakkında bilgi bulunmamaktadır. Halife bırakıp bırakmadığı bilinmemektedir.¹³⁵⁵ yılında 63 yaşında vefat etmiştir.¹⁸²

3.17 Molla Abdülkerim Sipahirtî

Molla Abdülkerim Sipahirtî dönemin önemli medreselerinden olan Bitlis'teki Şeyh Fethullah Medresesi'nin baş müderrisi olmakla beraber, Şeyh Fethullah Efendi'nin oğulları olan Şeyh Alaaddin, Şeyh Cüneyd ve Şeyh Maruf'un da muciz¹⁸³leridir. Adı geçen zatlara şeyhlik unvanının verilmesinin sebebi, Hazreti Ömer'in soyundan gelmeleridir. Babasının adı Molla Mahmut'tur. Molla Mahmut Gavs-ı Hizânî'nin saliklerinden olup Norşin'deki Şeyh Abdurrahman Taği ile hemneşindir. Kendisi Bitlis'in Hizan ilçesine bağlı İspairt mıntıkasının Çürinan köyünde dünyaya gelmiştir. Doğum tarihi kesin olarak bilinmemektedir. İlk hocası

¹⁸¹ Ildırar, **İşaretler**, s. 210.

¹⁸² Korkusuz, **Nehri'den Hazne'ye Meşayih'i Nakşibendi**, s.300-301.

¹⁸³ Muciz, icazet veren anlamındadır.

babasıdır. İcazet aldığı hocası ise kayın pederi de olan Şeyh Fethullah Efendi'dir. Şeyh Diyâuddîn'den tarikat hilafetini almıştır.¹⁸⁴

Hicri 1333'te vefat etmiştir. Mezarı Bitlis'te üstadı Şeyh Fethullah'ın da mezarının olduğu yerdedir.¹⁸⁵

4) TASAVVUFİ HAYATI

4.1 Nakşibendî Tarîkatı

İmâm-ı Rabbânî manevî hayatımız için sıralamayı şu şekilde yapmıştır:” Her şeyden önce, Ehl-i sünnet ve'l-cemaat tarafından tesbit edilen itikad esaslarına uygun şekilde itikadı düzeltmek gerekir. İkinci olarak, fıkıh ilminde anlatılan farz, vacip, sünnet, mendup, helâl, haram, mekruh ve şüpheli gibi şeylerin ilimlerini fıkıh kitaplarında anlatıldığı üzere öğrenmek gerekir. Üçüncü olarak, bu öğrendiklerinin gereğine göre amel etmek gerekir. Dördüncü olarak da tasavvuf yoluna girmek ve bu yolda sülûk yapmak gerekir.¹⁸⁶

¹⁸⁴ Korkusuz, **Nehri'den Hazne'ye Meşayih'i Nakşibendi**, s.304

¹⁸⁵ Korkusuz, **Nehri'den Hazne'ye Meşayih'i Nakşibendi**, s.306.

¹⁸⁶ Hâni, **Behcetüs Seniyye**, s. 57.

Nakşbendî terbiye okulu, hicri:791, miladi 1389 tarihinde vefat eden Hacı Muhammed Bahauddin Nakşibend Hz.lerinin temel usullerini belirlediği bir manevî terbiye sistemidir. Onun adına nisbet edilerek “Nakşbendîlik” diye anılmaktadır.¹⁸⁷

Bu terbiye yolu ve usulü, Şah-ı Nakşibend Hz.leri ile başlamış değildir. Kendisi bu yolun usul, adap ve feyzini önceki büyüklerden almıştır. Hz. Peygamber (s.a.v)’den günümüze kadar devam eden iki silsile vardır. Bunlardan biri Hz. Ebubekir (r.a), diğeri de Hz.Ali (r.a) vasıtasıyla Hz.Peygamber (s.a.v)’e ulaşır. ¹⁸⁸ Nakşbendî terbiye yolunun usul ve adabı, silsile yolu ile Hz.Ebu Bekir Sıddık’a (r.a) ve ondan Hz. Rasulullah (s.a.v) Efendimize ulaşmaktadır. Terbiyenin başında ve merkezinde âlemlere rahmet olan Hz. Resulullah (s.a.v) Efendimiz bulunmaktadır. Bu terbiye yolunun temel özelliği gizli zikir ve ilahi muhabbettir. Bu zikir ve terbiye yolu, tarih içinde gelen müridlerin ismiyle farklı adlarla anılmıştır.¹⁸⁹

İmam-ı Rabbânî Nakşbendî büyüklerinin velayeti ile ilgili şunları söylemiştir: “ Sevgili Peygamberimiz’in velayeti bütün peygamberin velayetlerinden üstün olduğu gibi, Nakşi büyüklerinin velâyeti de bütün evliyânın velayetinden üstündür. Nasıl olmasın ki; onların velâyeti Sıddık-ı Ekber’e dayanır”.¹⁹⁰

¹⁸⁷ Haşimi, **Arifler Yolunun Edepleri**, s.24.

¹⁸⁸ Yılmaz, **Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar**, s. 357.

¹⁸⁹ Haşimi, **Arifler Yolunun Edepleri**, s.24-25.

¹⁹⁰ İmam-ı Rabbânî, **Mektubat-ı Rabbânî**, Semerkand Yayınları, İstanbul 2011, cilt1,s.166.

Nakşbendî silsilesi Ebu Bekir'den Selman-ı Farisî, Kasımb. Muhammed b. Ebu Bekr ve Caferi Sadık'tan Bayezid-i Bistamî'ye geçer.¹⁹¹

Hz. Ebu Bekir Sıddık'tan (r.a.) sonra bu yola "Sıddikiyye" ismi verildi. Hz. Bâyezid-i Bistamî'ye kadar bu isimle anıldı. Ondan sonra "Tayfuriyye" ismi verildi. Tayfur, Bâyezid-i Bistami'nin bir diğer adıdır. Hacı Abdulhalik Gücdevanî Hz.lerine kadar bu isimle anıldı. Ondan sonra, "Haceganiye" ismi verildi. Şah-ı Nakşibend Hz.lerinden sonra "Nakşbendîyye" ismi verilmiştir.¹⁹²

Nakşbendî Tarîkatı, Bahaeddin Nakşibend 'in halifelerinden Alâeddin Attar, Zahid Bedahşi ve Muhammed Parsa tarafından çok geniş bir alana yayılmıştır.¹⁹³ Bu yol, Mevlana Halid Bağdadi'den sonra "Nakşbendî Hâlidîyye" ismiyle de anılıp yayılmıştır.¹⁹⁴

Şeyh Ahmed İbn Hacer el-Mekkî el-Heytemî, Fetâva'l-Hadîsiyye adındaki eserinin sonunda şöyle der:"Cahil sûfîlerin tarîkat esaslarına karıştırdıkları birtakım bulanık fikirlerden sadece Nakşbendîyye tarîkatı salim ve temiz kalmıştır."

Muhammed B.Abdullah Hâni Behcetü's Seniyye adlı eserinde Mevlânâ Hâlid'in beş tarîkattan mutlak hilafet almasına rağmen Nakşbendî tarîkatına göre mürid yetiştirmesini ve sadece Nakşbendî tarîkatıyla şöhret bulmasının sebebi olarak

¹⁹¹ Hamid Algar, **Nakşibendilik**, İnsan Yayınları, İstanbul 2013, s.18.

¹⁹² Haşimi, **Arifler Yolunun Edepleri**, s. 25.

¹⁹³ Selçuk Eraydın, **Tasavvuf ve Tarîkatlar**, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 2011, s. 372.

¹⁹⁴ Haşimi, **Arifler Yolunun Edepleri**, s. 25.

Nakşbendî tarîkatının müridleri tevhid derecelerine ulaştırması bakımından daha kolay ve daha yakın olmasını görür.¹⁹⁵

Hazret'e göre Allah'a giden yollar pek çoktur. Hatta canlı mâhlukatın alıp verdikleri nefeslerin sayısı kadardır denilmiştir. Nakşbendî olmayan, İmam Gazali ile Ahmed Bin Hacer gibi imamların açıkça dediklerine göre, en yakın ve doğru yol, Nakşbendî tarîkatına mensub olan büyük zatların seçtikleri yoldur.¹⁹⁶

Fatiha suresinde yer alan “Bizi doğru yola ilet”¹⁹⁷ ayetiyle ilgili İbn Acibe El-Haseni tefsirinde şunları söylemiştir: “ Mesela bir Müslüman bu ayeti okuyarak,” Ya Rabbi, beni doğru yola ilet” diye dua edince, önce İslam dini üzere sabit kılmak istemektedir. Bu dua ile ayrıca henüz elde etmediği yakini imana ulaşmayı talep etmektedir. Bu iman seviyesi gerçek sufilerin yoluna girerek elde edilecek bir seviyedir. Onlar, zahiri amelleri İslam’ın edebine göre icra etmekte, kalple ilgili batını amelleri de imanın hakikatine göre yapmaktadırlar”¹⁹⁸

Şeyh Muhammed Murad el-Özbekî Risâle’sinin girişinde Nakşbendî büyükleri için şöyle demiştir:”Onlar, hakikate ermek için sünnet-i seniyyeyi azimetle yaşarlar. Bid’atları tamamen, ruhsatları güçleri nisbetinde terkederler ve kendilerini bu yola vakfederler. Onlar, Hz.Peygamberin sünnetine şartlarına uygun olarak ittiba eder ve

¹⁹⁵ Hânî, **Behcetüs Seniyye**, s. 62.

¹⁹⁶ Kınacı, **Mektubat-ı Hazret**, s.286.

¹⁹⁷ Fatiha, 6.

¹⁹⁸ İbn Acibe El- Haseni, **Kısa Surelerin Tefsiri**, Semerkand Yayınları, İstanbul 2014,s. 51.

onun rengine boyanmak için bütün varlıklarını verirler. Gözlerini ve gönüllerini her şeyden çekerek bütün varlıklarıyla bu yola koyulurlar. Neticede mürşidlerinin halleri onlarda tecelli eder, zevkine ererler, yolun tadını alırlar.”¹⁹⁹

Seyyid Abdülhakim el-Hüseynî’ye göre Nakşbendî yolu paha biçilemez bir yoldur. Allah’a ulaştıracak milyonlarca yol olmasına rağmen Nakşbendî yolu en kestirme, en emniyetli yoldur.²⁰⁰

Nakşbendilik yolu Mevlânâ Halid-i Bağdâdî’den sonra “Halidîlik” adıyla da anılsada Halidîlik yeni bir yol değildir.²⁰¹ Mevlânâ Halid-i Bağdâdî Kuzey Irak’ta Kerkük’e çok yakın olan Süleymaniye şehrinin Kardağ kasabasında 1779 yılında dünyaya geldi.²⁰² Mevlânâ Halid-i Bağdâdî 116 büyük halife yetiştirmiştir. Bu dönemde Mevlânâ Halid-i Bağdâdî’nin etkisiyle Nakşîlik Anadolu’dan Malezya, Endonezya ve Cava’ya; Kafkaslar’dan Balkanlar’a yeniden yayılmıştır.²⁰³

Kısa zamanda Osmanlı mülkünün en yaygın tasavvuf mektebi haline gelen Halidîlik, Osmanlı’nın son zamanlarındaki hengâmede ayakta kalmasına büyük katkı sağlamıştır. Mevlânâ Halid-i Bağdâdî baştan beri bütün bağlılarına Müslümanların

¹⁹⁹ Hâni, **Behcetüs Seniyye**, s. 55.

²⁰⁰ Seyyid Abdülhakim El-Hüseynî, **Sohbetler**, Sey-Tac Yayınları, İstanbul 201, s. 57.

²⁰¹ Yurtgezen, **Hacegan Sultanları**, s. 144.

²⁰² Nakşibendî, **Altın Silsile**, s. 311.

²⁰³ Yurtgezen, **Hacegan Sultanları**, s. 145.

başındaki Osmanlı sultanlarına sadık kalmalarını, kâfirlere ve bid'atçılara galip gelmesi için dua etmelerini tembihlemiştir.²⁰⁴

Hazret'in tarikat silsilesine bakıldığında Mevlânâ Halid-i Bağdâdî'nin silsilesinden geldiği görülmektedir.²⁰⁵

Hazret mektuplarında Nakşbendî tarîkatından maksadın Allah'ın muhabbetini tahsil etmek olduğunu söyler. Muhabbetten muradın sırf Allah'ın zatını sevmek olduğunu, müride bir dünya menfaati sağlamak veya ondan bir zarar def edilmesi gibi bir gaye olmadığını, Nakşîbendî Sadatı'nın nazarlarının yalnız Allah'ın zatını talep etmekle hasr olduğundan bahseder.²⁰⁶

Hazret'e göre Nakşbendî tarîkatının esası sünneti seniye'nin mütabeatı dindeki ruhsatlardan ve Allah'ın rızası olmayan bid'atlardan korunmaktır.²⁰⁷ Nakşbendî tarîkatında kalb iki cihete karşı ortaklık kabul etmez yalnız bir muhabbetle ilgilenir çünkü kalb bir şeyle dolduğu zaman başka bir şey'i kabul etmez, içine alamaz.²⁰⁸

Hazret, Şah'ın tarîkatını arzu eden kimsenin mezkûr ağaç yeşillenip meyva vermesi için, parlak İslam şerîatından, hatta şerîattaki azimetle amel etmekten ayrılmaması gerektiğini düşünür. Nakşbendî tarîkatı tahsilen sayılmayacak kadar ise de, icmalen üç şeyde hasr edilmiştir. Gizlice zikri Celal kelimesi veya kalb ile kelime-

²⁰⁴ Yurtgezen, **Hacegan Sultanları**, s. 145

²⁰⁵ Taşyürek, **Hatme-i Hacegan Sultanları Silsile-i Menzil**, s.10

²⁰⁶ Karabel, **Mektubat**, s. 54.

²⁰⁷ Kınacı, **Mektubat-ı Hazret**, s. 191.

²⁰⁸ Karabel, **Mektubat**, s. 147.

i tevhide deyip zikir etmek, sohbet etmek, mecazın insanı hakikata ulaştırma köprüsü olduğu düşüncesiyle rabıta etmek.²⁰⁹

4.2 Sohbetle olan düşkünlüğü

Sohbet; beraber bulunmak, arkadaş ve dost olmak anlamındadır. Peygamber, mürid, muallim ve üstadla fiziki beraberlik “sohbet” kelimesiyle ifade edilmiştir.

“İmanla Hz.Peygamber (s.a.v) gören, onunla beraber bulunan ve bu imanla ölen” kimselere verilen “sahabi” adı, sohbet kökündendir. Hz.Peygamber (s.a.v), ashabını sohbetle yetiştirmiştir. Sohbetle hem sözlü eğitim, irşad ve tebliğ, hem de hal eğitimi ve manev yansıma vardır. Sohbet, Şeyh veya görevlendireceği vekili vasıtasıyla ihvanın belli zaman ve mekânlarda bir araya gelmesi söz, fiil ve hal ile etkileşimdir.²¹⁰

Şeyh Fethullah’ın ettiği vasiyette tüm ev halkını ve kendisine tabi olan herkesi Hazret’e tabi olmaya çağırdığından üstadın vefatından sonra herkes bila istisna Hazret’e tabi olmuş büyük bir irşat hareketi başlamıştır. Hazret köyleri kazaları şehirleri gezmiş insanlara islâmı anlatmıştır.²¹¹

Hazret Norşin’in Siyanüs köyünde bir mescid ve medrese kurmuştur. Orada birçok âlim yer almıştır:

²⁰⁹ Kınacı, **Mektubat-ı Hazret**, s.286-287.

²¹⁰ Yılmaz, **Tasavvufî Hayat**, s. 171.

²¹¹ Korkusuz, **Nehri’den Hazne’ye Meşayih’i Nakşibendi**, s.230.

Baykan'ın Bilvanis köyünden Seyyid Muhammed, Suriye sınırında bulunan Hazne köyünden Ahmed Haznevî, Hizan'dan Muhammed Selim, Karaköy'den Mevlana Mahmud, Molla Mezin adıyla bölgede meşhur olan Muhammed Emin, Verkânîs köyünden mürşidi Fetullah Verkânîsînin oğlu Alâeddin Verkânîsî, Zokaydlı Mahmud, Nesle köyünden Şehabeddin Neslevî, Seyda Tâğî'nin sohbetlerini derleyen halifesi Molla İbrahim Çokreşî'nin oğlu Abdurrahman Çokreşî, Esbatın köyünden Hacı Abdülkerim, Hurt köyünden Mevlana Yusuf, Boğ köyünden Molla Halid, Eberli İbrahim b. Şeyh.²¹²

Muhammed b. Abdullah Hani şeyhleri sohbet şeyhi, hırka şeyhi ve zikir şeyhi olarak ayırır. Hani'ye göre sohbet şeyhi, müridi haliyle Allah'a ulaştıran hakiki şeyhtir. Sohbet şeyhleri hırka ve zikir şeyhleri gibi bir başka vasıtaya ihtiyaç duymadan müridini Allah'a ulaştırır. Hırka şeyhinin hali böyle değildir. Onun hali önce hırkaya, daha sonra müride sirayet eder. Zikir şeyhinin durumu da böyledir. Müridin imdadına yetişen, müridin çektiği zikirdir, şeyhin kendisi değil. Bu duruma göre her iki şeyhte gerçek şeyh değil mecazen şeyhtirler. Fakat sohbet şeyhi, hakiki ve gerçek şeyhtir. Zira onun kalbi ile müridin kalbi arasında herhangi bir vasıta yoktur.²¹³

Muhammed Diyaüddin sohbele çok önem vermiş, kendisi de her fırsatta etrafındakilere sohbet etmiştir. O'na göre sohbet, Allah Tealâ'nın rahmetine, Sâdât-ı

²¹² Nakşibendî, **Altın Silsile**, s.422.

²¹³ Hâni, **Behcetüs Seniyye**, s. 179.

Kirâm'ın himmet²¹⁴ ve bereketinden istifade etmeye vesiledir. Sık sık Nakşbendîyye yolunun esasının sohbet olduğunu hatırlatır, sohbitsiz geçen zamanın heba edildiğini söylemiştir. Sâlikler sohbetlere devam etmek suretiyle hem ilim tahsil etmişler, hem de edeblere uymayı öğrenmişlerdir. Bu nedenle sohbet, bütün fazilet ve marifetin başlangıcı yahut kapısı sayılmıştır.²¹⁵

Beşeri eğitimde en etkili yol, örnek olma suretiyle yapılan endirekt eğitimidir. “Mümin müminin aynasıdır”²¹⁶ hadisinde ifade edildiği şekilde, kişinin güzel huylarla donanması, o huylara sahip, temiz kimselerle beraber bulunmasına bağlıdır.²¹⁷

Hazret-i Sâinî bağlularına da halktan insanlarla sohbet etmelerini tembihlemiş sohbet ederken sert ve suçlayıcı bir dille konuşmamalarını istemiştir. Hazret'e göre Sohbet tatlı dille yapılmalıydı. Zaten esas olan dostluk ve muhabbet bağları kurarak gönül kazanmaktı. Sohbet edenler hatalardan, kusurlardan bahis açacaksa, başkasını değil kendini hesaba katmalı, kendi nefsinin ikaz ve itham eder gibi konuşmalıydı. Bir de tebliğ ve telkin edilen esaslara, anlatılan emir ve yasaklara önce sohbet edenin uyması şartı vardı. Aksi halde sohbetin kalplere tesir etmesi mümkün değildi.

²¹⁴ Himmet, Allah'ın sevdiklerine ikram ettiği özel rahmetidir. Allah dostlarına verdiği görev kadar destek deî vermektedir. İmam Gazali Allah'ın takvaya eren dostlarına kırk çeşit keramet verdiğini belirtmiştir.

²¹⁵ Yurtgezen, **Hacegan Sultanları**, s.205.

²¹⁶ Ebu Davud, Edeb, 49.

²¹⁷ Yılmaz, **Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar**, s.213.

Sohbetin fayda vermesi için ihtiyaca göre, dinleyenlerde merak uyandıracak, üzerinde düşünmelerini sağlayacak hikmetli konular seçilmeliydi. Bunun için de sohbet vesilelerini kollamak gerekiyordu. Muhammed Diyaüddin bu hususa da dikkat etmiş, hale uygun sohbetler açmıştır.²¹⁸

Bediüzzaman Said Nursî Mesnevi Nuriye adlı eserinde, Norşin medreselerini, dergâhını, mescidlerini ve başındaki büyüklerini sena ederek şu tesbitte bulunmuştur:

“Eğer dilersen Norşin Köyündeki Seyda’nın meclisine git , bak!... Orada fakir kıyafetinde melikler, padişahlar ve insan elbiseleri içinde nice meleklerin kudsi bir sohbet meclisi kurduklarını göreceksin. Sonra yine Paris’ e git bak!.. Oradakilerin en büyük localarına gir. Göreceksin ki, akrepler insan elbisesi giymişler ve ifritler adam suretinde görüntü vermektedir!.”²¹⁹

Hazret sohbetlerinde saltanat, mevki, makam ve zenginliğin insana Allah katında bir değer kazandırmadığı gibi bu dünyada da mutluluk vermediğini anlatmak istemiştir. Bu sebeple Muhammed Diyaüddin hazretleri sohbetlerinde gerçek mutluluğun yolunu şu şekilde tarif etmiştir; “Hakiki saadet ve olgunluk, iki cihanın efendisi Hz. Peygamber (s.a.v)’e tabi olmakla, O’nun tebliğ ettiği İslâm’ın boyasına boyanmakla, Allah Tealâ’nın emrettiklerini yapıp yasakladıklarından sakınmakla mümkündür. Hazret sık sık “Dünyaya kıymet vermeyin!” ikazında bulunmuş, dünyanın sadece ahiret için tarla olmakla değer ve önem taşıdığını anlatmıştır.²²⁰

²¹⁸ Yurtgezen, **Hacegan Sultanları**, s.205-206.

²¹⁹ Nakşibendî, **Altın Silsile**, s.422.

²²⁰ Yurtgezen, **Hacegan Sultanları**, s.207.

İnsanın tek başına sürekli istikamet üzere yürümesi kolay değildir. Hazret ‘e göre bu sebeple sâdât-ı kiram’ın manevî nispeti için onların izinden yürümek ve bu yürüyüşü büyüklerin denetiminde devam ettirmek, kıymetini bilen için büyük bir imkândır. Hazret-i Sanî, bağlılarını bu konuda da uyarır ve demiştir ki:

“ Bütün gücünüzü ve gayretinizi Nakşibendî sâdâtının manevî nispetine sahip olmak için harcayın. Bu manevî irtibat her türlü mücevherden daha değerlidir.”²²¹ Hazret Üstadı Âzam’ın evlatları ile ilmin ve Nakşibendî nisbetinin devam etmesini çok istemiştir.²²²

Hazret Nakşibendî tarîkatı nisbetinin önemini şu şekilde anlatmıştır: “En pahalı mücevherlerden daha kıymetli ve kibrit-i ahmer gibi olan Nakşibendî tarîkatının nisbeti şu yörelerden kalkmadan onu elde etme gayreti ve çabası içerisinde olun. Aksi halde Mevlana halid gibisi bulunmaz ki Hindistan’a gidip bu yüce nisbeti tekrardan alıp getirsin”²²³

Muhammed Diyaüddin Norşin’den başka, bugün Bitlis, Siirt, Bingöl sınırları içinde bulunan bazı köylerde mescitler, medreseler yaptırmış, dergâhlar açmıştır. Yerleşmek için küçük de olsa merkezî konumdaki köyleri tercih etmiş, ilim ve irşat faaliyetlerini böylece daha geniş bir sahaya yayabilmiştir. Ulaşamadığı uzak yerlere

²²¹ Yurtgezen, **Hacegan Sultanları**, s.207-208.

²²² Uçan, **Nakşibendî Şeyhlerinin Hikmetli Sözleri**, s.539.

²²³ Haznevî, **Hazret ve Şahı Hazne**, s.31.

ise mektuplar göndermiştir. Halifelerinden Şeyh Alâeddin Verkânîsî, bu mektupların bir kısmını toplayarak “Mektubat-ı Hazret” ismiyle derlemiştir.²²⁴

Hazret-i Sâni, sohbet ve derslerinde olduğu gibi mektuplarında da insanları şeriatın hem zâhirine hem bâtınına uymaya, Sünnet’e sarılmaya, istikamet üzere yol almaya teşvik etmiştir. Nakşibendî yolunun esaslarının ihlâs, muhabbet ve mürşide teslimiyet olduğunu, bu yola giren kişinin salih amelle, ibadetle Cenab-ı Hakk’ı talep etmekten başka hiçbir maksat taşımaması gerektiğini anlatmıştır.

Karşılığını bu dünyada bekleyerek, manevî hal ve makamlar umarak amel etmekte hayır olmadığını söylemiştir. Nitekim virdini muntazaman çektiği halde keşfinin açılmamasından yakınan bir müridine yazdığı mektupta virde devam etmeyi ve edeblere ısrarla uymayı tavsiye etmiş ve şöyle demiştir:

“Müridin gayesi manevî makamlar elde etmek değil, üstüne düşeni yapmaktır. Herhangi bir beklentiye girmeden vazifesini yapması halinde kendisi farkında olmasa bile ilerler. Müridin ilerlediğinin alameti çocuklara verilen boncuk hükmündeki keşifler değil, kendi nefsinin noksanlığını daha fazla fark eder hale gelmesidir. Kişinin nefsinin kusurlu ve noksan görmesi, nefsini bilmesidir. Nefsini bilen, Rabbini bilir.”²²⁵

Faris şöyle demiştir:” Nefsani arzular, insanın önünde duran büyük ve önemli işlere galebe çalınca, en doğru olanı tercih etmek bahis konusu olur. O zaman bu hâl sözle açığa vurulur ve yayılır. Vuslat makamına ulaşıncı, nefsle nefsin arzuları arasına perdeler çekilir, o zaman her an sükût etmekten başka yapılacak bir şey

²²⁴ Yurtgezen, **Hacegan Sultanları**, s.208.

²²⁵ Yurtgezen, **Hacegan Sultanları**, s.208-209.

bulunmaz.” İnsan nefsiyle çatışma hâlinde bulunduğu zaman en iyi hareket tarzını tercih etme imkânına sahip olur. Onun için de durumu sözle ifade eder. Kendisinden geçip nefsinden gâib olunca susmaktan başka bir şey bahis konusu olmaz.²²⁶

Muhammed Diyâuddîn sohbetে çok önem vermiştir. Yanında sohbet edecek büyükler olmasa bile, çocuklara sohbet etmiştir. Eşi Medine Hanım bu duruma bir türlü anlam verememiş ve şöyle söylemiştir:

“Efendim! Bu çocuklar sohbetten ne anlasınlar, henüz beş altı yaşlarındalar!”

Hazret:

“Medine ben de biliyorum, bu yaştaki çocuklar açıkça bir şey anlamaz. Ama Allah’ın rahmeti mutlaka iner. Onlar günahsızdır. Sadat-ı kiramın himmeti ve bereketi hissedilir. Zaten sohbetteki gaye de budur; Allah’ın rahmetinden, Sadat-ı kiramın himmet ve bereketinden istifade etmektedir. Ben de bunu istiyorum. Yoksa boş yere konuşmak değildir” demiştir.²²⁷

Hazret bir gün çok rahatsızlandığında sufilerini eve davet etmiş, evinde sufileriyle bir saat oturduğu halde onlara hiçbir şey anlatmamış ve sufilerine:

“Artık gidebilirsiniz” demiştir.

Sufiler de bu durum üzerine:

²²⁶ Kelabazi, **Doğuş Devrinde Tasavvuf**, s. 136.

²²⁷ Nakşibendî, **Altın Silsile**, s.422-423.

“Oysa ne ne kadar umutlanmıştık, hiç olmazsa sohbet eder diyorduk nasıl geldiysek işte o şekilde geriye dönüyoruz” diye hayıflanmaya başlamışlardır.

Onlar evden çıkarlarken Hazret’in hanımı Medine Hanım konuşmalara tanık olmuş ve müritlere şöyle söylemiştir:

“Eyvahlar olsun! Ben saliklerin yol aldığını düşünür, manevî tasarrufun ne demek olduğunu bildiklerini zannedirdim. Oysa onlar sadece zahirde yapılan sohbeti sohbet olarak kabul ediyorlar. Ama onlar, Nakşbendî büyüklerinin terbiye usullerini hala öğrenememişler.” Demiş ve sohbetin sadece kelimelerle yapılmadığını anlatmıştır.²²⁸

Hazret sohbetlerinde benzetmelerden de faydalanmış nefsi ve dünya sevgisini şu şekilde anlatmıştır:

“Kavak ağacının yeryüzünde yükseldiği gibi nefsini yenmiş kişiler de manevî âlemde yücelirler. Yolumuzun büyükleri olan Sadat-ı kiramın ahlakı çok yücedir, kıymetlidir. Kim onların yanına gider ve sohbetlerine katılırsa, ahlakı her ne kadar aşağılarda olsa bile yükselir. Büyüklerimiz, “Dünyaya bağlanan insanlardan aslandan kaçtığınız gibi kaçın “ buyururlardı. Hayatta hırsızlık yapmayan ve hırsızlık yapmayı aklının ucundan bile geçirmeyen bir tüccar, şayet birkaç günlük de olsa hırsızlarla bir araya gelse, onlardan olumsuz şeyler öğrenir. Sonra günün birinde o da hırsızlık yapmak isteyebilir”.

²²⁸ Nakşibendî, **Altın Silsile**, s.425.

Hazret'e göre temel, kökler çok önemlidir. Bu düşüncesini şu sözlerle anlatmıştır.

“Âlimler ağacın köklerine benzer. Ağacın kökleri çürümeye başlarsa meyveleri ve yaprakları da bozulmaya başlar. Dalları çürük olur. Ama ne zaman ağacın kökleri sağlam olursa, o zaman meyveler de sıhhatli olur, yaprakları güzel olur”.²²⁹

Hazret sohbet ve vaazı ayırmış bu ayrımı şu şekilde yapmıştır: ”Ey kardeş! Sadatlar sohbet ile vaaz arasında fark görmüşlerdir. Şöyle ki: Sohbet, hiçbir şey düşünülmeden kalbe, dile gelen hitabettir. Belki o, kalbin galeyana gelmesindendir. Sohbet edenin yaptığı tüm konuşması, kendisine arız olan şevki veya hüznü ya Allah’tan korku veya iştihakı veya Mahbub’a kavuşmasına olan hasretinden olur. Hatta bu durumda olan sohbetçi çok defa karşısında cemaatin olduğunu da unuttur. Vaaz ise, sohbetin hilafıdır. Bazı zamanlarda sohbetçi yanında oturan kimseleri ve durumlarına layık olan sözleri düşünerek konuşur. Bu çeşitli konuşmada sözcünün, cemaatin arzu ettikleri şeyi kendi nefsanî arzularına tercih etmesi şart konulmuştur. Yoksa durumundan korkulur.”²³⁰

Hazret'e göre dünya sultanlığının hiçbir önemi yoktur. Hazret, Bitlis yakınlarında makam olarak bulunan Veysel Karani hazretlerinin türbesini ziyarete gitmiştir. Çevresinde

“Dönemin alay beyi olan zatın mezarı nerede, biliyor musunuz?” diye sormuş.

Yanıdakiler,

²²⁹ Nakşibendî, **Altın Silsile**, s.424.

²³⁰ Taşyürek, **Hatme-i Hâcegan Sultanları Silsile-i Menzil**, s.159.

“Bilmiyoruz efendim” dediklerinde.

“Nasıl bilemezsiniz? O bu bölgenin hâkimiydi. Aşiret reisi idi. Kapısında el pençe divan duran nice hizmetçileri ve adamları vardı, çok meşhurdu.” demiştir Etrafındaki insanlar,

“Efendim duymadık, mazur görün” dediklerinde.

“Peki sizler, Veysel Karanî’yi tanıyor musunuz?” sorusuna karşın

“Nasıl tanımayız efendim onu! “ dediler. Hazret,

“Doğrusu sizlere şaşıyorum. Veysel Karani deve çobanıydı. Sizler, bir çobanı tanıyorsunuz, ama devrin hâkimi olan beyinin adını bilmiyorsunuz. Hem Veysel Karani vefat edeli bini aşkın yıl olmadı mı? Oysa alay beyi on-on beş yıl önce ölmüştü.”

İnsanlar Hazret’e verecek bir cevap bulamadığında. Hazret onlara şöyle demiştir:

“Veysel Karani her ne kadar deve çobanı da olsa, Allah dostu bir veliydi. Tabiinin büyüklerindendi. Sevgili Peygamberimiz (s.a.v) onu övmüştü. O Allah’ın dostuydu. Allah’ın dostluğunu kazanan insanlar unutulmaz. Bakın, bugün bile onun makamı olan bu yere yüzlerce insan akın akın geliyor. Kıyamete kadar bu ziyaretler devam eder. İnsanlar günahlarına tövbe etmek ve Allah’ın rızasını kazanmak için bu ziyaretgâha gelirler. Onu vesile kabul ederler. Çünkü o, Allah’ın sevgisini kazanmış bir kişidir. İsmi onun için unutulmamıştır. Aksine onun adı hep yücelmiştir. İşte veliler böyledir. Ama alay beyi olan zat unutulup gitmiştir. Zira insanlar, dünya dostu olan

kişileri çabucak unuttur. Hiç hatırlayamazlar. Çünkü onların özellikleri gelip geçicidir.”²³¹ Diyerek dünya makamının önemsizliğini anlatmıştır.

Hazret başka bir sohbetinde şükür le ilgili : “Hakiki şükür, kulun kendisine Allah (c.c) tarafından ihsan edilen bütün azasını teker teker neye yaratıldığına harcamasıdır” demiştir.²³²

4.3 Hac Seferi

Haccın ilk edebi, hacca özen göstermek, bulacağı her türlü yol ve mâli imkân ile ona yönelmektir. Bu konuda canını ortaya koymak, ilmin müsamahasından yararlanıp azık ve binit yokluğu gibi bahanelerle, hacdan geri kalmak için ruhsat peşinde koşmamaktır. Allah Teâlâ :”Yoluna gücü yetenlerin o evi haccetmesi, Allah’ın insanlar üzerinde bir hakkıdır.”²³³ ve “İnsanlar arasında haccı îlân et ki, gerek yaya olarak, gerekse nice yoldan gelen yorgun argın develer üzerinde gelsinler.”²³⁴ buyurmuştur.²³⁵

²³¹ Nakşibendî, **Altın Silsile**, s.426-427.

²³² Taşyürek, **Hatme-i Hacegan Sultanları Silsile-i Menzil**, s.158.

²³³ Âl-i İmran, 3/97.

²³⁴ El-Haz, 22/27.

²³⁵ Ebu Nasr Serâc Tûsî, **El-Lüma**, s. 189.

1325 yılında Hazret, kardeşi Muhammed Said ve oğlu Molla Fethullah Hac yolculuğuna çıkmaya hazırlandıklarında, insanlar arasında bu yolculuk haberi yayılınca, Hazret'in halifelerinden Üstad Molla Abdülkerim, Muhammed Alâeddin, Şeyh Mahmud-i Karaköyî ve Seyda Tâğî'nin halifesi Molla İbrahim-i Nenîki ve insanların ileri gelenlerinden büyük bir topluluk toplanıp beraberce yola çıktılar.

Önce atlarla Diyarbakır'a varılır, oradan atlar geri gönderilir, oradan da Şam'a varıncaya kadar bir konaktan diğesine faytonlar kiralanıp gidilir. Şam'dan da Beyrut'a gidilir.

Beyrut'ta Süveyş kanalı yoluyla gemilerle gitmeye hazırlanılır. Kiralanan geminin kaptanı, üç günden evvel yola çıkılamayacağını bildirdiğinde o zaman Şeyh Alâeddin, Hazret'e "Mısır buraya yakındır oraya gidip İmam-ı Şafii ve diğeri büyüklerin kabirlerini ziyaret etmek iyi olur kanısındayım." der.

Şeyh Alâeddin, Molla Abdülkerim ve bazı refakatçılar giderler. Burdaki öğrenciler ulemasının büyüklerinin oraya geldiğini her tarafa yayarlar, oranın uleması etraflarına toplanır ve akıllarına gelen her konudaki soruyu sormaya başlarlar, bu sorulara bazen Molla Abdülkerim ve bazen de Şeyh Alâeddin 'in cevap verir, karşı taraftan hiçbir itiraz çıkamaz. Bu minval üzere üç gün bitiminde dönölüp gemilere binilir ve gemi çıktığı yolculuğun sonunda Cidde limanına demir atar, oradan Mekke'ye varılır ve Hac ibadeti yerine getirilir.

Sonrada Mediye'yi Münnevver'e gidilir, ancak Mekke den çıkışları esnasında hacılar arasında kolera hastalığı baş gösterir, Hazret'in kfilesi de bu hastalığa yakalanmamak için bütün süratleri ile Medine ye varmaya çalışır, buna rağmen kfile den Kadri meşayihinden Şeyh Habibin oğlu Şeyh Necmeddin et Telani

hastalığa yakalanıp vefat eder. Cenazesi Rayiğ denilen yerde defnedilir. Kafile medine ye vardıklarında Resulullah (s.a.v.) hürmetine bu salgın hastalıktan kurtulunur, oradaki görevler de tamamlandıktan sonra büyüklerin kabirleri ziyaret edilir ardından Hacıların Medine'deki Şafii Müftüsü onlara büyük bir yemek daveti verir ve herkesi çağırır.

Hazret ve beraberindekilerde yemeğin verildiği eve giderler. Müftü onları hürmetle karşılar oturdukları odanın penceresinden Peygamber efendimizin (s.a.v.) Kabri Şerifide görülmektedir.. Misafirler orayı gördükleri gibi ayağa kalkıp gereken duaları okurlar sonradan müftü Hazret'e yanlarındaki misafirleri sorar, o da yanındakilerden birinin büyük üstad Şeyh Fethullah Verkânîsî'nin oğlu olduğunu maddî ve manevî ilimlerde epey güçlü olduğunu bildirip diğerlerini de tanıtır. Müftü de;" Biz babasının hakkında epey şeyler duymuştuk, o babaya da böyle evlat yakışır. Haydi o babanın ruhu için buradan bir fatiha okuyalım." der ve Fatih'a okunur.

Bu mecliste müftü yemekten sonra o zaman daha yeni piyasaya çıkmış olan kâğıt banknotlardan ve onlara zekât düşüp düşmediğinden sorar, Hazret de;" Biz banknotlara zekât düştüğü inancındayız." der. Müftü de;" Biz de aynı düşünceyi taşıyoruz, bundan dolayı çok sevindik." diye cevap verir.

Bütün görevlerin yerine getirilmesi sonunda geri dönülür. Gidiş 1325 yılında, geri dönüş ise 1326 yılında olmuştur.²³⁶

²³⁶ Korkusuz, **Nehri'den Hazne'ye Meşayih'i Nakşibendi**, s.431-432.

4.4 Tarîkat Silsilesi

Silsile: Arapça zincir demektir. Tasvvufta silsile, tasavvuf okullarındaki maneviyat öğretmenleri zinciridir. Bu zincirin son halkası Hz. Muhammed Mustafa (s.a.v)'dir.²³⁷

Hz. MUHAMMED MUSTAFA (S.A.V)

Hz.Ebubekir (R.A)

Hz. Selman-ı Farisî (R.A.)

Kasım Bin Muhammed Bin Ebubekir (R.A)

Ebu Abdullah Cafer-i Sadık (R.A)

Bayezid-i Bistami (K.S)

Ali Harkanî (K.S)

Fadl-Ül Farmidî (K.S)

Yusuf Hemedanî (KS)

Abdulhalik Gücdevanî(K.S)

Arifer Rivegerî (K.S)

Mahmud İnciri Fağnevî (K.S)

²³⁷ Cebecioğlu, **Tasavvuf Terimleri Ve Deyimleri Sözlüğü**, s. 574.

Şeyh Ali Ramitenî (K.S)

Muhammed Baba Semmasî (K.S)

Seyyid Emir Külal (K.S)

Muhammed Bahauddin Şah-ı Nakşibend (K.S)

Alaüddin Attar (K.S)

Yakub El -Çerhi (K.S)

Şeyh- Ubeydullah-ı Ahrar (K.S)

Muhammed Zahid (K.S)

Derviş Muhammed (K.S)

Hace Emkenegî (K.S)

Muhammed Bâki Billah (K.S)

İmamı Rabbanî (K.S)

Muhammed Masum (K.S)

Şeyh Seyfüddin (K.S)

Seyyid Nur Muhammed (K.S)

Mirza Can Canan-ı Mazhar (K.S.)

Abdullah Dehlevî (K.S.)

Mevlana Halid Bağdadî (K.S.)

Seyyid Abdullah (K.S.)

Eş-Şeyh Es-Seyyid Taha (K.S.)

Gavsı Hizânî Seyyid Sıbgatullahi Arvâsî (K.S)

Abdurrahman Taği (K.S.)

Şeyh Fethullah Verkânîsî (K.S.)

Muhammed Diyâuddîn (Hazret-i Sani) (K.S.)²³⁸

4.5 Halifeleri

Halife: Arapça birinin yerine geçen arkasından gelen yani vekîl olan kişi anlamlarına gelir. Tasavvufta ise; şeyh, müridlerinin yetişkinleri arasında, kendisi gibi mürşid-i kâmil olmaya ve derviş yetiştirmeye manevî yetenek kazananlara, özel metodlarla halifelik denilen bir emânet verir.²³⁹ Hazret'te ardında birçok halife bırakmıştır.

Alâeddin Verkânîsî

Karaköylü Mahmud

Molla Muhammed Emin

²³⁸ Taşyürek, **Hatme-i Hâcegan Sultanları Silsile-i Menzil**, s.10.

²³⁹ Cebecioğlu, **Tasavvuf Terimleri Ve Deyimleri Sözlüğü**, s.245.

Mahmud Zokaydî

Mehammed Selimi Hizânî

Şehabeddin Neslevî

Abdurrahman Çokreşî

Molla Abdülkerim Esbatınî

Yusuf Hurtî

Molla Abbas

Molla Halid Boğî

İbrahim b. Şeyh Eberî

Abdullah b. Şehabeddin

Molla Halid Goğasî

Ahmed Haznevî²⁴⁰

4.6 Hatme Dudasında Muhammed Diyâuddîn

Camii kemalatil evliyail evveline ve mecmail adabı ve fuyudatil âğirine
umdetil İslâmi ve müslimine umudil meşaihi bi ecmeihim vessalîkine davis semavati

²⁴⁰ Nakşibendî, **Altın Silsile**, s.436.

vel aradıyne siracil îeti veddini kehfid duaıai vel mesakine kutbil e-immeti ves salikine Sultanil Aşıkine Mevlâna Şeyhinel Kâmilil Mükemmili Hazreti Eşşeyh Muhammed Diyâuddîn (kaddes ALLAHü sirruhu ila ruhi)

Geçmiş evliyaların kemalatını ve edeblerinin hepsini ve geleceklerin feyizlerini toplamış, İslamın ve Müsümanların kuvveti şeyhlerin ve salıklarının direği yer ve gök ışığı, millet ve dinin lambası, zayıfların bütün miskinleri koruyucusu, imamların sül'uk edenlerin kutbu âşıkların sultanı, efendimiz kâmil ve mükemmil Şeyh Hazreti Muhammed Diyâuddîn.(ALLAH (c.c.) sırrını yüceltsin ruhuna vasıl eyle)²⁴¹

4.7 Mektupları

Hazret'in tek eseri Mektubattır. Hazret'in tasavvufî görüşleri mektubattaki mektuplardan öğrenilmiştir. Mektubat 114 mektup içermektedir.²⁴²

²⁴¹ Yurtgezen, **Hacegan Sultanları**, s.200.

²⁴² Bu eser, birçok kisi tarafından değişik şekillerde tercüme edilmiştir:

1-Seyh Hazret Muhammed Ziyâuddin'in Mektupları (Ter. Hasib Seven Nusaybin Müftüsü)

2-Mektûbât-ı Hazret:(Menzil Yayınları)

3-Mektûbât: (Ter. Feyyaz Karabel)

Tasavvuf daki mektup geleneğinin kaynağı Hz.Muhammed (s.a.v)'dir. Hz.Muhammed (s.a.v)'in Rum Kayserine, Mısır Meliki Mukavkıs'a, İran hükümdarı Kısra'ya gönderdiği tebliğ mektupları, Tasavvuf üstadlarına örnek teşkil etmiştir. Hz. Muhammed (s.a.v)'in gönderdiği mektuplara bakıldığında Allah (c.c)'a hamd ve senayla başlandığı görülür.

İmam Gazali de yöneticileri uyarmak, ilim ehli kişilere tavsiyede bulunmak adına mektuplar yazmıştır.

Mektub geleneğinin Tasavvuftaki önemli temsilcilerinden biri de bir Nakşbendî olan İmam-ı Rabbânî'dir. İmâm Rabbânî, farklı din ve fırkaların buluşma yeri olan Hindistan'da faaliyet göstermiş biri olarak davetçi kişiliğiyle de temayüz etmiş önemli bir şahsiyettir. Onun müslim ve gayri müslim her kesimden insanla irtibata geçtiği, kendilerine hak din İslâm'ı tebliğ ettiği ve hatta ilmî tartışmalarda bulunduğu bilinen bir husustur. İmâm-ı Rabbânî'nin İslâm'a davet amacıyla Herdey Râm adlı bir Hindu'ya yazdığı mektup bu bakımdan önemlidir.²⁴³

İmâm-ı Râbbanî'nin yaşadığı dönemde yüksek mahkemede görevli olan bir grup din adamı, sultanın nezdinde itibar ve nüfuz kazanmak adına İslâm'ın temel prensiplerine karşı çıkmış, Peygamberin gerekliliğini inkâr etmiş, aklın yegâne ölçüt olduğunu, vahye ve peygambere gerek olmadığını ileri sürmüşlerdir.

İmâm-ı Râbbanî vaaz, yazı ve mektuplarıyla tüm bunlara karşı büyük bir mücadele başlatmıştır. Önde gelen şahsiyetlere yazdığı mektuplarında iman

²⁴³ İmam-ı Rabbânî, **Mektûbât-ı Rabbânî**, cilt1, s.554.

konusunda aklın sınırlarını belirlemiş, vahyin kaynaklığının altını çizmiş ve peygamberin gerekliliğini ispat etmiştir.²⁴⁴

İmâm-ı Rabbânî bir yandan İslâmiyet'e dışarıdan eklenmiş yabancı düşünceleri ortadan kaldırmak, halkın İslâm'la irtibatını güçlendirmek için, yetiştirdiği talebe ve müritlerini halkın arasına göndermiş, diğer yandan da kendisi ülkede ve yönetimde söz sahibi olan hemen herkesle geniş münasebetlere girişmiş, her tarafa yayılan mektup ve risalelerinde şerîata ve Hz.Peygamber'in (s.a.v) sünnetine uymanın önemini açıklamıştır.²⁴⁵

İmâm-ı Rabbânî mektuplarının önemli bir kısmını, medrese ve tekke eğitimi görmüş, tasavvuf ve kelâmın ince meselelerine vâkıf yetkin kimselere göndermiştir. Özellikle tasavvufî inceliklerden bahsedilen mektuplar İmâm-ı Rabbânî'nin halifelerine yazılmıştır.²⁴⁶

İmâm-ı Rabbânî'nin eseri olan Mektûbât, müritlerine ve dostlarına yazdığı toplam 536 mektuptan oluşmuştur. Eserin aslı Farsçadır.

Mektubât geleneğinin Tasavvuftaki bir diğer temsilciside Mevlânâ Hâlid'dir. Mevlânâ Hâlid'in farklı coğrafya ve farklı kişilere yazdığı yüzyedi adet mektup bulunmaktadır. Mevlânâ Hâlid'in yazdığı mektuplara bakıldığında en fazla mektubun manevî önderlere en az mektubunda siyasi önderlere yazıldığı görülmektedir.

²⁴⁴ İmam-ı Rabbânî, **Mektûbât-ı Rabbânî**, cilt1, s. 28.

²⁴⁵ İmam-ı Rabbânî, **Mektûbât-ı Rabbânî**, cilt1, s. 46.

²⁴⁶ İmam-ı Rabbânî, **Mektûbât-ı Rabbânî**, cilt1, s. 83.

Tasavvuf büyüklerinin müridlerine yazdığı mektuplarda, müridlerin eğitimi açısından oldukça önemlidir. Mektup vasıtasıyla müridlerin sorularına cevap verildiği gibi, müridlerin yaptığı yanlışlarda gösterilerek müridlerin ilerlemeleri sağlanmıştır.

Tasavvuf büyüklerinin mektup yazımı bir sünnetin ihya edilmesi işlevi yanı sıra mektup yazan âlimlerin görüşlerinin günümüze yazılı bir şekilde gelmesi açısından da önemlidir.

Hazret'in mektuplarında mütevazı ve nazik tavırları oldukça sık görünür.

Müridin kendi nefesine uygulayacağı edeblerden birisi de kendi nefsinin düşük görmesidir. Bu sebeple mürid, tarîkatta ne kadar ilerlerse ilerlesin, hangi makama ulaşırsa ulaşsın kendisini daha yolun başında görmeli ve öyle kabul etmelidir.²⁴⁷

Ebu Hafs, demiştir ki: "Kalbinde tevâzunun bulunmasını isteyen kimse, sâlihlerin sohbetinde bulunsun ve onların hizmetine devam etsin. Onlarda bulunan ileri derecedeki tevâzuyu görüp kendilerini örnek alırsın ve kibre düşmez."²⁴⁸

Hakiki tevâzu; kibir ve zillet arasında orta yolu tutarak, alçak gönüllü olmaktır. Kibir; insanın nefsinin, olduğunun üstüne çıkarmasıdır. Zillet ise; insanın, nefsinin, hakir görüp hakkının zâyî edileceği bir duruma getirmesidir.

Meşâyih'in tevâzu ile ilgili açıklama ve işaretlerinde, genellikle tevâzuyu, zillete yaklaştırdıkları anlaşılmakta, bu konuda ifratın en uç noktasından tefritin en altına inildiği, sanki itidalden ayrılma olduğu hissedilmektedir. Onların bu konuda, bu

²⁴⁷ Hâni, **Behcetüs Seniyye**, s. 96.

²⁴⁸ Sühreverdî, **Avârifü'l Meârif**, s.304.

derece hassas davranmaları; kendilerine ucub ve kibir gelir korkusuyla, müridlerin nefsinde bu tür duyguları tamamen söküp atmak içindir.²⁴⁹

Hazret mektuplarında ayetlere, hadislere, âlimlerin sözlerine yer verdiği gibi birçok edebi sözede yer vermiştir. Mektuplarında kullandığı edebi sözlerden bazıları şu şekildedir:

* Benden çirkin sözlerle bahsetmen, eğer beni kötülese de, hatırına geldiğinden dolayı, gerçekten beni sevindirmektedir.²⁵⁰

* Bu, şükrü eda edilemez, dil ile anlatılması mümkün olamayan bir nimettir. Çünkü yapılan amellerin hiç birisi, fazilet bakımından dervişlerin iltifatına mazhar olmaya, hatırlarına gelmeye, denk gelmez denilmiştir. Nasıl eşdeğer olabilecek ki onların kalbleri, ilahi feyizlerin indiği yer mahalli, tecelliyatının konağı, ihsan ve kerametlerin kaynağıdır. Nitekim Hafızı Şirazi sevgilisi hakkında söylediği farsça bir beytinin ifadesinin reddi için şairin biri:

“ Yanlış söyledin, hata ettin onun (sevgilinin) kıymetini bilemedin. Belki sevgilinin tek bir bakışının pahasına iki dünyayı, (dünya ve ahireti) feda ederim” demiştir.²⁵¹

* “Sevgilimden ayrılışım dolayısıyla göğsüm yanar”.²⁵²

²⁴⁹ Sühreverdî, **Avârifü'l Meârif**, s.306.

²⁵⁰ Karabel, **Mektubat**, s.2.

²⁵¹ Kınacı, **Mektubat-ı Hazret**, s. 18.

²⁵² Karabel, **Mektubat**, s. 12.

* “Cihanda hiç kimse Hafız gibi köleyi kendine bir köle edinmedi. Çünkü dünyada hiçbir kimse, kendine senin gibi bir kimseyi padişah edinmedi”

* Şunu arz eder ki: Ayrılık müddeti uzayıp, konuşma sevgisinin ateşi alevlenmekle beraber, maniler onu size kavuşmaktan men edip, ne sonbahar, ne de sonrası oraya gelmek mümkün olmadığı için en hakir bir, bedel olsun diye size bir mektup yazdı. Gerçi o, bedellerin en hakiridir. Fakat su olmayınca abdest için, toprak onun bedeli, güneş batınca, çıra onun bedeli olur.

“Güneşin yerine geçecek ıradan başka çare yoktur”²⁵³

* “Bu dünyaya gönül bağlama. Fani olan dünya geçer.

İhtiyarlık devresi geldi. Taze gençlik devresi geçecek.”²⁵⁴

* Güneşin herkese apaçık olduğu gibi, dünyanın kötülüğü de bellidir. Eğer dünyanın bir değeri olsaydı, insan ve cinlerin Resulü, (s.a.v) ona iltifat ederek, onun için bir şey hazırlardı. Gerçi bu sözlerin sizin gibilere söylenmesi ve yazılması uygun değilse de, size karşı yazılmasına ve söylenmesine, cenabınıza olan şiddet sevgi ve yüce kapınızın eşiğine olan kalbin yakınması sebep oldu. farsça beyit’te de

“Eğer nefesin, (tütsü için kullanılan) buhurdanlık gibi sıcak ise, acayip değildir. Zira aşkın, kalbimde ateş yaktı!”²⁵⁵

²⁵³ Kınacı, **Mektubat-ı Hazret**, s. 24.

²⁵⁴ Karabel, **Mektubat**, s. 20.

²⁵⁵ Kınacı, **Mektubat-ı Hazret**, s. 31.

5) MİLLÎ MÜCADELE YILLARI

5.1 Millî Mücadele'ye Girişi

Osmanlı ordusu 1. Dünya Savaşına girdiği sırada büyük bir yeniden örgütlenmenin tam ortasıındaydı. Balkan savaşının başlangıcındaki 43.piyade tümeninden 14'ü ile kolordu büyüklüğündeki Edirne garnizonu yitirilmişti. Tüm orduda sadece altı tümen savaş travmasından uzak kalabilmişti. Bunların yerine birçok yeni birlik kurulmuş, kadroların temini için bazı kolordular lağvedilmiş ve birlikler arasında muazzam farklar oluşmuştu. Büyük bir personel, silah, cephan ve malzeme eksikliği vardı.²⁵⁶

Muharebe başlangıcında kurulan milis kuvvetleri düşmana karşı çıkmışlar ve büyük yararlılıklar göstererek, düşmanı durdurmaya çalışmışlardır. 2.Ordu Birlikleri duruma hâkim oluncaya kadar milis birlikleri yer yer düşmana ağır kayıp verdimeyi başarmışlardır.²⁵⁷

²⁵⁶ Mehmet Tanju Akad, **Bir Savaş Nasıl Kaybedilir?** , Kitab Yayınevi, İstanbul 2009, s.181.

²⁵⁷ Genelkurmay, **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi 2.cilt 2.kısım**, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1978, s. 18-19.

Gerek 1. Dünya Savaşı'nda gerekse İstiklal Savaşı'nda teşekkül eden gönüllü sistemi içinde sufi kurumların küçümsenemeyecek rolünün olduğu vakıadır. Bu gönüllü sistem içinde sufi organizasyonlarının savaşa iştirak etme yönündeki isteklerinin hükümet tarafından kabul edilmesinin sebeplerini şu noktalarda toplamak mümkündür: Halkın ve ordunun manevîyatını arttırmak, beyaz propaganda yapmak, „Milis savaşı için eleman temin etmek, Şeyhlerin nüfuzunu kullanmak suretiyle ayrılıkçı ve bölücü grupların önüne geçmek ve onları kazanmak.²⁵⁸

1. Dünya Savaşında alınan yenilgiler sonucunda Ruslar doğu sınırından yurda girdikleri sırada Hazret Hizandaydı. Seferberlik ilan edilmiş, medrese talebeleri de askere çağrılmıştı. Hazret başlangıçta talebelerini savaşa göndermemiş, herbirinin muaf tutulması için gereken parayı devlete ödemişti. Kısa bir süre sonra kendisi ve talebeleriyle muaf oldukları halde savaşa katıldı. Böylelikle önce parayla ardından canıyla cihada katılmış oldu.²⁵⁹

5.2 Millî Mücadele'ye Katkıları ve Bitlis'in Kurtuluşu

Muhammed Diyâuddîn Rus ve Ermeni zulmünün yaşandığı 1915'li yıllarda Hizan'da ikamet etmekteydi.²⁶⁰ Ruslar Muş ve ovasını işgal ettikten sonra, Hazret 'in

²⁵⁸ Nuri Köstüklü, **Vatan Savunmasında Mevlevihaneler**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2010, s.66.

²⁵⁹ Yurtgezen, **Hacegan Sultanları**, s.203-204.

²⁶⁰ Nakşibendî, **Altın Silsile**, s. 417.

evi Şeyhan (Çayarası) köyüne taşınmıştır. Hazret yaz dönemine kadar orada kalmıştır. Muhammed Diyâuddîn'in Ruslarla karşılaşması, kendi talebelerinden ve yakın köylerdeki vatandaşlardan oluşturmuş olduğu milis kuvvetleriyle Bulanık'ta olmuştur. Rusların Bitlis ve Muş'a gelmelerinden önce Bulanık'ı kuşatmaları üzerine Muhammed Diyâuddîn, Mutki Aşiret Reisi Hacı Musa Bey ve Hacı Musa Bey'in kardeşi Nuh Bey ile Bulanık'ın müdafaası için Bilican mevzilerine yerleşmişlerdir. Ruslar büyük bir zorlukla Bulanık'ı alır fakat Bilican mevzilerini almak kendilerine çok pahalıya mal olmuştur. Araziyi çok iyi bilen milisler, Rus birliklerine oldukça ağır kayıplar verdirmişlerdir.²⁶¹

Bitlis 2 Mart 1916 günü Ruslar tarafından işgal edilmiştir.²⁶² İşgalden hemen sonra Bitlis'e gelen 16. Kolorduya bağlı 5. Türk Piyade Tümeni, Güzeldere ile Bitlis boğazı arasında bir Tabur noksan olarak Kultik (Arıdağ) Sürüm (Deliktaş) ve batısında boğaz içinde, Deliktaş hattında; sol kanadıyla Hormuz (Ağaçköprü) kuzeyinden Nabat'a kadar olan hatta mevzilenmiştir. Mevzilenildiği bu tarihten itibaren 2 Ağustos tarihine kadar Rus kuvvetleriyle doğru dürüst çatışmayarak savunma hattını güçlendirmiş, boş zamanlarında eğitim yaparak silah ve cephane ihtiyacını temin etmiştir.²⁶³

²⁶¹ Serdar Törehan, **Bitlis'in İşgali ve Kurtuluşu**, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Matbaası, Bitlis 1995, s. 152.

²⁶² Hamza Zülfikar, **Atatürk Muş ve Bitlis'in Kurtuluşu**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayını, Ankara 1985, s.9.

²⁶³ Törehan, **Bitlis'in İşgali ve Kurtuluşu**, s.130.

Millî Mücadele için bu savaşa her halife ve ağalar kendi aşireti ile katılır. Şeyh Mahmud-i Zokaydî Garzandaki aşireti ile katılırken, Musa Bey (Huyutî) de kendi aşireti ile katılmıştır. Hazret de etrafında kardeşleri ve Şeyh Muhammed Alâeddin, Şeyh Mahmud-i Karaköyî ve Şeyh Ahmed Haznevî ile beraberce katılırlar. O aralar Kılıç Gedîği isimli köye saldıran Rusların önüne bir anda çıkıp şiddetli bir savaştan sonra Rusların köye girmesini engellerler. Bu çarpışmalar esnasında Hazret o denli bir kahramanlık gösterir ki, o anda gerçekten insanlar arasında kahramanlığı ile ün salmış olan kardeşi Muhammed Said şöyle der; "Hazret bizden tüm kemalatları almış, bize yalnızca kahramanlık kalmıştı ki onu da elimizden aldı" demiştir. Hazret bu savaşın faziletine ulaşmak için, önce kendileri savaşa gitmiş, yorulduktan sonra geri geldiğinde kendi kardeşlerinden birisini savaş alanına göndermiştir.²⁶⁴

Milis kuvvetler komutanı olan Muhammed Diyâuddîn emrindeki kuvvetlerle birlikte Duav (ikisu) yaylasından Rahva ovasına kadar uzanan geniş hatta bir savunma hattı oluşturarak Rus birliklerinin bu hattaki geçiş yollarını tıkamıştır.²⁶⁵

2 Ağustos günü 16.Kolorduya bağlı 5.Piyade Tümeni ve milisler, Rus birliklerine karşı şiddetli bir taaruza başlamışlardır. İlk vuruşma, Bitlis-Mutki sınırındaki Ömer dağı mevkiinde başlamıştır. Hemen arkasından 5.Piyade tümeni, Deliktaş bölgesinden taaruza kalkmıştır. Hazret'in milisleri de Duav yaylasından inmeye başlamıştır.²⁶⁶

²⁶⁴ Korkusuz, **Nehri'den Hazne'ye Meşayih'i Nakşibendi**, s. 233.

²⁶⁵ Törehan, **Bitlis'in İşgali ve Kurtuluşu**, s. 130.

²⁶⁶ Törehan, **Bitlis'in İşgali ve Kurtuluşu**, s. 131.

Birliklere 3 Ağustos gece yarısından sonra yapılmak üzere şu tâlimatlar verilmiştir: 13.Alayın iki taburu ile 14.Alayın bir taburu ve 600 mevcutlu Heyderanlı ve Hasenanlı Aşiret erleri birliği, bir batarya ve dört makineli tüfek ile takviyeli olarak, Şavur Kalesi doğusundan, düşmanın sol kanadına, 15.Alayın iki taburu, iki top ve Şeyh Hazret gönüllüleri ile Şeyh Ömer Kambos'tan Nabat'a taaruz edecek, düşman mevziini ele geçireceklerdir.²⁶⁷

3 Ağustos 1916'da şiddetli hücumlar yapılmıştır.²⁶⁸Taaruz 3 Ağustos 1916 gecesi hem Muş hem de Bitlis cephesinden birlikte başlatılmıştır. Taaruza girişen çeşitli cephelerdeki alaylar arasında çok sayıda askeri disipline alınmış gönüllü birliklerde bulunmuştur. Hazret'in gönüllü birlikleri yanısıra Mutki Müfrezesi, Haydaran ve Hasananlı milislerin de bu savaşlarda katkıları olmuştur. Verilen mücadele sonunda 8 Ağustos 1916'da Bitlis düşman işgalinden kurtarılmıştır.²⁶⁹

1. Dünya Savaşının başlamasıyla beraber düşman işgaline uğradıktan sonra Misak-i Millî sınırları içinde istiklaline kavuşan ilk şehir Bitlis'tir. Muş her ne kadar 7 Ağustos 1916 tarihinde işgalden kurtulmuşsa da, 3 ay sonra tekrar Ruslar tarafından işgal edilmiş, ancak 1917 yılında tamamen işgalden kurtulmuştur. Bundan dolayı Bitlis, Millî Mücadele'nin, istiklale açılan ilk kapısıdır.²⁷⁰ Bu durum aynı zamanda

²⁶⁷ Genelkurmay, **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi 2.cilt 2.kısım**, s.138.

²⁶⁸ Fevzi Çakmak, **Büyük Harp'te Şark Cephesi Harekâtı**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2011, s.269.

²⁶⁹ Zülfikar, **Atatürk Muş ve Bitlis'in Kurtuluşu**, s.13.

²⁷⁰ Serdar Törehan, **Bitlis'in İşgali ve Kurtuluşu**, s. 144.

Muhammed Diyâuddîn'in Millî Mücadele tarihi açısından önemini de ortaya koymaktadır.

Bu savaş esnasında Hazret'e bir kılıç hediye edilmiştir. Hazret de o kılıcı Resulullah'a (s.a.v.) mutabaat²⁷¹ olsun diye kuşanmış ve savaşa bu şekilde çıkmıştır. Bu kılıcı sonradan bir kişi kendisinden çalar, bu olaydan sonra Hazret çok üzölmüş ve:"Biz o kılıç ile Resulullah'a (s.a.v.) râbîta kuruyorduk, o kılıç çalındıktan sonra o râbîta kayboldu" demiştir. Bu kılıcın kendisine bağılı olduğı anlarda Hazret, etrafındakilere geceleri zaman zaman yaptığı sohbetlerde birçok gaybi müjdeler vermiştir. O müjdelerden biri de o zamana kadar Rusların elinde bulunan Kars içindir. Bu şehir için ; "İnşallah Kars şehrinin mescidinde İslam askerleri cemaatle namaz kılacaklardır" demiş ve bir müddet sonra Kars Rus işgalinden kurtulmuştur.²⁷²

Devrinin büyük sufisi Cafer-i Sadık ile görüşmüş ondan zahir ve batın ilimler almış²⁷³ fıkıh ilminin babası İmam Âzam Ebu Hanife, ilk akaid kitabı olarak kabul edilen el-Fıkhu'l- Ekber isimli eserinde mucizeden bahseder ve hemen arkasından ekler "Evliyanın kerametleri vardır"²⁷⁴

Muhammed Diyâuddîn'in yeğeni Molla Abdurrahman'ın oğlu Şeyh Ma'sum anlatıyor:

²⁷¹ Mutabat: Uymak, tabi olmak anlamındadır.

²⁷² Korkusuz, **Nehri'den Hazne'ye Meşayih'i Nakşibendi**, s. 233.

²⁷³ Hüseyin Okur, **Yolumuz Dört Hak Mezhep**, Semerkand Yayınları, İstanbul 2015, s. 80.

²⁷⁴ Uludağ, **Keşif ve Keramet**, s.133.

“Rus ve Ermeniler’e karşı bir grup askerle birlikte cephedeyim. Karlı bir kış günüydü. Akşama bir saat vardı. Amcam Muhammed Said ile birlikte gelen askerleri karşıladım. Amcama ‘Nereye gideceksiniz?’ diye sordum. Amcam,

‘Düşman askerleri bu gece Müslümanların bulunduğu köye saldıracaklarmış. Orayı müdafa etmek için gidiyoruz’ dedi.

Ancak gidecekleri köyde düşman askeri çoktu ve kuvvetliydi. Böylesi bir durumda amcamın geri duramayacağını bildiğim için yalvardım:

‘Sizler burada benim yerime kalın. Ben oranın müdafası için gideyim’ dedim. Fakat bu isteğim hiç kabul görmedi. Amcamlar acele ettiler ve hemen yola koyuldular. Akşamüzeri köye yetiştiler. Kadın ve çocukları tahliye ettiler. Gerçekten gece yarısına doğru düşman askerleri köye geldi. Sokak savaşı başladı. Pek çok insanımız şehit oldu. Amcam da düşman askerleriyle kıyasıya çarpıştı. Ancak düşman kurşunları onu da şehid etti. Hayatta kalan bazı arkadaşları onu cepheden kurtarmıştı. Ama sabahın erken saatlerinde şehadet şerbetini içti.

Cenazenin bulunduğu yere gittim. Amcam Muhammed Diyâuddîn’e haber gönderdim. Durumu kendisine anlattım. Artık güneş iyice yükselmişti. Amcamın, bazı atlılarla birlikte geldiğini gördüm. Yanıma kadar yaklaştı ve,

‘Muhammed Said şehid mi oldu?’ diye sordu.

‘Evet’ dedim.

‘Önden mi vuruldu, arkadan mı?’ dedi

‘Önden vuruldu’ diye cevapladım.

Amcam Molla Muhammed Diyâuddîn sevindi. Cenazenin yanına gitti. Kurşunun önden isabet ettiğini görünce şöyle dedi:

‘Allah’a hamd olsun, demek ki kardeşim düşman askerlerinden kaçmamış. Seydazedeler bir şehid daha verdikleri için Allah’a şükürler olsun!’²⁷⁵

Bu savaşta Hazret’in kardeşleri, Şeyh Muhammed Said ve Muhammed Eşref Şehid oldular. Yine bu savaşta Hazret’in halifelerinden Molla Abbas Susari de şehit olmuştur.

Yine Şeyh Alâeddin anlatıyor,

” Bir gün cephede Bitlis’in arkasındaki Kerpi köylerinden bir köyün arazisinde namaz kılıyorduk Hazret beni imam yapmıştı. Düşman yine yağmur gibi kurşun ve havan topu atıyordu buna rağmen namazımızı kıldık savaşa devam ettik. Mutikan ve Huyud arasındaki Şeyh Ömer dağında adeta set çekerek düşmanı engelledik. Düşman karşımızdaki Nehat dağında idi. Osmanlı Askeri kamp yeri de Bitlis’e yakın idi. Ben ve Hazret oraya komutanın yanına gittik, birkaç gün orada kaldık, Askeri komutan;” Maddî ve manevî kuvvetimiz tamdır. Düşman’a saldırıp ALLAH’ın (c.c.) izni ile onları Bitlis’ten çıkaralım.” dedi. Hazret komutan’a sordu;” Dediğiniz maddî ve manev iki kuvvet nedir?” Komutan cevaben;” Maddî kuvvet, artık askerlerin ve silahların çokluğudur. Manevî kuvvet ise, Hazret’in zatıdır.” dedi.

Hazret; “Ona sor bakalım, bu anlattıkları bize moral vermek için mi, yoksa gerçekten midir?

²⁷⁵ Nakşibendî, **Altın Silsile**, s. 418-419.

Komutan; “ Gerçektir.” dedi.

Hazret;” O zaman sizden iki şey istiyorum: birincisi, beni öyle bir yere koyun ki ne beni kimse görsün, ne de ben kimseyi göreyim, orada ALLAH’a (c.c.) yalvaracağım, galibiyetimiz için dua edeceğim. İkincisi de; ben burada henüz bir ezan sesi ve namaz kılan kimseyi görmedim. Bu nasıl iştir? dedi.

Komutan;” Aksine bizim mescidimiz ve cemaatle namaz kılan askerlerimiz vardır, şu tepenin arkasındadır.” Deyip bizi oraya götürdü. Gerçekten de büyük bir hangar şeklinde kapalı bir mescid yapılmıştı. Namaz vaktinde askerlerden biri bir tepeye çıkıp ezan okudu ve cemaatle namaz kıldık.²⁷⁶ Hazretin de adamları Nehat dağındaki düşman’a saldırıp onları oradan da geriye püskürttüler. Orada da Şeyh Fethullah Verkânîsî’nin damadı ve aynı zamanda Van müftüsü olan Molla Ömer Efendi at üzerinde düşmana saldırırken yaralandı, bu yara zamanla iyileşti ve otuz yıl daha yaşadı; ancak hayatının sonuna doğru yara tekrar nüksettiğinden bu yara ile vefat etti.”²⁷⁷

Hazret Millî Mücadele sırasında milisleri bizzat silahlandırmış. Zor dönemlerde yaptığı hayır ve hasenatıyla tanınmıştır.²⁷⁸

Hazret, savaş bölgesinde de mektup yazmayı ihmal etmemiştir. Molla Mehmed Emin’e yazdığı mektup şu şekildedir:

²⁷⁶ Korkusuz, **Nehri’den Hazne’ye Meşayih’i Nakşibendi**, s. 236.

²⁷⁷ Korkusuz, **Nehri’den Hazne’ye Meşayih’i Nakşibendi**, s. 236.

²⁷⁸ Kadir Mısıroğlu, **Sarıklı Mücahidler**, Sebil Yayinevi, İstanbul 2014, s.339.

Allah'ın (c.c.) Adıyla Başlarım.

Hamd ve salâvattan sonra, bu mektub âlem kutbu kaymakamının perverdesinden, Allah yolundaki kardeşi yani Molla Muhammed Emin'edir. Allah, onu sevdiği ve razı olduğu gibi eylesin. Perverde size, Masum'a ve diğer ev halkının büyük ve küçüklerine, yanınızda bulunan dostlara selamdan sonra, size ve onlara dua edip, sizden hele merkad-i şerifi ziyaret ettiğinizde duanızı taleb edip, Allah'a karşı takvalı bulunmanızı, emirlerini yerine getirip, yüce tarîkatın adabına riayet etmekle seher vakti, ibadete kalkmanızı tavsiye eder. Çünkü Mevla'ya (c.c) yönelmekten, rızası olan şeylere çalışmaktan başka, insana hiç bir şeyin faydası yoktur.

Sizin ve ev halkının ahvalinden sorar, selamette olup hastalığın olmamasını diler, bütün arkadaşlarla sıhhat ve afiyette olduğumuzu, düşmanlar tecavüz edip te tarafların karışmaması için, şimdilik, Derik köyünde Kılıçgedik'i muhafaza ediyoruz. Eleşkirt'te şimdilik düşmanların büyük bir kuvveti görünmediğini size haber veriyoruz.

Durumun izahını mektubu getiren bilir. Mümkün ise, onunla bize biraz para ve bir miktar iyi tütün ile biraz zahire gönderiniz! Şimdilik Masum'un bu tarafa gelmesine lüzum yoktur.

Zaman Han ağa, Abdülmecit ağa, Abdülaziz ile diğer subaşı kabilesinin ev halkına selam ederiz. Hal-i hazırda burada silah yoktur. Silahlar gelip sözü geçen adamların gelmelerine ihtiyaç olduğunu bilsek, onlara haber göndeririz. Muhammed Said Fethullah, Şeyh Alauddin, Molla Abdurrahman, Molla Mahmud ellerinizden öper, sizden ve ev halkından dua dilerler. Yanınızda bulunanlara da keza...

Hidayete tabi olanların üzerine selam olsun! Kanun-ı sani 14

Âlem kutbu kaymakamın perverdesinden

Muhammed Diyâuddîn²⁷⁹

Muhammed Diyâuddîn Millî Mücadele yıllarında gösterdiği gayretleriyle sadece Bitlisliler'in değil Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın da dikkatini çekti. Mustafa Kemal Paşa, kendisine bir mektup göndererek gösterdiği üstün gayretlerinden dolayı tebrik ve takdirlerini de sundu. Atatürk nutukta da yer alan mektubunda şöyle yazmıştır:

“Nurşinli meşayih-i izamdan Şeyh Diyâuddîn Efendi hazretlerine!

Birinci Dünya Savaşı süresince, zat-ı fazilanelerinizin, Osmanlı ordusu adına yerine getirmiş olduğunuz üstün hizmetlerinizden ve hilafet ve saltanat merkezine göstermiş olduğunuz bağlılığınızdan dolayı takdirlerimi sunuyorum. Bu yüzden zat-ı alinize pek ziyade hürmetim vardır.

Bugün hilafet makamının, Osmanlı saltanatının ve mukaddes vatanımızın, düşmanlarımız tarafından nasıl rencide edilmekte olduğunu ve doğu vilayetlerimizin Ermeniler'e nasıl hediye edilmeye çalışıldığını, bu konuda (düşman devletlerinin) ne kadar ısrarcı oldukları tarafınızdan pekâlâ müşahede edilmektedir.

Millete istinat etmeyen İstanbul hükümeti, düşman saldırıları karşısında çok aciz kalmaktadır. Milleti ve memleketi müdafa etmekte zayıf kalmıştır. Bu sebeple, milletimizin mevcudiyetini, varlık ve birliğini, bütün cihana göstermek ve

²⁷⁹ Karabel, **Mektubat**, s. 227.

hukukumuzun bazı kişisel kararlarla imha edilmesine izin vermeyeceğimizi anlatmak maksadıyla, sadece beni övmeye yarayan resmi makam ve sıfatlardan tecerrüt ettim.

Millet içinde ve milletle birlikte çalışmaktan başka çare göremedim. Bu sebeple askerlikten istifa ettim.

Her tarafta meydana gelen elim hadiseler sebebiyle, millî ve vatani cemiyetlerin üyelerinden oluşan insanlarımız, Erzurum’da düzenlenen bir kongre ile ‘şarki Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti’ni meydana getirdiler ve millî birliği temsil heyeti oluşturuldu. Bu hususa dair beyanname ve düzenlemeleri zati alinize takdim ediyorum.

Zat-ı fazilaneleri, cemiyetimizin en muhterem azası olduğunu düşündüğümüz ve mukaddes maksadımızın tahsil edilebilmesi için, hamiyet ve gayretlerinizin o civarda şekillendirilmesine ve muzır düşman teşkilatının izalesine harcanmış olacağından hiç şüphem yoktur.

Birkaç güne kadar, Batı Anadolu ve Rumeli vilayetlerinden gelecek olan üyelerimizle Sivas Kongresi’ni düzenleyeceğiz. Cenab-ı Hakk’ın yardımıyla ve Peygamber-i Zîşanımız’ın feyiz ve şefaatiyle bütün milletimizin bir noktada birleşeceğini ve hukukunu müdafaaya kadir olacağını bütün dünyaya göstereceğiz.

Pek yakında ise Meclis-i Meb’usan’ımızı açtırmak ve millete dayanan kuvvetli bir hükümeti iktidara geçirerek vatanın selametini temin etmek müyesser olacaktır.

Bu vesileyle muhabbet ve hürmetlerimin kabulünü rica ve o bölgedeki bütün vatandaşlarıma selamlarımı ithaf ederim, efendi hazretleri”

Sabık 3.Ordu Müfettişi

Mustafa Kemal ²⁸⁰

Hazret bu hizmetlerine karşın takdir olarak Sultan Reşat tarafından gönderilen bir madalya ile ödüllendirilmiştir.²⁸¹

Millî Mücadele’de din adamları konusu yeterince incelenmemiştir. Arşivler de bu konuyla ilgili birçok belge olmasına rağmen bu konudaki kitap ve araştırmalar yok denecek kadar azdır. ²⁸²

Bediüzzaman Said Nursî, Tarîkatların hem manevî savaştaki hem de İslam ordularının başarılarındaki rolünü şu şekilde açıklamıştır: ”Ehl-i tarîkatın, ehl-i dalaletin hücumu zamanında imanlarını muhafaza etmesidir. Adi bir samimi ehl-i tarîkat, suri ve zahiri bir mütefenninden daha ziyade kendini muhafaza eder. O zevk-i tarîkat vasıtası ile ve muhabbet-i evliya irşadı ile imanını kurtarır, zındıkiye girmez. Tarîkat hissesi olmayan ve kalbi harekete gelmeyen bir muhakkik âlim zatta da şimdiki zındıkların desiselerine karşı kendini tam muhafaza etmesi müşkülleşmiştir. Âlem-i küfrün ve siyaset-i hristiyanenin, nur-ı İslamiyet’i söndürmek için müthiş hücumları karşısındaki, İstanbul’da 500 yerden fışkıran envar-ı tevhid ve merkez-i İslamiye’deki, ehl-i imanın mühim bir nokta-i istinadı, o büyük camilerin arkalarındaki tekkelerde

²⁸⁰ Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk**, Türkiye Teyyare Cemiyeti Yayını, Ankara 1927, Vesikalı.52.

²⁸¹ Törehan, **Bitlis’in İşgali ve Kurtuluşu**, s. 152.

²⁸² Ali Sarıkoyuncu, **Millî Mücadele’de Din Adamları**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2012, s.12.

Allah Allah diyenlerin kuvvet-i ruhaniye ile çuş u huruşlarıdır. On dört asırdır İslam'ın bütün muharebeleri, ruh ve muzafferiyetlerindeki sır, yukarıda açıklanan hakikat-i ilahiyedir.”²⁸³

5.3 Gazi Oluşu

Bulanık'ın Karaağlı köyündeki müdafaada, Muhammed Diyâuddîn Rus ve Ermeni birliklerine karşı koymakta, olduğu bir sırada yakınında patlayan bir top mermisinden kopan şarapnel parçası, Hazret'in sağ kolunu koparmıştır. ²⁸⁴

Hazret'in kolunun ağır tahrip görmesi üzerine Doktor, Şeyh Alâeddin ve Hazret 'in oğlu Molla Fethullah'a; Hazret 'in bu kolunun kesilmesi gerektiğini söyler. Onlar da Hazret 'in izni olmadan böyle bir karar alamayacaklarını söylerler.

Doktor;"Şayet, kolu kesilmezse kangren olma ihtimali çok büyük. Bu da Hazret 'in hayatını tehlikeye düşürür. Hazret 'in zatı bizim için çok önemlidir. Bize onun kolundan ziyade dili lazımdır" demiştir.

²⁸³ Mehmet Ildırar, **Risale-i Nur'da Tasavvuf**, Semerkand Yayınları, İstanbul 2012, s. 12.

²⁸⁴ Törehan, **Bitlis'in İşgali ve Kurtuluşu**, s. 152.

Hazret:"Demek Yüce Allah (c.c.) bu saate kadar benim bütün azalarımı tam olarak getirdi. Bundan sonra Allah (c.c.) benden bir kol alıp birini bırakmasını irade eder. Ben buna itaat edeceğim" deyip bu duruma izin vermiştir.²⁸⁵

Hazret Bitlis'teki askeri hastanede beşinci fırkanın (Tümenin) askeri hekimi tarafından ameliyat edilmiş, sağ kolu omuzundan kesilmiştir. Kesilen kolu Bitlis'te bulunan Şeyh Fetullah Verkânî'si'nin kabrinin yanına gömülmüştür.

Savaşta kolunu kaybetmesinden ötürü Hazret'e İstanbul'dan bir takma kol gönderilmiştir.²⁸⁶

Mustafa Kemal Paşa Bitlis'te bulunduğu 16 Kasım 1916 tarihinde hastaneleri teftiş ettiği sırada Muhammed Diyâuddîn'i ziyaretine hatıra defterinde şöyle yer vermiştir: "Şeyh Hazret ki bir kolunu kesmişler. O'nunla görüştüm."²⁸⁷

5.4 Millî Mücadele Sırasındaki İlmi ve Dinî Yaşantısı

Hazret talebelerine Allah Teâlâ'dan korkmalarını ve Allah(c.c)'ın razı olmadığı zahir ve batın daki şeylerden korunmaları gerektiğini söylemiştir.²⁸⁸

²⁸⁵ Korkusuz, **Nehri'den Hazne'ye Meşayih'i Nakşibendi**, s. 237.

²⁸⁶ Törehan, **Bitlis'in İşgali ve Kurtuluşu**, s. 152.

²⁸⁷ Şükrü Tezer, **Atatürk'ün hatıra defteri**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1972, s. 71.

²⁸⁸ Taşyürek, **Hatme-i Hâcegan Sultanları Silsile-i Menzil**, s. 153.

Hazret cephe talebelerinin ilim tahsilini de sürdürmüş mevzilendikleri her yerde ilk önce medrese olarak kullanacakları çadırları kurdurmuştur. Bir keresinde yerleştikleri yeni bir bölgede sofilerin kurduğu çadırların arasında durmuş;

“ Niçin talebelerin seslerini duyamıyorum,” diye sormuş. Bağlıları;

“ Efendim, bu çadırları mutfak olarak kullanmak için kurduk”, deyince, Hazret onları etrafına toplamış, düşmanla niçin savaştıkları hususunda bir sohbet bulunmuştur. İlim öğrenmedeki maksadın da tıpkı cihatta olduğu gibi Allah’ın(c.c) dinîni yüceltmek olduğunu cihat veya ilim öğrenmek söz konusu ise beşerî ihtiyaçların bir önceliği olmadığı sohbetini yapmış ve sofilerine şu şekilde seslenmiştir: “Öyleyse, bir dahaki sefere önce medrese olarak kullanılacak çadırları hazırlayacak, mutfak çadırını ondan sonra kuracaksınız.”²⁸⁹

6) VEFAT

6.1 Vefatına İşaret Eden Sözleri

Muhammed Diyâuddîn vefatından bir yıl kadar önce Hunus tarafına doğru yolculuğa çıkmaya karar verdiği bir gün, “Üstadı Âzam²⁹⁰’ın Hunus taraflarında yazın

²⁸⁹ Yurtgezen, **Hacegan Sultanları**, s. 204.

²⁹⁰ Üstadı Âzam, Abdurrahman Tâgî ’nin lakabıdır.

ve kışın kaldığı yerler ile gezdiği yerleri ziyaret edelim. Belki bu seneden sonra bir daha oralara gitmek nasip olmaz” demiştir.

Hunus’a gelindiğinde Üstadı Âzam’ın Tercunk’da teveccüh, hatme²⁹¹ ve sohbet ettiği meclisleri büyük bir hasret ve özlem içerisinde gezmiş, bir yandan da muhabbetle yana yakıla Üstadı Âzam hazretlerinin bazı hallerini ve sözlerini anlatmıştır.²⁹²

Muhammed Diyaüddin ömrünün son yıllarında evini bir an evvel Azizan’ dan Norşin’e taşımak istemiştir. Bu isteğininide:“Üstadı Âzam’dan uzak kalmak istemiyorum. Onun kabr-i şerifinin yanı başında değilken ölmekten korkuyorum” diyerek belirtmiştir.

Vefatından bir sene önce söylenilen şeylerin hiçbirine aldırış etmeden büyük bir kararlılıkla evini Norşin’e taşımış ve orada vefat etmiştir. Vefatından önceki son hastalığında yanındakilere:“İşte benim evi taşımamdaki acelem bugün içindi” demiştir.²⁹³

Muhammed Diyaüddin vefatından bir yıl kadar önce Hunus yolculuğu öncesi şunları söylemiştir “Üstadı Âzam hazretlerinin o tarafta gerek yazın gerekse kışın

²⁹¹ Hatme, cemaat ile toplu halde yapılan bir halka zikridir. Hatmeyi bugünkü usul üzere Abdülhalik Gücdevani (ö. 1199) tertip etmiştir. Hatme Nakşbendî yolunun büyüklerinin tercihi ve tatbik ettiği usul üzere yapılır.

²⁹² Haznevî, **Hazret ve Şahı Hazne**, s. 22-23.

²⁹³ İldırar, **İşaretler**, s.211-212.

kaldığı ve gezdiği yerlerin bir kısmını ziyaret edelim. Belkide böyle bir fırsat birdaha elimize geçmez”²⁹⁴

Yolculuk esnasında Demirci’ye geldiğinde bir yandan Üstadı Âzam’ın ve onun civarda yaşayan dostlarının mekânlarını gezmiş, bir taraftan da büyük bir hasret ve özlemle onların güzel hallerini anlatmıştır.

Tam bu ziyaretlerin yapıldığı günlerde şeyhinin oğlu Şeyh Maruf, evini Çığır’dan Bulanık’a taşımak istediğinde Muhammed Diyaüddin onun bu isteğine karşı çıkarak, “Evini taşıma! İlbahara kadar kalsın. Ondan sonra bakarız. Allah kerimdir” diyerek ilbahardan önce vefat edeceğine işaret etmiştir.²⁹⁵

Muhammed Diyaüddin vefatından üç ay kadar önce kışın başlarında Bitlis’e gitmeye karar vermiştir. Ailesinden bazıları bu mevsimde yola çıkmanın hiç de uygun olmayacağını beyan ederek onu kararından vazgeçirmeye çalıştıkları halde O, havanın soğuk, mevsimin yolculuk yapmaya elverişsiz, üstelik kendisinin de hasta olmasına rağmen kararından dönmemiştir. En son hazırlıklar yapıldıktan sonra, kendisini yolcu etmek için merkadı şerife kadar gitmiş orada ilbahardan önce vefat edeceğine işaretlerle; “Bu sefer Bitlis’e sadece Şeyhü’l Âzam’ın kabrini ziyaret etmek için gideceğiz. Çünkü ilbahara kadar Allah ne takdir eder bilemeyiz...” demiştir.²⁹⁶

Muhammed Diyaüddin vefatından bir ay kadar önce, çağırıp çağırmama hususunda biraz tereddüt ettikten sonra Garzan’da bulunan kardeşinin oğlu Şeyh

²⁹⁴ Uçan, **Nakşibendî Şeyhlerinin Hikmetli Sözleri**, s. 529.

²⁹⁵ Haznevî, **Hazret ve Şahı Hazne**, s. 24.

²⁹⁶ Haznevî, **Hazret ve Şahı Hazne**, s. 26.

Masum'u yanına çağırması tövbesine sebep olmak için onu güzel bir dille tövbeye şu şekilde davet etmiştir: "Gel hep birlikte yüce Allah'a tövbe edelim. Sen, ben ve eşim Medine..." dedikten sonra, kendisine bir daha kavuşamayacağını işaret ederek ona din ve dünya işleriyle birçok nasihat ve tavsiyede bulunmuştur.

Şeyh Masum, Muhammed Diyaüddin'in hasta olduğunu duyduktan sonra kendisini tekrar görmeyi çok istemesine, ziyaretine geleceğini bildiren telgraf göndermesine ve bir an evvel yola koyulmasına rağmen, Norşin'e ancak defin işlemleri bittikten sonra varabilmiştir.²⁹⁷

6.2 Ailesine ve Müridlerine Tavsiyeleri

Sûfilerin güzel ahlâklarından birisi de, insanlarla güzel geçinmeleri, onlara yumuşak davranmaları ve herkese tabiat ve ahlâkına uygun muâmele edip, gereksiz zorlama ve tekellüf terketmeleridir.²⁹⁸

Muhammed Diyâuddîn hayatının son yılında gerek ev halkına gerekse bağlılarının çoğunluğuna karşı yumuşak davranmış, kendilerine gerek dinleri ve gerekse dünyaları konusunda önemli nasihatler yapmıştır.²⁹⁹

²⁹⁷ Haznevî, **Hazret ve Şahı Hazne**, s. 27.

²⁹⁸ Sühreverdî, **Avârifü'l Meârif**, s.327.

²⁹⁹ Uçan, **Nakşibendî Şeyhlerinin Hikmetli Sözleri**, s. 533.

Hazret niyet üzerinde durmuş ve niyetin önemi hakkında şu sözleri söylemiştir:
“İnsanın niyeti hali, maksadı sadece Ulu Allah (c.c) olunca hiç şüphesiz, O kolaylık
ihسان ederek kendisine ulaştıracak yolları nasılsa buldurur. Fakat insanda halis niyet
olmazsa, O’nun desteğinden ve kolaylaştırıcı ilgisinden mahrum kalır”³⁰⁰

Eşi kendisine, “Bana ne buyurursun? Ayrıca hakkımda neler düşünüyorsun?
Diye sorduğunda, ona Mevlana Cami’nin şu beytiyle cevap vermiştir:

Az gör, az bil, az söyle, Az ye, az ara, az iste. ³⁰¹

Muhammed Diyaüddin vefatından bir ay kadar önce kız kardeşinin oğlu Molla
Muhammed Bâki’nin evinde, Üstadı Âzam’ın Norşin’deki evinin düşünüldüğünden
daha güzel dizayn edildiğinden, orada çok sayıda âlimin ve salikin barındırdığından,
etraftaki insanların tarîkata girmesi için gruplar halinde oraya geldiklerinden
bahsetmiş sonra da:“Bu zamanda böyle bir durum büyük bir nimettir. Bol şükürü
gerektirir. Ama biz bu şükür borcunu yerine getiremiyoruz” diyerek sözlerine şöyle
devam etmiştir: “Fakat ben bu gelişmeden korkuyorum. Çünkü Üstadı Âzam hazretleri
bu gelişmeleri kemal işareti saydı. Oysa bilindiği gibi her kemalin ardından zeval
dönemi gelir Umarım ki yüce Allah yerine getiremediklerimizi eksiklik sayar da
dolayısı ile bu durumu kemal kabul etmiyerek bir süre daha devam etmesini nasip
eder” demiştir.³⁰²

³⁰⁰ Ildırar, **İşaretler**, s. 219.

³⁰¹ Haznevî, **Hazret ve Şahı Hazne**, s.35.

³⁰² Uçan, **Nakşibendî Şeyhlerinin Hikmetli Sözleri**, s. 532.

Peygamber Efendimiz vefat edeceği sene insanlara sık sık dinleriyle ilgili meselelerde kimi zaman teşvik edici kimi zaman da korkutucu hutbeler vermiştir. Rast geldiği her insan topluluğuna tavsiyelerde bulunmuş ve onlarla vedalaşmıştır. Muhammed Diyaüddin’de aynı Peygamber Efendimiz gibi vefat edeceği yıl, dinin emirlerinin ve tarikat adaplarının bütün müridlerince, özellikle de kendi ailesi ile eşiklerinde barınan müridleri tarafından yerine getirilmesine çok özen göstermiş, onları bu konuda sürekli teşvik etmiş, dinin emirlerine ve tarikat adaplarına aykırı bir iş yapmalarına olan gücü ile engel olmuştur.³⁰³

6.3 Son Günleri

Muhammed Diyâuddîn’in halifesi Şeyh Alâeddin mürşidinin dünyadaki son günlerini şöyle anlatıyor:

“İrşad gezegenin kutbu, Âşıkların sultanı, Allah’a vasıl olanların kılavuzu, olmaya yüz tutmuş şeri ilimlerin ihya edicisi, Nakşbendî yolunu sağlam temellere dayandıran Hazret Muhammed Diyâuddîn, Allah’ın lütfu ile kemal mertebelerini tamamladıkça ve dünyanın cezbedicisi görüntülerinden tamamen gönlü uzaklaşınca, artık Allah’ın huzuruna gitme özlemini dile getirmeye başladı. Zaman zaman buna işaretler verdi, sohbetler etti, bazı davranışlarda bulundu.³⁰⁴

³⁰³ Haznevî, **Hazret ve Şahı Hazne**, s. 30.

³⁰⁴ Nakşibendî, **Altın Silsile**, s. 428.

Hazret, oğlu Fethullah kendisinden sekiz gün önce vefat edince “Senden önce vefat edeceğimi ve senin arkamda kalacağını sanıyordum, fakat Allah (c.c) böyle istedi böyle oluşunun hikmetini o bilir” demiştir.³⁰⁵

Hazret, Seyda Tâğî hazretlerinin hatme, teveccüh ve sohbet yaptığı her yerde bir süre kaldı. Özlem ve hasret giderdi. Uğradığı yerlerde hep Seyda Tâğî ’ye duyduğu sevgiden bahsetti.

Vefatından iki ay önce Garsan köyündeki yeğeni Şeyh Ma’sum’a haber gönderdi:

‘ Gel de sen ve ben birlikte günahlarımıza tövbe edelim’ dedi.

Şeyh Ma’sum yanına gelince adeta vedalaşır gibi ona sarıldı, kendisine din ve dünya ile ilgili pek çok tavsiyede bulundu. Bu tavsiyelerinde artık onu bir daha göremeyebileceğini ima etti. Nitekim de öyle oldu. Şeyh Ma’sum bir dahaki sefere Norşin’e geldiğinde Hazret vefat etmişti.”³⁰⁶

Ağır hastalığına ve şiddetli ağrılarına rağmen Hazret, bilincini hiç kaybetmemiştir. Sık sık bütün aile fertlerine ve diğer sufilerine dosdoğru yol İslam’dan ayrılmamaları gerektiğine dair sohbetler etmiş Sadat-ı kiramın öğrettiği adaba uymalarını ve bütün bunları yaparken de niyetlerini sadece Allah rızası için düzeltmeleri gerektiğini tavsiye etmiştir.³⁰⁷

³⁰⁵ Ildırar, **İşaretler**, s. 215.

³⁰⁶ Nakşibendî, **Altın Silsile**, s. 428.

³⁰⁷ Nakşibendî, **Altın Silsile**, s. 429.

Muhammed Diyaüddin hazretleri yaşamının son dönemlerinde gününün çoğunu Kur'an-ı Kerim okuyarak ve Allah'ı zikrederek geçirirmiş, hatm-i haccan ve genel toplantılara mutlaka katılmıştır. Umumi sohbet meclislerinde bulunmayı da terketmemiş teveccühü sadece özel günlerde değil, istek üzerine hemen her gün yapmıştır.³⁰⁸

Muhammed Diyaüddin vefat edeceği sene Peygamber Efendimiz'in (s.a.v) şemalini anlatan hadis kitapları yanında meşayihu'l izamin menkıbeleri ile sahabe-i kiramın hayatlarını konu edinen eserleri çok okumuş, onların boyasıyla boyanmak için de hemen her konuşmasında onlardan bahsetmiştir.³⁰⁹

Muhammed Diyâuddîn 27 Receb 1341 (15 Mart 1923) Cuma günü sabah namazından sonra altmış yedi yaşında vefat etmiştir.³¹⁰ Cenazesini Molla Abdullah Ba'leki Molla Abdülkerim Tertubi ve diğer dostlarının yardımı ile yıkanmıştır. Hazret kendi işareti üzerine Norşin'de medfun bulunan babası Seyda Tâğî'nin mezarının yanına defnedilmiştir.³¹¹

³⁰⁸ Haznevî, **Hazret ve Şahı Hazne**, s. 31.

³⁰⁹ Haznevî, **Hazret ve Şahı Hazne**, s. 32.

³¹⁰ Nakşibendî, **Altın Silsile**, s. 431.

³¹¹ Ildırar, **İşaretler**, s. 229.

İKİNCİ BÖLÜM

MUHAMMED DİYAÜDDİN'İN TASAVVUFİ GÖRÜŞLERİ

1- RÂBİTA

Râbîta tasavvufta mühim bir terbiye metodudur.³¹² Râbîta, kelime olarak bir şeyi diğerine bağlamak, onunla ilgi ve alaka kurmak demektir.³¹³

Dinîmizde râbîta, tefekkerün bir çeşididir. Tefekkür, varlıkları ve olayları düşünüp onlarda gizlenen ilahi rahmeti, hikmeti, kudreti, fark etmek ve bu vesile ile kalbi zikre geçirmektir. Tefekkür farzdır. Kalbin en önemli vazifesi tefekkür yoluyla uyanmak ve yüce Allah'a (c.c) bağlanmaktır. Allahu Teâlâ'nın zatından başka her varlık tefekkür edilebilir, hayale alınıp üzerinde derin derin düşünülebilir.³¹⁴

³¹² Selvi, **Kaynaklarıyla Tasavvuf**, s.78.

³¹³ Haşimi, **Arifler Yolunun Edepleri**, s.76.

³¹⁴ Haşimi, **Arifler Yolunun Edepleri**, s. 76.

Râbîta Allah’a ulaşmak için müstakil bir yoldur. Râbîta, müşehade makamına ulaşmış, zati sıfatların hakikatine ermiş kâmil bir şeyhe kalbi bağlamak, huzur ve gıyabında onun suretini hayalinde muhafaza etmekten ibarettir.³¹⁵

Râbîtanın aslı “ “el-mahabbetü’r-râbîta”; yani bağlayan sevgidir. Muhabbette seveni sevilene bağlayan ve ardınca koşturan bir güç vardır. Tasavvufta insanda fitri olarak var olan bu duygudan yararlanmak için râbîta adıyla bir eğitim aracı geliştirilmiştir.³¹⁶ Râbîta bir ibadet değildir, kalbi ibadete hazırlamak için kullanılan bir metottur.³¹⁷

Râbîta yapmak insana ait bir özelliktir. Kalbi ve gönlü olan herkes bir çeşit râbîta yapar. Ancak her râbîta şekli kalbi uyandırıp Allah’a (c.c) ve ahirete bağlamaz. Tasavvufta tavsiye edilen râbîta, kendisine bakılınca Yüce Allah’ı (c.c) zikrettiren bir kâmil insanı düşünmekten ibarettir. Râbîta, müridin kâmil mürşidini hayal ederek kalbini onun kalbine bağlamasıdır. Râbîta, kalbin kalpten nur ve feyiz almasıdır. Râbîta gönlün gönle bakışı birin diğerine sevgi akışıdır.³¹⁸ Şah-ı Nakşibend Maveraünnehir âlimlerinden olan bir müridine; müridin mürşidini hatırdan çıkarmasıyla ilgili:“Hatırdan çıkarmak dostluğun şanından değildir.” diyerek râbîtayla ilgili bir nasihatte bulunmuştur.³¹⁹

³¹⁵ Hâni, **Behcetüs Seniyye**, s.180.

³¹⁶ Yılmaz, **Tasavvufî Hayat**, s.176.

³¹⁷ Selvi, **Kaynaklarıyla Tasavvuf**, s.80.

³¹⁸ Haşimi, **Arifler Yolunun Edepleri**, s. 76-77.

³¹⁹ El-Buhari, **Şah-ı Nakşibend**, s.122.

İsmail Hakkı Bursevi mürşidle mürid arasındaki bağı şu şekilde açıklamıştır:”
Şöyle ki: Sohbet iki kısımdır, sohbet-i cismaniyye, sohbeti ruhaniyye; Ruhani sohbet, kâmil bir velinin ruhani (manevî) meclisine girip dilden dile (gönülden gönüle) söyleşmektir”³²⁰

Mevlânâ’ya göre din, aslında ruhu besleme sanatıdır. Nasıl ki insan, bedeni beslemek, onun ihtiyaçlarını gidermek için bir sanat öğrenir, bir iş ve meslek edinir, ruhunu beslemek için de din sanatını öğrenmeye çalışmalıdır.³²¹

Tasavvuf büyükleri, râbitanın öz itibariyle şu ayetlere dayandığını belirtmişlerdir:

“ Ey iman edeneler! Allah’tan korkun ve sadık kullarımla beraber olun”³²²

“Ey iman edenler! Allah’tan korkun, O’na yaklaşmaya vesile arayın. Onun yolunda mücehade edin ki kurtuluşa eresiniz.”³²³

Her iki ayet de iman edenlere takvayı emretmektedir. Takvayı elde etmek için ilk ayette Allah’ın (c.c) sadık kulları ile beraberlik emredilmiş, ikinci ayette ise takva

³²⁰ Ahmet Mahmut Ünlü, **Tarîkat-i Aliyye de Râbita-i Celiyye**, Haziran 2013, s. 340.

³²¹ Mustafa Çakmaklıoğlu, **İbn Arabî’ye Göre İbadetlerin Manevî Yorumları**, İnsan Yayınları, İstanbul 2011, s.42.

³²² Tevbe,119.

³²³ Maide, 35.

yoluna sevk edecek bir vesileye yapışılması ve nefsi terbiye için bütün yolların denenmesi istenmiştir.³²⁴

Büyük Veli Cüneyd-i Bağdadi'nin râbıta hakkındaki görüşleri şu şekildedir:” Maksada ulaşmakta en yakın yol, kalbi devamlı surette şeyhe bağlamak ve manevî âlemde görülenler hakkında bilgiyi ondan öğrenmektir. Bu sayede mürid kendi tasarrufunu şeyhinin tasarrufunda yok eder.”³²⁵

Şeyh Muhammed Murad el-Özbeki Risâle'sinin girişinde şöyle demiştir:” Mevcudatın yaratılmasındaki sır ve en büyük gaye; İslâm, iman ve ihsan mertebelerinin kemali ile hakikate ermektir. Buna hakka'l yakîn mertebesi denir. Bu da bütün varlığını Allah'a ibadet yolunda yok etmek, güzelliğini hakka'l-yakîn mertebesine ermiş zatların kalp aynasından yansıma yolu ile almak, onların sohbetlerine muhabbetle devam etmek, onların yoluna tâbi olmak, kalp ile onlara bağlanmak(rabıta yapmak)ve onların güzel hallerine in'ikas (yansıma) ve insibağ(boyanma) yolu ile ulaşmakla gerçekleşir.”³²⁶

İmam Gazali'ye göre takva sahibinin yaptığı bir zerre ve akıl-irfan sahiplerinin tek bir huyu, amel bakımından, azalarla yapılan dağlar kadar ibadetten daha üstündür.³²⁷

³²⁴ Selvi, **Kaynaklarıyla Tasavvuf**, s.82.

³²⁵ Ünlü, **Tarîkat-i Aliyye de Râbıta-i Celiyye**, s. 327.

³²⁶ Hâni, **Behcetüs Seniyye**, s. 55.

³²⁷ İmam Gazali, **Aldananlar**, Semerkand Yayınları, İstanbul 2005, s.61-62.

Râbıtada hedef mürşid değil, irşaddir. Gaye, güneş değil, ondaki ışıkla aydınlanmak ve ışık içinde yaşamaktır. Yağmurdan maksat, meyvedir. Mürşidden yansıyan nur ve alınan edeb yüce Allah (c.c)’a güzel kulluk yapmak içindir.³²⁸

Diğer taraftan râbıta, bilhassa 19. Asırdan itibaren bazıları tarafından bir iman-küfür meselesi haline getirilerek tenkid edilmiştir. Râbıtanın itikadla ilgisi yoktur. Büyük veli Ubeydullah Ahrâr şöyle buyurmuştur:”...Kalbi mal-mülk gibi dünyevi şeylere bağlı olan ve bunları düşünen kişi kâfir olmuyor da, kalbi bir mü’mine bağlamak, niçin küfre sebep olsun?”³²⁹

Muhammed B.Abdullah Hani râbıtanın inkâr edilemeyeceğini şu şekilde açıklamıştır:”Onu, ancak ezelde hüsrân ve mahrumiyet yazısıyla damgalanan kimseler inkâr edebilir. Bu hale düşmekten Allah’a sığınırız. Rabıtayı inkâr eden kimse, şayet Allah’ın veli kullarını kabul ediyor ve onların varlığına inanıyorsa, onların sözlerini de kabul etmesi gerekir. Çünkü velilerin tamamı rabıtayı kabul etmekte, güzel bir şey olup faydasının büyük olduğunu açıkça ifade etmektedirler. Hatta bu hususta görüş birliğine varmışlardır. Nitekim onların mukaddes sözlerini araştıran ve hoş kokulu sohbetlerini birazcık da olsa koklayan herkes, rabıtanın sağladığı faydaları açık bir şekilde görecektir. Şayet rabıtayı inkâr eden kimse, velilere itikad etmiyor, onların varlığına inanmıyorsa, o zaman şer’i ilimlerde imam olan, dinin aslî ve fer’i

³²⁸ Dilaver Selvi, **Nefs Terbiyesinde Râbıta**, Hoşgörü Yayınları, İstanbul 2012, s.198.

³²⁹ Osman Nuri Topbaş, **Altın Silsile**, Altınoluk Yayınları, İstanbul 2012,s. 46-47.

meselelerini bilen âlimlerin sözlerini dinlemek zorundadır. Halbuki dört mezhebin her birinde birçok imam, açık veya ima ile rabıtanı bahsetmişlerdir.³³⁰

Hazret râbıtayı müridin kendi mürşidinin simasını hayaline getirmekten ibaret olarak görür fakat yine Hazret'e göre râbıtanın kısımları çoktur ve râbıtada ihlas çok önemlidir. Mürid manevî afetlerden kurtuluşunun mürşidin müteabatında olduğuna, onda fani olması için kapısından başka onun için bütün kapıların kapalı olduğuna hatta ne kapalı, ne açık olarak onun için o kapıdan başka hiçbir kapı olmadığına inanmalıdır.³³¹

Hazret'e göre râbıta'nın tesirsiz oluşunun sebebi şartlarının yerine getirilmemesidir. Bu şartların başında ne olursa olsun Allah'tan başka hiçbir şeye kalben iltifat etmemektir. Mümkünse virdler ayrı ayrı vakitlerde, yani sabah,(kuşluk) öğle, ikindi namazından sonra, mümkün olmazsa, sabah namazından ve yatmadan önce yapılmalıdır. Akşam ve yatsı namazlarından sonra, râbıta niyetiyle göz kapatılmalı, Sadat'ın da böyle yaptıkları düşünülmelidir.³³² Hazret'in açıkladığı bu râbıta günlük ders râbıtasıdır.³³³

Hazret Muhammed Alaüddin'e yazdığı mektupta Alaüddin'nin “Râbıta ederken her iki dirseğimi, iki dizimin iki elimin ayasına da, iki yanaklarımın arasına bırakıyorum bundan bir terki edeb var mıdır? “ sorusuna karşın bu durumun fakirliğin

³³⁰ Hânî, **Behcetüs Seniyye**, s. 199.

³³¹ Kınacı, **Mektubat-ı Hazret**, s.287.

³³² Kınacı, **Mektubat-ı Hazret**, s.40.

³³³ Haşimi, **Arifler Yolunun Edepleri**, s.81.

son derecesine delalet ettiği için iyi olduğuunu tarîkatta bunlardan maksadın kalbi başka düşüncelerden kurtarmak olduğuunu söylemiştir.³³⁴

Hazret, Muhammed Alaüddin'e yazdığı başka bir mektubunda Muhammed Alaüddin'nin bugünlerde râbitanın güzel olduğu bu durumun hareket ederken gözü kapatıp açarken hatta uyuyup uyanırken bütün hallerde devam ettiğini yazmasına karşın bu durumun büyük bir nimet olduğuunu Sadat-ı Kiram'ın vasıtasıyla o nimeti verene sığınıp ona muhtaç olduğuun niyetiyle kendisine şükretmesi gerektiğini yazmıştır.³³⁵

Hazret'e göre kuvvetli râbita çok büyük bir nimettir müridin manevî yükselmesi için, mürşidinin sohbetinden başka hiçbir şey râbitaya eşit olamaz. Çünkü mürid vasıtasız olarak kendi başına kalbinin Allah'a yönelmesine takatı yoktur.

Râbitaya devam eden mürid, zamanla fenafillah makamına yükseler. Bu makam, ihsan mertebesi olup Yüce Allah'ı görüyormuş gibi O'na kulluk yapma makamıdır.³³⁶ Hazret'e göre kalbde râbitanın tecellisi ne kadar tam ise, Allah'ın manevî huzuru, ondan (râbitadan) daha üstün olarak ortaya çıkar.³³⁷

³³⁴ Karabel, **Mektubat**, s. 31.

³³⁵ Kınacı, **Mektubat-ı Hazret**, s.136.

³³⁶ Haşimi, **Arifler Yolunun Edepleri**, s. 80.

³³⁷ Kınacı, **Mektubat-ı Hazret**, s.213.

2- VİRD

Vird günlük vazife demektir. Her gün belli miktar yapılan zikre de vird denir.³³⁸ Tasavvufta hedef, kalbi gafletten uyandırıp Allah’a (c.c) bağlayarak ebedi huzuru ele geçirmektir. Bunun en birinci ve en kolay yolu, kalbi devamlı zikirle meşgul etmektir. Zikir, kalbi Yüce Allah’a bağlayan en kısa, en kolay yoldur. Zikrin en büyük fazileti, zikereden kulu, Yüce Allah’ın özel olarak huzurunda zikretmesidir.³³⁹ Şeytanı kalpten çıkarmanın yegâne yoluda gerçek zikirdir.³⁴⁰

Zikrin esası, yapılması istenen şeyler itibâriyle Hakk’a icabettir. Zikir iki şekilde olur: Birincisi tehlîl, teşbih ve Kur’an tilaveti türünden şeylerdir. İkincisi, Allah’ın birliğini, esmâ ve sıfatlarını hatırlanma, şartlarına göre kalpleri uyarmadır. Hakk’ın, ihsanının genişliğini, hükmünün bütün varlıklara tesirini kavramak üzere, kulu uyarmasıdır. O, ümid ehlini Hakk’ın vaadi üzere, korku sâhiplerini Hakk’ın tehdidi üzere uyarıp zikre teşvik eder. Tevekkül ehlini “kafi” oluşu üzere, murâkabe ehlini “nasip” ölçüsünde zikre yöneltir.³⁴¹

Nakşbendîlikte vird ve zikirler gizli uslulle, kalble yapılır. Asıl ve esas olan da kalbin zikridir. Çünkü dil ile yapılan zikir, kalp ile desteklenmedikçe makbul olmaz.

³³⁸ Selvi, **Kaynaklarıyla Tasavvuf**, s. 70.

³³⁹ Haşimi, **Arifler Yolunun Edepleri**, s. 96.

³⁴⁰ Mehmet Ildırar, **Görünmeyen Düşmanımız**, Semerkand Yayınları, İstanbul 2010, s. 93.

³⁴¹ Ebu Nasr Serâc Tûsî, **El-Lüma**, s. 254.

Çünkü dildeki zikir, Allah(c.c) ile kalp arasındaki irtibatın bir aracıdır.³⁴²İslam’da kalp bir bakıma beytullah olarak Sevgilinin ağırlanacağı yerdir.³⁴³ Bu yolda vird olarak uygulanan üç çeşit zikir vardır. Kalp zikri, letayif zikri ve nefyu isbat zikridir.³⁴⁴

Muhammed B.Abdullah Hâni Behcetü’s Seniyye adlı eserinde mürşidlerin müridlerine tek tek zikir telkin etmelerine delil olarak Hafız Celâleddin es-Süyûtî’nin değişik yollardan Ali b. Ebû Tâlib’den rivayet ettiği şu hadis-i şerifi göstermiştir:

Hz.Ali (r.a) anlatıyor: Bir gün Hz.Peygamber’e (s.a.v),

-Ey Allah’ın Resûlü! Bana, Allah’a ulaştıracak en kısa, kul içinde en kolay ve Allah katında en faziletli yolu göster, dedim. Resûlullah,

-Yâ Ali! Gerek gizli gerek açık olarak Allah’ı zikretmeye devam etmeni tavsiye ederim, buyurdu. Ben,

-Yâ Resûlullah! Herkes zikrediyor. Fakat ben senin bana daha özel bir şey tavsiye etmeni istiyorum, dedim Bunun üzereine Allah Resûlü (s.a.v) şöyle buyurdu:

-Ey Ali dikkat et! Benim ve benden önceki peygamberlerin söyledikleri en faziletli kelime “Lâ ilâhe illallah” kelimesidir. Şayet yedi kat gök ve yedi kat yer terazinin bir kefesine, “La ilâhe illallah” kelimesi de bir kefesine konsa bu kelime daha ağır basar. Sonra şöyle buyurdu:

³⁴² Semerkand Araştırma Grubu, **Allah Kulundan Vazgeçer mi?** , Semerkand Yayınları, İstanbul 2008, s. 52.

³⁴³ Mahmud Erol Kılıç, **Evvele Yolculuk**, Sufi Kitap, İstanbul 2010,s.31.

³⁴⁴ Haşimi, **Arifler Yolunun Edepleri**, s. 99.

-Yâ Ali! Yeryüzünde Allah Allah diyen bulunduğu müddetçe kıyamet kopmaz.

Ben,

-O halde nasıl zikir yapayım yâ Resûlullah, diye sordum. Allah Resûlü (s.a.v) şöyle buyurdu:

-Gözlerini yum ve benden üç defa “lâ ilâhe illallah” zikrini dinle! Sonra sen üç defa “lâ ilahe illallah” de!³⁴⁵

Seyyid Abdülhakim el-Hüseynî Nakşbendi tarîkatında yapılan zikri şu şekilde açıklamıştır:” Bir kimse amelini yaparken gösterirse artık o amel Allah için olmaktan çıkar. Ameli gösterdiği kimse için yapmış olur. Nakşbendî tarîkatında yapılan amelden Allah’tan başka hiç kimsenin haberi olmaz, hatta Allah-u Teâlâ’nın meleklerinin bile haberi olmaz. Biri sağ, diğeri sol omuzunda olan melekler bile haberdar olamazlar. Sağda sevap yazmak, solda da günah yazmak için bulunan meleklerin haberleri olmadığı için yapılan amelleri yazıp hesaba geçiremezler. O Allah’ın ilminde ve emanetinde kalan gizli bir mal olur ki hiç kimsenin haberi olmaz. Nasıl ki insanın malı, altın ve gümüşü olsa ve onları saklasa, yerin altına gizlese, artık o emniyettedir. Kimsenin haberi olmaz, hırsız tarafından götürülme veya herhangi bir kimse tarafından zulümle elinden alınma tehlikesi olmaz. Çünkü gizlidir, kimsenin ondan haberi yoktur.”³⁴⁶

Hazret mektuplarında virdin nasıl çekileceği hususunda da bilgi vermiştir. Hazret’e göre Vird çekilirken sağ şehadet parmakta elem olsa, sol elin şehadet

³⁴⁵ Abdurrahmân el- Cebertî, Târihu Acâbu’l- Âsâ fî’l- Terâcim ve’l Ahbâr, 1/346.

³⁴⁶ Abdülhakim El-Hüseynî, **Sohbetler**, s. 48-49.

parmağıyla da vird çekmekte zarar yoktur. Vird çekilirken teverrük oturuşunun aksine kalbi gafletten uyarmasına yardım ettiğinden, diğer çeşit oturuştan daha evladır. Bununla beraber vaciplerden değildir. Şayet başka oturuş tarzı ile de kalbin uyanıklığı hâsıl olursa o da yapılabilir ama tarîkat Sadat'ının bu hususta adet edindikleri şeyin muayyen olduğu da bilinmelidir.³⁴⁷

Gavs-ı Sani (K.S) Hz.leri, bir sohbetlerinde zikir hakkında şöyle buyurmuşlardır: , “Zikir kalbin gıdasıdır; gıdasını almayan kalp zayıflar, sonra ölür. Kalp ancak zikir ile beslenir kuvvetlenir, tatlanır, manen hayat bulur. Haramlar ve işlenen günahlar ise, şeytanın gıdasıdır. İşlenen günahlar, insanın kalbini zayıflatır; onun düşmanı olan nefsi ve şeytanı kuvvetlendirir. Bu nedenle, insanın içinde kalp, nefis ve şeytan devamlı mücadele halindedir. Rabbü'l-Âlemin: ‘Dikkat edin, uyanık olun; kalpler ancak Allah’ın zikriyle huzur bulur’³⁴⁸ buyurmuştur”.³⁴⁹

Seri Sekati şöyle anlatmıştır:” Sahrada yolculuk yaparken bir zenciye arkadaş oldum. Allah’ı zikrettiğinde renginin değiştiğini ve benzinin solduğunu gördüm. Arkadaş, dedim, ‘Acaip şeyler görüyorum. Ne zaman Allah’ı zikretsen rengin değişiyor ve şeklin başkalaşıyor. Bunun sebebi nedir?’ Cevaben ‘Dostum, Allah’ı hakkıyla zikretsen senin de şeklin başkalaşır ve rengin değişir’ dedi.”³⁵⁰

³⁴⁷ Karabel, **Mektubat**, s. 97.

³⁴⁸ Ra’d, 28.

³⁴⁹ Semerkand Araştırma Grubu, **Allah Kulundan Vazgeçer mi ?**, s. 53.

³⁵⁰ Kelabazi, **Doğuş Devrinde Tasavvuf**, s.156.

Hazret'e göre vird esnasında bazen az bir lezzet, şevk, râbıta olması ve zikir ederken her ikisinin, zikrin lafız ve manasının kalbde birleşmesi, bazı vakitlerde ise bunlardan hiç birisinin hâsıl olmaması Allah'ın bir keremidir. Bu durum için Allah'a hamd ve şükür etmek gerekir. Bu durum büyük bir nimet kabul edilmeli, az olarak görülmemelidir fakat durmadan bu halin ard arda artması taleb edilmelidir. Hazret'e göre bu durumun hâsıl olmaması ise, nefsten ve nefsin talebdeki gevşekliğinden ileri geldiği için, yüce Allah'tan mağfiret taleb edilmeli Allah'a yalvarmak ve Sadat'dan himmet taleb etmek gerektiği bilinmelidir.³⁵¹

3-DÜNYA

Hazret'in mektuplarında en çok ele aldığı konulardan biriside dünyadır. Hazret'e göre kişinin, Allah'ın buğz ettiği dünyaya az iltifat etmek suretiyle Allah'a şükretmesi gerekir. Yüce zatlar, dünyaya iltifat edip ona önem veren kimseyi akılsızlardan, ondan yüz çevireni akıllılardan saymışlardır. Çünkü akıllıların en akıllısı olan Peygamberimiz (s.a.v) ondan yüz çevirmiştir.³⁵²

³⁵¹ Kınacı, **Mektubat-ı Hazret**, s.43.

³⁵² Kınacı, **Mektubat-ı Hazret**, s. 45.

Dünya insanı Allah'tan uzaklaştıran şeyden ibarettir. Ondan uzaklaşmayı icab etmeyen şey, edna dünyadan değildir. Çünkü o, onu kendine ahiret mezarı kılan kimse için güzeldir.³⁵³

İnsan, dünyevileşmeyi ve onun hakkında konuşmayı oldukça sever. Bu da nefsin bir başka ayıbıdır. Bu ayıptan arınmanın yolu her an, sürekli ahireti düşünmektir. Ahiret düşüncesi, kişiyi dünyadan, dünyevileşenlerden ve içinde bulundukları hale düşmekten alıkoyar.³⁵⁴

Mevlana hazretleri bu durumu şu sözleriyle özetler:” Dünya da unutulmaması gereken bir şey var. Her şeyi unutsan da onu unutmasan korku yok. Fakat her şeyi yerine getirsen, hatırlasan, unutmasan da onu unutsan hiçbir şey yapmamış olursun. Hani bir padişah seni belli bir iş için bir köye yollasa, sen de gitsen de o işten başka yüzlerce iş başarsan, hangi iş için gittiysen onu yapmadın, başaramadın, hiçbir iş başarmamış sayılırsın. Şu halde insan dünyaya bir tek iş için gelmiştir, maksat odur. Onu başaramadı mı, hiçbir iş başaramamış demektir.”³⁵⁵

Hazret'in yetiştirdiği âlimler arasında yer alan Seyyid Abdülhakim el-Hüseynî dünya ile ilgili şu görüştedir :”İnsan dünyada bu kadar ömür sürdü, yaşadı, yedi, içti, çeşitli elbiseler giydi, bazan, zahmetle, bazan da rahatla hayat sürdü. Sonunda ne oldu? Ne oluyor? Hepsi geçiyor. Elde kalan ne? İnsana ne menfaat temin edebiliyor? Bir hiç.

³⁵³ Karabel, **Mektubat**, s. 48.

³⁵⁴ Ebû Abdurrahman Es-Sülemî, **Nefsin Ayıpları**, İlke Yayıncılık, İstanbul 2000, 15.

³⁵⁵ Abdülaziz Hatip, **Âşıkların Namazı**, Semerkand Yayınları, İstanbul 2012, s.19-20.

Öyleyse maksûd ancak Rabbû'l âlemî'nin zatı olmalıdır. Bir kimse ki Allah dostluğuna erer o dostluğu kazanırsa, bütün dünya mağribden maşrika kadar malı olsa atık onun gözünde bir hiçtir, kıymetsizdir. Bütün dünyanın keyfi ve zevki bir araya gelse Allah dostluğundan meydana gelen keyf ve lezzetle mukayese edilemez. Bütün dünya lezzetleri bir araya gelse Allah dostluğundan doğan lezzetin bir saniyesi kadar bile olamaz.”³⁵⁶

Hazret dünyayı ahiretin mezrası olarak görür. Hazret'e göre ziraat (taat ve iabedet), hasad (sevab kazanmak) da dünyadadır. Bir şey eken kimsenin onun cinsinden biçip kendine azık olarak sakladığı malumdur.³⁵⁷ Hazret için baharda ekin ekip zahire tedarik ederek işlerinde çalışıp maişetenin esbabını hazırlayan kimse, sonradan binayı mahsul ile doldurup kışta esenlik ve istirahatta bulunur. Böyle çalışmayan kimse, kışta hayrette kalıp pişmanlığın fayda vermediği bir vakitte pişman olacaktır. Çünkü artık mahsulü elde etme zamanı geçmiş olur. Nitekim denilmiş ki, insan, sekerati mevt esnasında iken ahiretteki yerinin azab olduğunu müşahade edince bir iki gün veya bir saat daha yaşatması için Azrail'e(a.s) yalvarır. Azrail(a.s) ona, hayatında birçok gün ve saatler senin üzerinden geçti, ömrünün sonu geldiği için, artık yalvarmanın, zelil olmanın hiçbir faydası yoktur der.³⁵⁸

Kim Allah'ı tercih ederse Allah tarafından tercih edilir, kim Allah'a itaat ederse Allah tarafından sevilir.³⁵⁹ Dünya ve ahiret nimeti Allah'a yönelen kimse içindir. Dünya

³⁵⁶ Abdülhakim El-Hüseynî, **Sohbetler**, s. 39.

³⁵⁷ Kınacı, **Mektubat-ı Hazret**, s. 75.

³⁵⁸ Kınacı, **Mektubat-ı Hazret**, s.275.

³⁵⁹ Haris el- Muhasibi, **Ahlak ve Arınma**, Semerkand Yayınları, İstanbul 2010, s.33

ahirete tabi olur, ahiret ise, dünyaya tabi olamaz denilmiştir. Ahireti taleb edip de ibadette çalışan kimsenin dünyayı da kazanması mümkündür. Nitekim bu durum büyük zatlardan müşehade edilmektedir. Yalnız dünya tedbirinde çalışan ve dünyanın yaldızlı şeylerine meyil eden kimse, ahiretin faydasından mahrum olur. Yüce zatlar, dünyanın la şey (hiçbir şey) olduğunu addederler.³⁶⁰

Hazret için dünya meşakat evidir inişli yokuşludur ona meyledenin de durumu değişir. İnkılabıyla şaşkın olur. Ondan yüz çeviren ve Allah’a yönelen kimsenin durumu değişmez, tek bir hal üzere olur. Çünkü Allah zamanın değişmesiyle değişmez.³⁶¹

Şah-ı Nakşibend’in halifelerinden Muhammed Parsa’ya göre Allah(c.c) ile kul arasındaki perde maddî bir şey değildir. Perdeler dış suretlerin nakışlı, süslü görüntüleridir. Dünyada görüp aldandığımız, bize güzel görünüp kalbimizi oyalayan her bir şey Allah (c.c) ile kul arasında perdedir.³⁶²

Haz. Ali (r.a) halife seçildiği zaman yaptığı ilk konuşmasında şunları söylemiştir:” Bilhassa ölüm için hazırlık yapın. Görüyorsunuz ki herkes ölüyor. Ölüm sizin de peşinizde. Önce gidenler arkalarından gelecek olanları bekliyor”³⁶³

³⁶⁰ Kınacı, **Mektubat-ı Hazret**, s. 126.

³⁶¹ Kınacı, **Mektubat-ı Hazret**, s. 171.

³⁶² Ahmet Çağır, **Tasavvuf ve Tarikat Nedir ?**, Şadırvan Yayınları, İstanbul 2012, s.11.

³⁶³ Mükerrerem Mete, **İmam Ali’den Yöneticilere**, Semerkand Yayınları, İstanbul 2011, s.56.

İmam Gazalî'ye göre:” Amacına ulaşan arif, daima ölümü hatırlar! Çünkü ölüm, dostuyla buluşma zamanıdır. Dost dostuyla buluşma zamanını asla unutmaz! Arif kişi, ço zaman ölümün geciktiğini düşünür. Onun gelmesini ister ki günahkârların evinden kurtulsun, Âlemlerin Rabbinin komşuluğuna intikal etsin! Bu bakımdan tövbe eden bir kimse ölümü hoş karşılamamak hususunda mazurdur. Arif kişi ise, ölümü sevip mazurdur. Rütbe bakımından bu ikisinden de daha yüksek olan kimse, işini Allah'a havale eden kimsedir. Kendi kendine ne ölümü, ne de hayatı seçmez. Onun için en sevimli olan şey, Allah katında en sevimli olan şeydir. İşte bu kişi, sevgi ve teslimiyetin aşırılığından, teslimiyet ve rıza makamına varmıştır. Bu makam, varılacak makamların sonuncusudur. Her durumda ölümün anılmasında sevap ve fazilet vardır. Çünkü dünyaya dalan bir kişi bile, ölümün zikrinden ötürü dünyadan uzaklaşır; zira onun nimeti, ölümün anılmasından ötürü bulanır, lezzetinin berraklığı karışır. İnsan için lezzet ve şehvetleri bulandıran her şey kurtuluş sebeplerindendir.³⁶⁴

Hazret kişinin gücü yettiği kadar kendisini dünya bahislerinden muhafaza etmeyi tavsiye etmiştir. Çünkü dünyadaki bu günlük hadiseler, kulu Allah'tan uzaklaştırmak ve onu utandırmak için nefis ve şeytanın tuzağıdır.³⁶⁵

Dünyada yaşama isteği, uzun emel bütün hayır ve taatleri men edip şerleri celb eden bir haslettir. Fitnesi, halkı bela ve afetlere sürükler.³⁶⁶ Cenab-ı Hak, ”Ben insanları ve cinleri ancak bana ibadet etmeleri için yarattım”³⁶⁷ buyurmuştur. İnsanın dünyaya

³⁶⁴ İmam Gazali, **İhya-u Ulum’iddin** 4.cilt, s. 952.

³⁶⁵ Karabel, **Mektubat**, s. 202.

³⁶⁶ İmam Gazali, **Tasavvufun Esasları**, Dehliz Kitaplar, Nisan 2010, s.160.

³⁶⁷ Zariyat, 56.

geliş sebebi Allah(c.c)’a kulluktur, ibadettir. Yüce Allah insanı başıboş bırakıvermek için değil, bir takım emanet ve yükümlülüklerle sorumlu tutup kendisine vazifeler yükleyerek yaratmıştır.³⁶⁸

Ebu Bekir Vasiti dünya ile ilgili şöyle demiştir: “Allah’ın (c.c) nezdinde bir sineğin kanadı kadar bile değeri bulunmayan murdar bir şeyi terk etmek için daha ne kadar çabalayacak, ondan yüz çevirmek için daha ne zamana dek uğraşacakasın”³⁶⁹

4-TEVECCÜH

Teveccüh, bir şeye yönelmek ve onunla ciddi olarak ilgilenmek demektir. Tasavvufta anlatılan teveccüh, mürşidin müridin hasta kalbine yönelmesi, onun tedavisi ile ilgilenmesidir. Bu bir manevî ameliyattır.³⁷⁰

Mürid teveccühte şu şekilde düşünür:” Şimdiye kadar benim ruhum nefsimin elinde köle idi, şimdi ise Allah-u Teâlâ’nın bir velisinin yardımı ve etkisi altındadır. Kötü ve çirkin nefis nerde, velinin yardımı nerede...”³⁷¹

³⁶⁸ Hüseyin Okur, **Son Nefeste İman**, Hacegan Yayınları, İstanbul 2011,s. 9.

³⁶⁹ Kelabazi, **Doğuş Devrinde Tasavvuf**, s.143.

³⁷⁰ Haşimi, **Arifler Yolunun Edepleri**, s. 123.

³⁷¹ Şeyh Fethullah Verkânîsî, **Adab-ı Fethullah**, Sey-Tac Yayınları, İstanbul 2012, s.27.

Şeyh mürşide teveccüh edeceği zaman kapıyı kapatır. Kapıyı kapatmak, tarikatların, özellikle Hâlidî-Nakşibendî meşrebinin en önemli ve en büyük şartlarından biridir. Onların bu husustaki delilleri, İmam Şar'rânî'nin Nefehât adlı eserinde; Taberânî, Ahmed, Bezzar, ve diğer hadis imamlarının hasen isnatla rivayet ettikleri hadistir.

Rivayet şöyledir: Bir gün Resûl-İ Ekrem (s.a.v) ashabından bir cemaatle beraber otururlarken,

-Aranızda yabancı, yeni Ehl-i kitap'tan biri var mı, diye sordu. Sahabiler,

-Hayır, yâ Resûlullah diye cevap verdiler.

Bunun üzerine kapının kapatılmasını emretti, sonra da,

-Ellerinizi kaldırın ve "lâ ilâhe illallah" deyiniz, buyurdu.

Şeddâd b. Evs diyor ki: Biz de ellerimizi kaldırdır ve bir müddet bu zikre devam ettik. Sonra Resûlullah şöyle buyurdu:

-Ey Rabbim! Beni bu kelime ile gönderdin. Bana onu söylememi emrettin. Cenneti de ona bağlı olarak vaat ettin. Sen vaadinden dönmezsın.

Sonra (bize dönerek) şöyle buyurdu:

-Dikkat ediniz! Sizi müjdeliyorum ki Allah sizi bağışladı ve günahlarınızı affetti.³⁷²

Ayrıca bu hadis-i şerif, şeyhlerin müridlerine cemaat halinde zikir telkin edebileceklerinin de delili olarak görülmüştür.³⁷³

Hazret, Bitlisli Molla Mustafa'ya yazdığı mektubunda teveccüh hakkında şunları yazmıştır:

“Mektubunuzda teveccüh yapılmasının keyfiyetini sormuşsunuz. Efendim, perverde o hususta cevap verecek kabiliyette değil. Lakin ya Üstadı Âzam veya şeyhimizden işittiğine veya anladığına göre, konuşacaktır. Üstadı Âzamin âdeti, teveccüh yapmadan önce, Allah’a âşık olanların yazdıkları kitaplarını okumasıyla, bast ve neş’esine sebep olacak bir kimse ile sohbet etmekle meşgul olup, konu dışında hiçbir şey konuşmazdı. Belki Sadat’lardan, ba husus kendi mürşidinden bahs ederdi.’şüphesiz Sadat’ın nisbeti, mürşid cemaatına otur emri eylediği zamanda, teveccüh eder’ derdi. Öyle ise emr olundukları zaman, beklemeden hemen oturmaları lazımdır. Teveccüh zamanı gelince, adaba göre mürşid abdest alıp, abdest azaları kurumadan önce, teveccüh yapılacak yere acele gitmelidir. Yine teveccüh terbiye bakımından, abdestten sonra sigara içmemesi, acele etmeden vakar ve huzur içinde yürümesi, manen mürşidinin kendi önünde bulunduğunu düşünmesi icab eder.

³⁷² Ahmed b. Hanbel, el-Müsned, 4/124; Taberânî, el-Mu’cemü’l-Kebîr, nr. 7163; Müsnedü’ş- Şâmiyyin, nr. 1104; Bezzâr, Müsned, nr.3483; Hâkim, el-Müstedrek, 1/501; Heysemî, Mecmau’z Zevâid, 1/18; 10/81.

³⁷³ Hânî, **Behcetüs Seniyye**, s. 176.

Teveccüh yapılacak evin kapısına veya teveccüh yapılacak yerin yakınına ulaşınca, bütün cemaatin ferdlerinden istimdad edip, kendisinin o işe layık olmadığını, belki boş olan bir su kabı gibi olup bu teveccüh ve irşad mertebesinde birçok merhalelerle uzak olduğunu düşünmesi, müridlerin teveccühten istifadelerini kendinden bilmeyip belki üstaddan onu emir eylediği sebebiyle olduğunu bilmesi lazımdır”.³⁷⁴

İnsanın kalbi, yaratışta temiz ve nurani olarak yaratılmıştır. Fakat kalp zamanla işlenen günah kirleriyle kararır, paslanır üzerini zulmet kaplar, kalp katılaşır. Nefs ve şeytandan gelen tahribatla kalp yaralanır. Teveccüh, nurani bir ameliyat olup bu işte ehil ve ehliyetli olan mürşî-i kâmil tarafından gerçekleştirilir.³⁷⁵

Hz. Peygamber (s.a.v) Hira dağında bulunduğu bir sırada ilahi vahiy gelmiş, Cebrail(a.s) “Oku” dediğinde Hz.Peygamber (s.a.v) “Ben okuma bilmem” cevabını vermiştir.

Hz. Peygamber(s.a.v) o anı anlatırken şöyle buyurmuştur:

“ Beni kolları arasına alıp kuvvetle sıktı; sonra oku! Dedi. Ben yine, okuma bilmem dedim. Beni tekrar kolları arasına aldı, kuvvetle sıktı ve oku diye tekrar etti. Ben yine okuma bilmem, dedim. Üçüncü defa kolları arasına alıp daha kuvvetlice sıktıktan sonra bıraktı ve şöyle dedi: Yaratan Rabbinin adıyla oku. O insanı âlaktan yarattı. Oku! Rabbin en büyük kerem sahibidir. O (insana) kalemle (yazmayı) öğretti.”³⁷⁶

³⁷⁴ Kınacı, **Mektubat-ı Hazret**, s. 48.

³⁷⁵ Haşimi, **Arifler Yolunun Edepleri**, s. 123.

³⁷⁶ Alak, 1-4.

Hz. Ayşe'den (r.anha) rivayet edilen bu hadisi şerifte Cebrail'in (a.s) Efendimizi (s.a.v) kolları arasında sıkması teveccühe işaret olarak kabul edilmiştir.³⁷⁷

5-NEFS

İnsanlar, devamlı muhtaç oldukları ve kendilerinden hiç ayrılmayan tabiat ve karakterler üzerinde yaratılmıştır. İnsan, bir yönüyle topraktan yaratıldığı için, tabiatında toprağa ait tembellik, atalet, gevşeklik gibi özellikler bulunur; ayrıca yaratılışında su maddesi de bulunduğu için, suya âit karakter ve hususiyetler bünyesinde mevcuttur. Yine insanın bir bünyesinde bulunan ateşte pişmiş çamurdan dolayı kendisinde, hayvânî, vahşî ve şeytanî sıfatlar oluşmuştur.³⁷⁸

Nefs birçok mânâyâ gelmektedir. Nefs'ten insanoğlundaki şehvet ve öfke kuvvetini toplayan mana murad edilir. Tasavvuf ehli çoğu zaman bu mânâyı kullanmaktadır. Çünkü ehli tasavvuf nefsten, insanoğlunun çirkin sıfatlarını toplayan asıl ve esası kastederek ‘ Nefsle mücahede etmek ve nefsi kırmak muhakkak lazımdır’ demektedir.³⁷⁹

Tasavvufa göre nefis, kişinin kendisi için ve başkaları için en büyük tehlike kaynağıdır. Tasavvuf, zâlim nefsin anlaşılması ve dönüşümü için güçlü ve etkili

³⁷⁷ Tanevi, **Hadislerle Tasavvuf**, s.21-211.

³⁷⁸ Sühreverdî, **Avârifü'l Meârif**, s. 290.

³⁷⁹ İmam Gazali, **İhya-u Ulum'iddin** 3.cilt, s.10.

araçlar sağlar.³⁸⁰Güzel ahlâkın başı, kötü ahlâktan kurtulmanın tek yolu Nefs terbiyesidir.³⁸¹Nefse muhalefet etmek bütün ibadetlerin başı ve tüm mücahadelere kemâlidir. Kul bundan başka Hakk’a giden bir yol bulamaz. Çünkü nefis muvafakat, kul için helak olmaktır, kurtuluş ise ona muhalefet etmektir.³⁸²

Hazret’in mektuplarında yer verdiği konulardan biriside nefstir. Hazret müritlerdeki hâsıl olan şevk ve tarîkata dâhil olmanın verdiği etkiyle nefislerini görmemeleri gerektiğini söyler. Hazret mektuplarında kişinin kendini beğenme haline kapılıp icap edilen vazifelerden soğuyabileceğini anlatmış bu durumdan dolayı nefsi korkutmak gerektiğini söylemiştir. Hazret’e göre nefis çok hilekârdır onun hilesinden emin olunmaz.³⁸³

İbn Hubeyk şöyle demiştir:” Korkan, her vakitte o vaktin hükmü ile bulunur. Bir vakitte bütün varlıklar ondan korkar, başka bir vakitte emin olur. Varlıkların kendisinden korktuğu zaman, korkanın üzerinde korku hâli gâlip olur, öyleki, baştan sona kadar korku kesilir. Onun için her şey ondan korkar”. Varlıkların ve korkulu hâllerin kendisine emniyet hissi verdiği kimsenin aklından korku düşüncesi geçse, bu ona tesir etmez. Zira o, bu durumda Allah’ın korkusu ile öbür korkulardan gaib olmuştur. Bir kimse eşyadan gaib olursa eşya da ondan gaib olur.³⁸⁴

³⁸⁰ Robert Frager, **Kalp, Nefs ve Ruh**, Gelenek Yayıncılık, İstanbul 2003, s.29.

³⁸¹ Mehmet Hulûsi İşler, **Nefs ve Şeytan**, Otağ Matbaası, İstanbul 1976, s. 54.

³⁸² Hucvirî, **Keşfu’l Mahcûb**, Dergâh Yayınları, İstanbul 2014, s. 260.

³⁸³ Karabel, **Mektubat**, s. 40.

³⁸⁴ Kelabazi, **Doğuş Devrinde Tasavvuf**, s.147.

Hakk ile bâki ve nefsinden fâni olan kimse yaptığı bir işi, kendine menfaat temin etmek veya başına gelecek olan zararı defetmeyi amelinin gayesi olarak düşünmez. Zira nefsinin haz ve arzuları sâkıt olmuştur. O, nefsi için menfaat sağlamayı düşünmez. Bu sözün manâsı, ”Amel yaparken niyet ve maksat nefis için fayda temin etmek veya onu zarardan korumak değildir. Lâkin nefis yapılan amelden haz duyabilir. Fakat Allah’ın yüklediği vazifeler Allah için yerine getirilirken saik³⁸⁵, sevap ummak veya azabtan korkmak olmaz. Sevap ümidi ve azab korkusu kulda mevcut ve onda bâkidir. Ancak o, Allah’ın rızasına muvafık hareket ettiği için sevaba rağbet eder. Çünkü Allah bu hususa rağbet etmelerini ve bu nevi şeylerle ilgili olarak kendisinden dilekte bulunmalarını kullarından kendisi istemiştir. Yoksa bu durumda nefsin haz ve zevki için amel edilmez. Aynı şekilde kul, Allah’ın gazabından korkar ama bu korkunun sebebi kulun Allah’ı saymak istemesi ve iradesine uygun hareket etmek arzusunda bulunmasıdır.³⁸⁶

Nefsin felahı; Allahu Teâlâ’yı tanıması ve marifet ilmini elde etmesiyledir. Bununla birlikte, kalb aynası parlayınca; dünya bütün çirkinliği, hakikatı ve asıl hâliyle birlikte görür. Âhiret de bütün güzelliği, gerçek yönü ve yüceliği ile ortaya çıkar. Artık, kulun basiretine, her iki dünyanın gerçek yönü ve akıbetleri açılır. Bu durumda kul, bâki olanı sevip, fâni olandan gönlünü çeker.³⁸⁷

Kalbin bir nefse, bir de ruha bakan iki yönü vardır. Nefsin de, biri kalbe, diğeri tabiat ve (kendi) karakterine bakan iki yönü vardır. Kalb tamamen nurlanmadıkça

³⁸⁵ Saik: sevk eden, sebep anlamındadır.

³⁸⁶ Kelabazi, **Doğuş Devrinde Tasavvuf**, s. 184.

³⁸⁷ Sühreverdî, **Avârifü’l Meârif**, s.103.

bütünüyle ruha yönelmez. Bu durumda, bir nefse, bir de rûha yönelir. O zaman ruhdan gelen mânevî yardımlarla olgunlaşır, nuru ve parlaklığı artar. Kalp ruh tarafına çekildikçe, nefis de kalb cihetine çekilir. Her çekilmede, kalbe bakan yönüyle ona yönelir. Nefis, kalbe bakan yönüyle ona yöneldikçe, nurlanır. Nefsin nurlanmasının alâmeti; mutmainne hâlini elde etmesidir. Allahu Teâlâ, ilahî nurlar ile terbiye ve tezkiye olan ve sonunda bu hâle ulaşan bir nefse şöyle buyurmaktadır:

“Ey mutmain olmuş nefis, sen Rabbinden, Rabbin de senden râzı olarak O’na dön.”³⁸⁸

Nefsin kalbe bakan yönünün nurlanması; içindeki parlaklığı sâyesinde, sedefin bir yanının parlamasına benzer. Nefsin kendi cibilliyet ve tabiatına bakan cihette zulmetin kalması da, içinin tam tersine, sedefin dışının kirli ve kusurlu olmasına benzer.

Nefsin iki yönünden biri nurlanmaya başlayınca, ahlâklarını güzelleştirmeye ve çirkin sıfatlarını değiştirmeye yönelir.³⁸⁹

Seyyid Abdülhakim el-Hüseynî nefisle ilgili:” Nefsini gören, kendinde büyüklük hisseden kimseyi Rabbû’l âlemin sevmez. Şeytanın helâk sebebi, küfre gitmesinin sebebi, nefsin görmesi değilmiydi? Şeytan dergâhı ilâhîye yakındı. Kendisinde nefsin meydana gelmesi küfrüne sebep olmuştu. İnsana en büyük zararı veren nefstir. Onun kadar zarar veren başka bir şey daha yoktur. Onun için insan nefssiz olmalı, kendini yoklukta görmeli. Nefsi adem de “hiçlikte” olmalıdır. Evrad-ı

³⁸⁸ Fecr (89), 27-28.

³⁸⁹ Sühreverdî, **Avârifü’l Meârif**, s.299-300.

Nakşibendîye'nin tümü, en büyük zarara sebep olan nefsi yok etmek içindir. Nefsi olduğu müddetçe bir şeye sahip olunamaz. Nefsin sebep olduğu zararların en çoğu Rabbû'l âlemîn'in insan vücûdunda halk ettiği letâifler üzerindedir. Nefs onları zamanla tebdil ederek yaradılış gayesinden uzaklaştırır. Dünyaya, dünya işlerine yöneltir. Onun içindir ki nefsi olduğu müddetçe insan bir şey olamaz. Binaenaleyh daima insanın ayağı nefsin göğsünde bulunmalıdır ki başkaldırmaya gücü yetmesin; ancak insan kendini aşşağı ve noksan gördükten sonra nefsi ölür.” demiştir.³⁹⁰

Muhammed b. Ali Tirmizi:”Nefsin sende mevcut ve baki olmakla beraber, Hakk’ı tanımak istiyorsun. Halbu ki senin nefsin daha kendisini dahi tanımış değildir, başkasını nasıl tanıyacak?”, demiştir. Hücvirî’ye göre: nefsin, kendisinin var oluş halinde kendisinden mahcuptur. Nefsin, kendisinden kendisi ile mahcub ve perdelenmiş bir halde bulununca, Hakk’ı nasıl mûkaşefe ve temaşa edecektir.³⁹¹

Hazret, Şeyh Abdurrahman Tâgî ’nin halifesi Molla Abdülkadir’e yazdığı mektubta nefsin hilelerine şu şekilde yer vermiştir:

“İrşad dolayısıyla ortada nefsin görmekten, istiğfar taleb ve O’na şükretmen lazımdır. Zira ancak hidayetçi O’ dur. Zahirde sana isnad edilir. Halbu ki hakiki faili Allah’tır. Hiçbir kimseye zahiri kazancından başka, bir şey yoktur. Öyle ise, kişinin ortada kendini görmesi bütün hıyanettir. Hakikatte olduğu gibi, nefsi, Allah’tan gayet uzak ve hatta noksanlıklarla muttasıf olduğunu görmek suretiyle şerrinden sakınılması vaciptir. Şayet mürşid, yaptığı bir sohbet veya teveccühten dolayı müritlere, bir şevk

³⁹⁰ Abdülhakim El-Hüseynî, **Sohbetler**, s.61.

³⁹¹ Hücvirî, **Keşfu’l Mahcûb**, s.263.

zahir olursa, bunun Sadat'ın kendisine yaptıkları nazar ve iltifatlarından olduğu kesin olarak bilinmelidir. Teveccüh ve sohbet sahibinin, ortada konuşmaktan başka hiçbir şeyi yoktur”³⁹²

Hazret nefsten kaynaklı ucub tehlikesine dikkat çekmiştir. Ucub yaptığı ibadetleri kendinden bilip, onlarla övünmek demektir. ³⁹³Bir müridin, seyru sülükünün başında, kendisinde hâlin galebesi varken, ucubtan kurtulması çok zordur.³⁹⁴

Hazret halifelerinde dikkatli olması gerektiğini söyler ve bu düşüncesini Üstadı Âzam'ın halifesi Molla Abdülhadi'ye söylediği:

“Tarîkattaki hilafet, bir ekmeğin ortasından delinip bir köpeğin boynuna geçirmek kabilindendir. Halifenin etrafında toplananlar ise, o ekmekten yemek için, o köpeğin etrafında toplanan köpekler kabilindendirler. Ekmek, köpeğin boynundan çıkarıldığında toplanan köpekler, etraftan dağılıp, kendisi yalnız kalır” sözüyle pekiştirir.³⁹⁵

³⁹² Kınacı, **Mektubat-ı Hazret**, s. 66-67.

³⁹³ Siraceddin Önlüer, **Kalbin Hastalıkları**, Semerkand Yayınları, İstanbul 2012, s.180.

³⁹⁴ Sühreverdî, **Avârifü'l Meârif**, s.306.

³⁹⁵ Kınacı, **Mektubat-ı Hazret**, s.67.

Nefs için tedavisi en zor sıfat, kendisinde güzel bir hâl olduğunu zannetmesi yahut kendisinin bir kıymete sahip olduğunu düşünmesidir. Nefsin bu düşüncesi, gizli şirk olarak kabul edilmiştir.³⁹⁶

Ucbun zıttına minnet denir. Minnet, nimete kendi eliyle, kendi çalışmasıyla kavuşmadığını, Allah Teâlâ'nın lütuf ve ihsanı olduğunu düşünmektir.³⁹⁷

Hazret e göre salık nefsinin kusurunu görmeli onu kötülükle itilam etmeli ve nefse güvenmemelidir. Bu husus Nakşbendî tarikatındaki en önemli konularındandır.

6-VAHDET-İ VÜCÛD

Vahdet-i vücûd Arapça, varlığın birliği demektir. Allah (c.c)'tan başka varlık olmadığının idrak ve şu'uruna sahip olmak ve bilmektir.³⁹⁸

Vahdet ve tevhid fikri İslam'ın temel değeridir. Bu yüzden bütün İslam âlimleri gibi sufiler de başlangıçtan beri düşünce ve yaşantılarını vahdet ve tevhid fikrine göre düzenlemişlerdir. Tevhidin tasavvuftaki nihai noktası vahdet-i vücûddur. Vahdet-i vücûd, gerçek varlık birdir, o da Hakk'ın varlığıdır, demektir. O'ndan başka hakiki vücûd sahibi bir varlık, O'ndan başka “kaim bi-nefsihi” bir vücûd mevcut değildir.

³⁹⁶ Abdülkerim Kuşeyrî, **Kuşeyrî Risâlesi**, Semerkand Yayınları, İstanbul 2011, s. 233.

³⁹⁷ Önlüer, **Kalbin Hastalıkları**, s.180.

³⁹⁸ Cebecioğlu, **Tasavvuf Terimleri Ve Deyimleri Sözlüğü**, s.683.

Diğer varlıkların vücûdu O'nun vücûduna nisbetle yok hükmündedir. Çünkü onların varlıkları O'nun varlığına bağlıdır. Bu kevn âlemindeki eşya O'nun mazharı; yani zuhur mahalidir. Dolayısıyla eşyanın varlığı, gölgenin varlığı gibidir. Nasıl eşya olmadan gölge olmazsa, O'nun varlığı olmadan eşyanın varlığı düşünülemez. O'nun vücûdu yanında eşyanın varlığı yok hükmündedir.³⁹⁹

Vahdet-i vücûd bir hal ilmidir. Herkes aşk ile aşkın hallerinden bahsedebilir; fakat aşkın lezzetini ancak âşık olanlar bilir. Hz. Mevlana bu hususta şöyle demiştir:

“Biri âşıklık nedir diye sordu. Ona, benim gibi olursan bilirsidin, dedim”.⁴⁰⁰

Vahdet-i vücûd her ne kadar kavram olarak İbn Arabî'den sonra ortaya çıkmışsa da muhtevası itibariyle ilk devirlerden beri bilinmektedir.⁴⁰¹ İbn Arabî'de vahdet-i vücûd, vahdet-i şühud ayrımı yoktur.⁴⁰²

İmam-ı Rabbânî tevhidi; vücûdi ve şühudi olmak üzere iki kısımda hülâsa eder. Vücûdi Tevhid, bir mevcut bilmektir ve “İlme'l-yakin” kabilindendir. Şühudi tevhid ise, bir görmektir ve ayne'l-yakin kısmındandır.⁴⁰³

³⁹⁹ Yılmaz, **Tasavvufî Hayat**, s.261.

⁴⁰⁰ Eraydın, **Tasavvuf ve Tarîkatlar**, s.209-210.

⁴⁰¹ Yılmaz, **Tasavvufî Hayat**, s.261.

⁴⁰² Mahmud Erol Kılıç, **Tasavvufa Giriş**, Sufi Kitap, İstanbul 2012, s.106.

⁴⁰³ Eraydın, **Tasavvuf ve Tarîkatlar**, s.210.

Hazret vahdet-i vücûd konusunu şuhudi ve ilmi olarak ayırır. Şuhudi vahdet-i vücûd ve ilmi vahdetül vücûd hakkında şeyh Mahmud'a yazdığı mektupta şöyle bahseder:

“ Birincisine: şuhudi vahdet-i-vücûd denilir ki sabahleyin güneşin doğuşundan batışana kadar, gökte yıldızların mevcut olduğu, lakin güneş ışıklarının galebe etmesi sonucu onun karşısında, kaybolup, eserleri bile görünmez bir hale geldiklerini bilen bir kimse gibi salikin üzerinde, Allah'ın muhabbetiyle dolup ona ilgilenererek, Allah'ı (c.c) tefekkür etmekten başka, kalbinde hiçbir şeyin düşüncesi yerleşmemiş, bu tefekkür kalbinin bütün ihvanlarını doldurmuş kimse de hariçte eşyalar mevcut olduğunu bildiği halde, Allah'tan başkasını görmez. Bu hal Vahdetül Şuhudiyye diye isimlendirilir. Yüce zatlar, bu kısımdan uzaklaşmayıp, haşa ve kella parlak İslâm şerîatında bir noksanlıktan değil, ancak alametlerinin eserleri ortadan kalktığı bir zamanda maslahat için ahkâmını halka tebliğ ettikleri zamandan başka bir vakitte bu kısım vahdet-i vücûdu talep etmişlerdir.

İkinci kısmı, ilmi vahdet-i vücûddur, ki bu kısmın üzerinde durmayıp lazımdır. Bazı zatlar, bunda hayret edip kalmışlardır. Bu kısım şöyle tarif edilir ki: Salik kâinatta yalnız, tek bir varlık olduğunu bilip görmesidir. Fakat o vücut (varlık) uluhiyyet mertebesine, mabud (tapınılan) ve vacibül-vücûddur. İmkân mertebesinde, mümkün olup ilahi hüküm ve teklifleri kapsar.

Bu düşünce, Sofestaiyye mezhebine zıttır. Çünkü onlar, cehalet ve inatla aşırı giderek, hiç bir şey hatta yüce Allah'ın mevcut olduğunu da ispat etmezler. Ama ilmi vahdet-i vücûd kısmı hakkında, sözügeçen bu görüşün sahibi bütün eşyanın hakikatlarını ispat eder. Ancak kalbi üzerine Allah'ın (c.c) azameti şiddetle zahir

olmasının tecellisinden çeşitli imtiyaz düşüncesi aklından silinip, mümkün ile vacibin arasındaki sırf müşterek noktası olan vücut(varlık) zihinde kalır.

Bu ikinci kısım ilmi bir mes'ele olup, manevî haller ile ilgisi yoktu. İzah edilmesi bu mektubda layık değildir.

Şayet size hâsıl olan hal, sözügeçen vahdet-i vücûdun birinci kısmındansa, onu azı dişlerinle ısır tut, bırakma! İkinci kısmındansa, ondan korkma! Çünkü birçok manevî şeylerin husulüne sebep olması mümkündür. Keşke o hal sizden kaybolmayıp ta mektubla arzettiğin zamana kadar sabit kalsaydı, mektubu gönderdiğin vakte kadar da o halden sizde bir nebze kokusu kalmıştı. Şayet birinci kısımdansa, kainat zerrelere vücut düşüncesi kalbinden kaybolup manevî görüşünde, Allah ‘(c.c) dan başka bir şey kalmayınca kadar çalış! Celal lafzının (Allah kelimesinin) zikrine devam et ki, bahs ettiğin sendeki titreme gidip sükûnet hâsıl olsun.”⁴⁰⁴

7-MUHABBET

Cüneyd ”Muhabbet kalbin meylidir” demiştir. Bu sözün manası; Muhabbet, kulun kalbinin tabii bir şekilde Allah(c.c)’a ve O’na ait olan şeye meyl etmesi ve

⁴⁰⁴ Karabel, **Mektubat**, s. 159-161.

yönelmesidir.⁴⁰⁵ Dünya ve ahiret, sevgi üzerine kurulmuştur. Her ikisinin de imarı muhabbete bağlıdır.⁴⁰⁶

İmam Gazali muhabbetin hakikati ile ilgili şu görüştedir:” Marifet ve idrakten önce, muhabbetin olması düşünülemez; zira insan ancak tanıdığını sever, cansız bir şeyin sevgiyi idrak etmesi düşünülemez. Sevmek, idrâk eden dirinin özelliğidir. Sonra idrâk olunanlar idrâk edenin tabiatına uygun ve zevk verici tabiatına zıt olan nefret ve elem verici ve tabiatına ne zevk, ne de elem vermeyen kısımlara bölünür. Bu bakımdan idrâkinde bir lezzet ve rahat olan herşey, idrâk edenin nezdinde güzeldir, idrakinden elem duyulan herşey, idrâk edenin nezdinde kötüdür. Kendisinde ne elem, ne de lezzet olan şey ne güzel, ne de çirkindir. Mademki durum budur, her lezzetli kendisinden lezzet alanın nezdinde sevimlidir. Sevimli olmasının mânâsı tabiatta ona karşı bir meyil olması demektir ve nefret edilmesinin mânâsı tabiatının ondan nefret etmesidir. Bu bakımdan sevgi, lezzetli şeye tabiatın meyiletmesinden ibarettir. Eğer o meyi artarsa, ona aşk adı verilir. Buğz, yorucu ve elem verici şeyden tabiatın nefret etmesinden ibarettir. Bu kuvvet bulursa adına makt denir. İşte sevginin hakikatinde esas budur.⁴⁰⁷

Hazret kendisine yazılan mektupların bir tanesinde muhabbetten yanıp yakılmayla ilgili bir durumu ele alır. Hazret muhabbeti akliye ve tabiiye olarak ikiye ayırır. Hazrete göre Tabiiyye: Hacı Muhammed Parisa’nın buyurduğuna göre, yalnız

⁴⁰⁵ Kelabazi, **Doğuş Devrinde Tasavvuf**, s.161.

⁴⁰⁶ Mübarek Erol, **Muhabbet Peteği**, Semerkand Yayınları, İstanbul 2012, s.9.

⁴⁰⁷ İmam Gazali, **İhya-u Ulum’iddin** 4.cilt, s. 619.

yüce Allah'ın faziletindendir. Lakin Allah'ın bahsedilen fazileti, birçok şeyleri içine almaktadır.

Hazret'e göre akli muhabbet ise, mürid yüce Allah(c.c)'ın ve Resulünün(s.a.v) haklarında ve mürşidi hakkında sorumlu olunan muhabbettir. Tasavvuf Sadat'ları akli muhabbet için bir çok yollar beyan etmişlerdir. Müridin, mürşidinden başkasına, hatta nefesine bile kendisine yararlı olacağı ümidiyle bakmaması. Mürşidinden başka kimselere mesela, kardeşlerine, annesine, çocuğuna hatta nefsinin bile, manevîyatına zararlı olduklarını bilmesi. Üstadın vasıtasıyla, ona teslim olup emrine itaat etmesi için, kendisine hâsıl olacak menfaatleri ve yüce Allah(c.c)'a manevî yakınlığını düşünmesidir. İşte bunlarda tefekkür eden kimseye, yüce Allah(c.c)'ın yardımıyla akli muhabbet hâsıl olur. Mürşidi ona emr eylediği şey'i yapmasına devam edip, sohbet ve râbitasını seçen kimseye, Hacı Muhammed Parisa'nın buyurduğu üzere, yüce Allah(c.c)'ın tabii muhabbeti de gelir.⁴⁰⁸

Cüneyd, Muhabbeti şöyle tanımlar :”Sevenin sıfatlarının yerine sevilenin sıfatlarının geçmesidir”⁴⁰⁹ Muhabbet safileşip kemale erince sahibi, bu sayede durmadan sevgilisine çekilir. Bu çekilme son haddine ulaşınca; sevenle sevilen arasında çok kuvvetli bir bağıllık meydana gelir ve o halde kalır. Muhabbet vasfının kemalinde oluşu, sevenle sevilen arasındaki maniaları kaldırır.⁴¹⁰

⁴⁰⁸ Karabel, **Mektubat**, s. 13-14.

⁴⁰⁹ Kâmil Yılmaz, **İslam Tasavvufu**, Erkam Yayınları, İstanbul 2012, s.59.

⁴¹⁰ Sühreverdî, **Avârifü'l Meârif**, s.655.

Büyük sufilerden biri:” Muhabbet, lezzettir, halbu ki hakk bundan lezzet almaz. Çünkü hakikatin bulunduğu yerde sadece dehşet, hayret ve şahsi nitelikleri kaybetme hâli vardır.” demiştir. Bu duruma göre Allah sevgisi, kulun kalbine doğan saygı hissidir. Şu halde içinde bu his bulunan bir kimsenin ondan başkasına hürmet etmesi caiz olmaz. Allah’ın kulunu sevmesi, başka bir şeyle meşgul olmayacak derecede onu kendisine mübtela kılmasıdır.⁴¹¹

Sehl b. Abdullah demiştir ki:” Muhabbet, tâat ile sarmaş dolaş olmak ve muhâlefet ile zıtlasmaktır.” Sevgi, sevgiliyi itaat hâlinde iken kucaklamak, ona muhâlefet etmekten yüz çevirmektir. Bu durumun sebebi şudur: Kalpte sevgi hangi nisbetle kuvvetli olursa, dostun emri dosta o nisbette kolay gelir.⁴¹²

Ebû Nasr Serrâc Tûsî muhabbet ehlini üç dereceye ayırır:

1-Avâmın muhabbeti: Bu sevgi Allah’ın kullarına olan in’âm ve ihsanından meydana gelir Nitekim rivâyet olunduğuna göre Cenâb-ı Peygamber (s.a.v):” Kalplerin, kendisine iyilik yapanı sevmeye, kötülük yapanı sevmeme özelliği vardır”⁴¹³ buyurmaktadır. Muhabbetin bu derecesinin şartı Semnûn’un şu sözünde açıklandığı gibidir. Semnûn kendisinden muhabbet sorulduğunda şu karşılığı vermiştir:” Muhabbet, devamlı hatırlayarak arı ve duru bir dostluktur. Çünkü kim bir şeyi çok severse onu çokça anar.”

⁴¹¹ Kelabazi, **Doğuş Devrinde Tasavvuf**, s. 162.

⁴¹² Şahver Çelikoğlu, **Muhabbetullah**, Marifet Yayınları, İstanbul 2001, s. 274.

⁴¹³ Hilyetü’l-evliyâ, 4. , 121.

Sehl b. Abdullah’a muhabbet sorulduğunda o da şu karşılığı vermiştir: “Muhabbet, Kalplerin Allah’a muvâfakati ve bu muvâfakate iyi sarılmasıdır. Allah’ın zikrine devam ve münâcâttan tad alarak aşırı sevgi ile Allah Rasûlü’ne uymasıdır.”

2- Sâdıkların ve tahkik erbabının muhabbeti: Muhabbetin bu türü, kalbin Allah’ın celâline, ganî oluşuna, ilmine ve kudretine nazar etmesinden doğar. Böyle bir muhabbetin özelliği ve şartı Ebu’l-Hüseyin Nûrî’nin şu sözünde anlatıldığı gibidir:”Muhabbet, perdeleri yırtmak, sırlara âşina olmaktır.”

3-Âriflerin ve siddîkların muhabbeti: Muhabbetin bu türü, onların, Allah’ın illetsiz olan kadîm sevgisini bilip ona nazar etmelerinden doğar. Siddîk ve ârif olan kimselerin Allah’a olan sevgisinin bir illeti yoktur.⁴¹⁴

Mürşide muhabbet, mümine güzel ibadet yapma şevkini kazandırır. Güzel ibadet, insanı kâmil yapar. Kâmil insanın hediyesi Yüce Allah (c.c) ’ın muhabbeti ve cemalini seyirdir.⁴¹⁵ Muhabbetin ilk eseri insanın azalarında Hakk’a hizmet olarak zuhur ederki bu ebrarın makamıdır, muhabbetin ikinci mertebesi sülûk ehlinin kalplerinde tasfiye ve tahliye olarak zuhur eder. Son olarak da muhabbet; ruhlar ve sırlar üzerinde, mahbubu müşahedede temkin ile zuhur eder. Bu ise ariflerin makamıdır.⁴¹⁶

⁴¹⁴ Ebu Nasr Serâc Tûsî, **El-Lüma**, Erkam Yayınları, İstanbul 2012, s.57-58.

⁴¹⁵ Haşimi, **Arifler Yolunun Edepleri**, s.36.

⁴¹⁶ Süleyman Derin, **Kur’an-ı Kerim’de Seyr u Sülûk**, Erkam Yayınları, İstanbul 2013, s.204-205.

Hazret muhabbetle ilgili kendisine yazılan “Tarîkat’ta asıl maksat, müridin mürşidine muhabbetidir. Şayet buna mahbubun rızası da eklenirse, mürid gayesine kavuşmuş olur. Rızası hâsıl olmazsa da zarar yoktur.” Şeklindeki bir yazıya Müridin Mürşidine olan muhabbeti, ancak üstadlık, rehberlik yönünden faydalı olacağını yoksa onda hiçbir fayda olamadığını yazarak karşılık vermiştir. Hazret, konunun devamını Üstadı Âzam’ın sözüyle getirir :” Bil ki müridin üstadına olan muhabbeti, üstadiyetinin (rehberliğinin) hakkı içindir. Ebu Yezid Bistami (k.s): “Beni gören cehenneme giremez dediklerinde, bu kelamın manasını anlamayan kısır fikirli kimseler, bu nediyor? Kendi nefsinin Hz. Muhammed’den (s.a.v) daha üstün tutuyor. Çünkü Ebu Cehil onu gördüğü halde cehenneme girecektir dediler. Bistami (k.s) bunu işitince, ‘O’nu Allah’ın Resulü olarak görmedi. Onu Ebu Talib’in kardeşinin oğlu olarak gördü.’ demiştir.”⁴¹⁷

Kâmil bir mürşidin Allah(c.c) rızasından başka bir arzusu yoktur. Hak yolunda ona tabi olmak Allah(c.c) ve Resulüne tabi olmak demektir.⁴¹⁸ Velilerin Allah(c.c) katındaki değeri yüksektir. Allah Teâlâ şefaât yetksini peygamberlere, şehidlere verdiği gibi velilere de vermiştir. Velilerde Allah (c.c)’ın izin verdiği ölçüde şefaât edeceklerdir.⁴¹⁹

Hazret’e göre müridin üstada karşı olan muhabbeti, üstadın zatı için değil, belki kendisi kişiyi Allah (c.c)’a kavuşturmak için, kişiyle yüce Allah (c.c)’ın arasında bir

⁴¹⁷ Karabel, **Mektubat**, s.14.

⁴¹⁸ Haşimi, **Arifler Yolunun Edepleri**, s. 35.

⁴¹⁹ Sıraceddin Önlüer, **Şefaât Ya Rasulallah**, Semerkand Yayınları, İstanbul 2011,s. 20.

rehber olup, muhabbetinden yüce Barinin rızasının hâsıl olması içindir. Ehli tasavvufun çokça, üstad, bizzat müridin sevgilisi olması lazımdır demelerinden maksat budur. Veya “Üstada muhabbet, Allah(c.c)’ı sevmekten ayrılmaz” dedikleri bu sözlerinden anlaşılan ait olma, hakiki olmayıp izafidir. Yani, üstadına karşı olan sevgisi, kendisine arız olan hallere ve nefsanî payına nisbeten gaye olup hakiki mahbubu olan Allah (c.c) ve Allah (c.c)’ın rızasına nisbeten değildir demektir. Bu beyanın delili Allahu Teâlâ’nın:

“ Resulüm şöyle de! Eğer siz Allah’ı seviyorsanız, hemen bana tabi olun ki, Allah da sizi sevsin”⁴²⁰ Buyurduğu ayet-i celilesidir.⁴²¹

8-EDEB

Edeb, Arapça bir kelime olup, “İyi terbiye, naziklik, zarıflık, hicap ve hâya” gibi anlamlara gelir. Geleneksel örfümüzde ahlaki tüm güzellikler edeb kelimesiyle özetlenmiştir.⁴²²

İbnu Atâ demiştir ki: “Nefs, kötü hâl üzere yaratılmıştır. Kul ise devamlı edeb üzere olmakla emrolunmuştur. Nefs, tabiatındaki his ve heveslerle Hakk’a muhâlefet meydanda koşar durur. Kul ise, cehd ve gayretiyle onu güzel şeylere çekmeye çalışır.

⁴²⁰ Al-i İmran, 21.

⁴²¹ Karabel, **Mektubat**, s.14.

⁴²² Haluk Sena Arı, **Edep Gelenğimiz**, Eşik Yayınları, Temmuz 2011, s.7.

Bu durumda kim onu hayra çekmekten vazgeçerse, nefsin dizginini salıvermiş ve onu idâreden gaflete düşmüştür. Kul, nefsin arzularına ulaşmada ona yardımcı olduğu sürece günahına ortak olmuş olur.”⁴²³

Mürid, mürşidinin sevmediği şeylerden kaçınmalı ve hoş görmediği şeyleride hoş görmemelidir. Bu hususta mürşidin hilmine, olgunluğuna ve güzel ahlakına aldanarak sevmediği şeyleri yapmaya yeltenmemelidir.⁴²⁴ Mürid mürşide yapılacak bütün hürmet ve saygının aslında Allahu Teâlâ için yapılmış bir sevgi ve tazim olduğunu bilmelidir.⁴²⁵

Zünnûn-i Mısrî edeble ilgili şöyle demiştir:” Bir mürid, edebi terkederse, geldiği yere döner.”⁴²⁶ Tasavvufta edebe çok önem verilmiştir. Şah-ı Nakşibend “Tarîkat edebten ibarettir” demiştir.⁴²⁷ Hacı Muhammed Parsa’nın müridlerinden olan Seyfüddin Balahane yaptığı edepsizliklerden ötürü Hâcegan halkasından uzaklaştırılmış, manevîyat adına ne varsa kaybetmiştir. Bütün zamanını para kazanmaya sarfetmiş hasislik alametleri göstermiştir.⁴²⁸

Şeyh Alaüddin’in gönderdiği mektupta müridlerin yaptıklarından arız olan macera, şiddetli korku ve öfkeden bahsedilir. Hazret bu durum karşısında iki taraf

⁴²³ Sühreverdî, **Avârifü’l Meârif**, s. 356.

⁴²⁴ Hâni, **Behcetüs Seniyye**, s.123.

⁴²⁵ Haşimi, **Arifler Yolunun Edepleri**, s.153.

⁴²⁶ Kuşeyrî, **Kuşeyrî Risâlesi**, s. 539.

⁴²⁷ Ekrem Sağıroğlu, **Şah-ı Nakşibend**, Yasin Yayınevi, İstanbul 2013, s.232.

⁴²⁸ Sağıroğlu, **Şah-ı Nakşibend**, s. 247-248.

içinde bir beis olmadığını çünkü müridlerin yaptıkları hareketlerin Allah(c.c) aşkından olduğunu, nefsinin hevasından olmadığı sürece hata da olsa, muhabbet için yapılan bir şey hakkında hata sahibinin mazeretli görülmesi gerektiğinden bahseder. Rivayet edilmiştir ki:

Musa (a.s) Bir çobanın önünden geçerken çobanın: “Ey Rabbim! Neredesin Bana gel ki, elbiseni bittir, kirden temizleyip ayakkabını yenileştireyim” dediğini işitir ve Musa (a.s) ona “sen yüce Allah hakkında ne diyorsun? O, halbu ki bu dediğin şeylerden münezzehtir uzaktır” dediğinde yüce Allah, Musa’ya dostumdan ne istersin? Buyurmuş Musa (a.s) “Ey Allah’ım! O hakkınızda böyle böyle der.” demiştir. Celil ve yüce Allah ise “Onun dedikleri, sözleri sevgisinin şiddetinden olup, dolayısıyla akli gitmiştir” buyurmuştur Hazret’te bu duruma dayanarak Şeyh Alaüddin’e cevap vermiştir. Hazret’e göre, Allahu Teâlâ’nın rızasına yapılan, nefsin hevasından ona bir şey karışmayan hareket makbuldür. Şayet müridlerin yaptıkları bu kabildense, makbuldür. Yoksa onlar yaptıkları hareketlerinin rehineleri olup cezasını göreceklidir. Hazret bu durumdan çok korkan ve onlara kızan Şeyh Alaüddin için bir zarar olmadığınıda belirtir.⁴²⁹

Hazret edebe çok riayet etmiştir. Özellikle Hz. Muhammed (s.a.v)’in torunları olan Seyyid’lere, ehl-i beyte karşı edebe ayrı bir önem vermiştir.

İslam âlimleri, Ehl-i beyt’i sevmenin her mümin için gerekli bir farz olduğunu bildirmişlerdir. Özellikle Hz.Peygamber’in (s.a.v) çizgisini devam ettiren, onun sünneti seniyesine tabi olan Ehl-i beyt’e hürmet göstermek her Müslümanın

⁴²⁹ Kınacı, **Mektubat-ı Hazret**, s. 117-118.

vazifesidir. Ehl-i beyt'i sevmek, Allah'ın (c.c) emridir. Allah Teâlâ, müminlere Resulullah'ın (s.a.v) sevilmesini farz kıldığı gibi, onun parçası olan ve kendisine inanan yakınlarının da sevilmesini, bu şekilde Hz.Peygamber'in (s.a.v) sevindirilmesini istemiştir.⁴³⁰ Kuran-ı Kerim'de şöyle buyrulmaktadır:

“(Ey Resulum!) De ki: Ben bu tebliğime karşılık sizden bir ücret istemiyorum, sadece yakınlarıma sevgi göstermenizi istiyorum. Kim bir Hasene/iyilik işlerse onun sevabını fazlasıyla veririz”.⁴³¹

Hazret. Ebubekir,”Ey insanlar! Hz.Muhammed’e olan hürmetinizi onun ehl-i beyti hususunda da muhafaza edin” ve “Allah’a yemin olsun ki Rasullulah’ın akrabaları benim nazarımda kendi akrabalarımından daha sevimli ve üstündür” demiştir. Hz.Ebubekir’in bu düşüncelerine Hz.Ömer ve Hz.Osman başta olmak üzere bütün ashab-ı kiram sahip olmuştur.⁴³²

Hazret, Seyyid olan Şeyh Muhammed Sadaka’ya yazdığı bir mektupta Seyyidlere karşı edebin çok önemli olduğunu Seyyidlere ne kadar saygı gösterilse gösterilsin yetersiz olacağını şu şekilde yazmıştır:

“Bu fakir, hakkınızda son derece kusur yaptığınızı itiraf eder. Temiz sülaleden olduğunuz halde, size karşı nasıl kusurlu olmasın? Salat ü selam ve sena, özel olarak

⁴³⁰ Erol, **Ehl-i Beyt**, s.41.

⁴³¹ Şura, 23.

⁴³² Mithat Eser, **Abbasilerin ilk döneminde Seyidler ve Şerifler**, İz Yayıncılık, İstanbul 2014, s.48.

o sülalenin üstün olanlarının, umumi olarak da diğerlerinin, komşularının üzerine olsun. O peygamber'in (s.a.v) alinin üzerine de salat ü selam olsun!

Bu fakirin taksiratının sebebi şudur ki, bu kitabda gördüğü üzere, Seyyidlik davasında bulunan bir kimse, Mevlana Camî'ye (k.s) gidip misafir olur. Mevlana Cami, o gece sevincinden ve ona hürmeten sabaha kadar yatmamıştı. Sonra adamın birisi ona o adam Seyyid olmayıp davasında yalancı olduğunu haber verir. Mevlana Cami, Allah'a hamd olsun! Çünkü ben de ona ancak söylediği yalanı kadar hakkını verdim. Eğer, davası doğru olsaydı, hakkında kusurlu kalacaktım diye buyurdu.

Hakkınızda nasıl kusurlu değilim ki, siz şüphesiz o temiz sülaledensiniz. Fakat ben perişan bir hal ve huzursuz bir kalble, Bitlis vilayetinde, cenabınız ve sohbetinizle müşerref oldum. Şimdiye kadar da o görüşmeye ve şahsınıza karşı yapılacak hürmet hakkının edasına muvaffak olmadığım için hasret ederim. İşte sözü geçen kusurdan dolayı, bu fakiri affetmeniz, cenabınıza yakışır. Zira kusurları affetmek şanınızdır.”⁴³³

⁴³³ Karabel, **Mektubat**, s. 205.

SONUÇ

Konumuz olan, Muhammed Diyâuddîn'in hayatı ve tasavvufî görüşlerini ana iki bölümde ele aldık. Muhammed Diyâuddîn'in hayatına baktığımızda babası olan Abdurrahman Tahî'nin etkisiyle tasavvufî bir ortamda yetiştiğini ve hayatına bu anlayışa göre yön verdiğini görmekteyiz.

Muhammed Diyâuddîn'in eğitim hayatında intisab halinde olduğu Nakşbendî tarikatının, özellikle Hâlidiye kolundaki genel anlayışın hâkim olduğu görülmektedir. Hâlidiye konulundaki bir sufiye tasavvufî eğitimini tamamlamış olsa dahi eğer medrese mezunu değilse, fıkhi anlamda icazeti yoksa halifelik verilmemiştir. Bu genel anlayıştan ötürü Muhammed Diyâuddî'n tasavvufî eğitimin yanı sıra fıkhi eğitiminide ihmal etmemiş, iki eğitimi bir arada yürütmüştür.

Babasından sonra intisab ettiği şeyhi, Şeyh Fethullah Hazret'in eğitiminde etkisi oldukça fazladır. Şeyh Fethullah'ın, Muhammed Diyâuddîn'in babası olan Abdurrahman Tağî'nin halifesi olması, Hazret'in eğitiminde önemli bir etken olmuştur.

Araştırma konusu olan Şeyh Muhammed Diyâuddîn, devrin önemli âlimlerinden eğitim aldığı gibi birçok âliminde yetişmesine vesile olmuştur. Yetiştirdiği âlimlerin halifeleri günümüzde de çalışmalarına devam etmekte ve yaptıkları çalışmalarda Şeyh Muhammed Diyâuddîn'in etkisini günümüze taşımaktadırlar. Özellikle yetiştirdiği âlimler arasında yer alan Seyyid Abdülhakim el-Hüseyni, Muhammed Diyâuddîn'in halifesi olan Ahmed Haznevî'nin yanında manevî

eğitimini tamamladıktan sonra Menzil dergâhını kurmuştur. Menzil dergâhı, günümüzün en etkin Nakşbendî kolları arasında yer almaktadır. Menzil dergâhı Muhammed Diyâuddîn'in maddî ve manevî mirasına oldukça önem vermiş, Muhammed Diyâuddîn'in görüşlerini, çalışma yürüttükleri her ülkeye taşımışlardır.

Muhammed Diyâuddîn'in tasavvufî anlayışına baktığımızda sohbetin oldukça önemli bir yeri olduğu görülür. Muhammed Diyâuddîn sohbeti, rahmeti çekmek için bir vasıta olarak görmüş ve her fırsatta sohbet etmiştir. Bu durum Muhammed Diyâuddîn'in sohbet şeyhi olarakta anılmasında en büyük etken olmuştur. Muhammed Diyâuddîn'in sohbeta verdiği önemin mensubu bulunduğu Nakşbendî yoluna ismini veren Şah-ı Nakşbend'in "Bizim yolumuz sohbet yoludur" sözünden kaynaklandığı söylenebilir. Muhammed Diyâuddîn sık sık sohbet yapmasının yanısıra sohbetin nasıl yapılması gerektiğinin de ortaya koymuştur. Muhammed Diyâuddîn'e göre sohbetle vaaz arasında önemli bir fark mevcuttur. Vaaz da kişi sohbet edeceği kişilere karşı planlı bir şekilde konuşur, sohbeta ise sanki bir cemaat yokmuşçasına kalbe gelenler aktarılır. Muhammed Diyâuddîn'in sohbetle ilgili ortaya koyduğu bir diğer konuysa, sohbetçinin sohbeti suçlar şekilde değil sanki kendi nefsine yapıyormuşçasına yapması gerekliliğidir. Muhammed Diyâuddîn'e göre sohbeti yapan kişi, sohbeta ele aldığı yapılması gerekenleri kendisi yapmıyorsa sohbet faydasız olur.

Şeyh Muhammed Diyâuddîn 1. Dünya Savaşının ve ardından da Rus işgali ve Ermeni mezaliminin yaşandığı zor bir dönemde yaşamıştır. Medrese ve tasavvufî yaşantısının yanı sıra müridleriyle birlikte yaşanan işgale karşı silahlı mücadele vermiş olması da dikkat çekicidir. Muhammed Diyâuddîn'in Millî Mücadale'ye girişinde dikkate değerdir, Muhammed Diyâuddîn savaş sırasında ilk olarak müridlerinin muaf tutulması için maddî bir bedel ödemiş, kısa bir süre sonra da muaf oldukları halde

müritleriyle savaşa katılmıştır. Yaşanılan bu duruma ilk bakışta anlam vermek güçtür. Fakat Muhammed Diyâuddîn'in bu davranışında birçok hikmet olduğu görülmektedir. Muhammed Diyâuddîn bu davranışıyla Kuran-ı Kerim'de emredildiği sırayla önce mal ile sonrada can ile cihada katılmış, ayrıca devletin paraya ihtiyacı olduğu bir dönemde devlete ince bir edeb gözeterek maddî yardımda bulunmuş, cihada bir zorunluluk olduğu için değil muaf olduğu halde katılarak da ihlasını ortaya koymuştur. Bitlis'in işgalden kurtarılması sırasında iki kardeşini şehit vermiş ve sağ kolunu kaybederek gazi olmuştur. Osmanlı padişahı Mehmet Reşad tarafından kendisine bir madalya yanında bir de takma kol gönderilmiştir.

Şeyh Muhammed Diyâuddîn Bitlis'in kurtuluşunda önemli bir rol oynamıştır. Bitlis'in kurtuluşu Doğu Anadolu'nun kurtuluşu için çok önemli bir dönüm noktası olurken, Doğu Anadolu'nun kurtuluşunda Kurtuluş Savaşı'nın başlaması ve yapılabilmesi için en önemli faktörlerden birisi olmuştur. Muhammed Diyâuddîn'in savaş sırasında mutfak çadırlarından önce medrese çadırlarının kurulmasını isteyerek, savaş sırasında eğitime devam etmesi ilme verdiği önemi göstermesi açısından da önemlidir.

Gerek İmam-ı Rabbânî'nin gerek Mevlana Halid Bağdadî'nin ve tez konumuz olan Muhammed Diyâuddîn'in hayatlarına bakıldığında ehl-i sünnetin tavizsiz savunucusu oldukları görülür. Bu zatlar yaşadıkları dönemde devletin, milletin birliği beraberliğini sevgiyle, muhabbetle sağlayarak ayrılığı, fitneyi ortadan kaldırmışlardır. Yaptıkları katkılar yaşadıkları devletler tarafından takdir edilmiş ve desteklenmiştir. Günümüz Türkiye'sinde ehl-i beyt sevgisi adı altında şia, selefilik adı altında vahabilik propagandasıyla ehl-i sünnet yok edilmek istenmektedir. Bir yandan da Pkk ve İşid (Daeş) terörü ülkemizi giderek artan bir şiddetle tehdit etmektedir. Bütün bu tehlikeler

için bir çözüm aranırken İmam-ı Râbbânî'nin, Mevlana Halid Bağdadî'nin, Şeyh Muhammed Diyâuddîn'in ülkemizde de devam eden silsileleri dikkate değerdir. Geçmişte yapılmış önemli katkıların, günümüz Türkiye'sinde devam eden silsilelerle yapılıp yapılamayacağı, geçmişte yapılmış, olumlu sonuç vermiş devletin destek ve takdirinin günümüzde de olumlu sonuç verip veremeyeceği gibi sorular acil bir şekilde yanıtlanmayı beklemektedir.

Şeyh Muhammed Diyâuddîn'in tasavvufî görüşleri yazdığı mektuplardan öğrenilmektedir. Muhammed Diyâuddîn'e mektupla sorulan sorulara bakıldığında tasavvufî konular olduğu kadar fıkhi konularında olduğu görülür. Bu durum Muhammed Diyâuddîn'in tasavvuf üstadı olarak görüldüğü kadar fıkıh âlimi olarakta görüldüğünü göstermesi açısından önemlidir. Bu mektuplarda ayet, hadis ve geçmiş tasavvuf ehlinin görüşleri yanısıra şiirlere ve özlü sözlerde yer verilmiştir. Bu anlayışla yazılmış mektuplar daha önce yaşamış tasavvuf ehli birçok âlimde görülürken Şeyh Muhammed Diyâuddîn'in mektuplarında takındığı aşırı mütevazı durum dikkate değerdir. Muhammed Diyâuddîn ele aldığı konularda kaynak göstermeye, kendisinden önce yaşamış âlimlerin görüşlerine yer vermeye özen göstermiştir. Muhammed Diyâuddîn'in Nakşbendî yolunun önemli esaslarından olan râbıta, vird, teveccüh gibi konularda yaptığı açıklamalar, kendisinin yolundan gelenler için talimat hükmünde olmuştur. Yazdığı mektuplardan anlaşılacağı üzere Muhammed Diyâuddîn'in sadece halifeleri ve müridleri üzerinde değil, yaşadığı bölgenin önde gelenleri üzerinde de etkisinin olduğu görülür.

Muhammed Diyâuddîn gerek Millî Mücadele'ye yaptığı katkı gerekse yetiştirdiği âlimlerle günümüze etki etmiş bir Nakşbendî mürşididir.

Bu çalışmayla ulaşılması gereken hedefe ulaşamasakta, yaklaşıldığını ümit ediyoruz. Umarız bizden sonra çalışma yapacak olan araştırmacılara bir nebze olsun katkı sağlarız.

KAYNAKÇA

AKAD, Mehmet Tanju, Bir Savaş Nasıl Kaybedilir? , Kitab Yayınevi, İstanbul 2009.

ALGAR, Hamid, Nakşbendîlik, İnsan Yayınları, İstanbul 2013.

ARI, Haluk Sena, Edep Gelenğimiz, Eşik Yayınları, Temmuz 2011

ATATÜRK, Mustafa Kemal, Nutuk, Türkiye Teyyare Cemiyeti Yayını, Ankara 1927.

CEBECİOĞLU, Ethem, Tasavvuf Terimleri Ve Deyimleri Sözlüğü, Ağaç Kitabevi Yayınları, İstanbul 2009.

ÇAĞIL, Ahmet, Tasavvuf ve Tarikat Nedir, Şadırvan Yayınları, İstanbul 2012.

ÇAĞIL, Ahmet, Mürşid-i Kâmil Kimdir?, Şadırvan Yayınları, İstanbul 2012.

ÇAKMAKLIOĞLU, Mustafa, İbn Arabî'ye Göre İbadetlerin Manevî Yorumları, İnsan Yayınları, İstanbul 2011.

ÇAKMAK, Fevzi, Büyük Harp'te Şark Cephesi Harekâtı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2011.

ÇELİKOĞLU, Şahver, Muhabbetullah, Marifet Yayınları, İstanbul 2001.

DERİN, Süleyman, Kur'an-ı Kerim'de Seyr u Sülük, Erkam Yayınları, İstanbul 2013.

EBU NASR SERRÂC TÛSÎ, El-Lüma, Erkam Yayınları, İstanbul 2012.

EL-BUHARÎ, Salahuddin İbn-i Mübarek, Şah-ı Nakşibend, İz Yayıncılık, İstanbul 2003.

EL-HÜSEYNÎ, Seyyid Abdulhakim, Sohbetler, Sey-Tac Yayınları, İstanbul 2014.

EL-MALİKÎ, Hacı Ahmed b. İbrahim b. Allan es-Sıddîki, Şah-ı Nakşibend, Semerkand

Yayınları, İstanbul 2010.

EL- MUHASİBÎ, Haris, Ahlak ve Arınma, Semerkand Yayınları, İstanbul 2010.

ERAYDIN, Selçuk, Tasavvuf ve Tarîkatlar, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 2011.

EROL, S.Mübarek, Muhabbet Peteği, Semerkand Yayınları, İstanbul 2012.

EROL, S.Mübarek, Ehl-i Beyt, Semerkand Yayınları, İstanbul 2010.

ES-SÜLEMÎ, Ebû Abdurrahman, Nefsin Ayıpları, İlke Yayıncılık, İstanbul 2000.

ESER, Mithat, Abbasilerin ilk döneminde Seyidler ve Şerifler, İz Yayıncılık, İstanbul 2014.

FRAGER, Robert, Kalp, Nefs ve Ruh, Gelenek Yayıncılık, İstanbul 2003.

GAZALÎ, Aldananlar, Semerkand Yayınları, İstanbul 2005.

GAZALÎ, İmam, Tasavvufun Esasları, Dehliz Kitaplar, İstanbul 2010.

GAZALÎ, İmam, İhya-u Ulum'iddin, Merve Yayınları, İstanbul.

HÂNÎ, Muhammed B.Abdullah, Behcetüs Seniyye, Semerkand Yayınları, İstanbul 2013.

HAŞİMÎ, S.Muhammed Saki, Arifler Yolunun Edepleri, Semerkand Yayınları, İstanbul 2007.

HATİP, Abdülaziz, Âşıkların Namazı, Semerkand Yayınları, İstanbul 2012.

HAZNEVÎ, Alâeddin, Hazret ve Şahı Hazne, Semerkand Yayınları, İstanbul 2012.

.

HÜCVİRÎ, Keşfu'l Mahcûb, Dergâh Yayınları, İstanbul 2014.

GENELKURMAY, Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi 2.cilt 2.kısım, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1978.

ILDIRAR, Mehmet, Görünmeyen Düşmanımız, Semerkand Yayınları, İstanbul 2010.

ILDIRAR, Mehmet, Risale-i Nur'da Tasavvuf, Semerkand Yayınları, İstanbul 2012.

ILDIRAR, Mehmet, İşaretler, Sey-Tac Yayınları, İstanbul 2013.

İBN ACİBE EL-HASENÎ, Bahru'l Medîd, Semerkand Yayınları, İstanbul 2013.

İBN ACİBE EL-HASENÎ, Kısa Surelerin Tefsiri, Semerkand Yayınları, İstanbul 2014.

İMAMI RABBANÎ, Mektubat-ı Rabbânî, Semerkand Yayınları, İstanbul 2011

İŞLER, Mehmet Hulûsi, Nefs ve Şeytan, Otağ Matbaası, İstanbul 1976.

KARA, Mustafa, Metinlerle Günümüz Tasavvuf Hareketleri, Dergâh Yayınları, İstanbul 2010.

KARABEL, Feyyaz, Mektubat, Menzil Kitabevi, Ankara 1982.

KELABAZİ, Doğuş Devrinde Tasavvuf, Dergâh Yayınları, İstanbul 1992.

KILIÇ, Mahmud Erol, Tasavvufa Giriş, Sufi Kitap, İstanbul 2012.

KILIÇ, Mahmud Erol, Evvele Yolculuk, Sufi Kitap, İstanbul 2010.

KINACI, Selahaddin, Seyda Hazretlerinin Hayatı, Sey-Tac Yayınları, İstanbul 2003.

KINACI, Selahaddin, Mektubatı Hazret, Sey-Tac Yayınları, İstanbul 2003.

KORKUSUZ, Şefik, , Nehri'den Hazne'ye Meşayih'i Nakşbendî, Kilim Matbacılık, İstanbul 2010.

KÖSTÜKLÜ, Nuri, Vatan Savunmasında Mevlevihaneler, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2010.

KUŞEYRÎ, Abdülkerim, Kuşeyrî Risâlesi, Semerkand Yayınları, İstanbul 2011.

METE, Mükerrerem, İmam Ali'den Yöneticilere, Semerkand Yayınları, İstanbul 2011.

MISIRLIOĞLU, Kadir, Sarıklı Mücahidler, Sebil Yayinevi, İstanbul 2014.

NAKŞİBENDİ, Muhammed, Altın Silsile, Semerkand Yayınları, İstanbul 2012.

OKUR, Hüseyin, Son Nefeste İman, Hacegan Yayınları, İstanbul 2011.

OKUR, Hüseyin, Yolumuz Dört Hak Mezhep, Semerkand Yayınları, İstanbul 2015.

ÖNLÜER, Siraceddin, Kalbin Hastalıkları, Semerkand Yayınları, İstanbul 2012

ÖNLÜER, Siraceddin, Rahmet Kapısı, Şadırvan Yayınları, İstanbul 2013.

ÖNLÜER, Siraceddin, Şefaat Ya Rasulallah, Semerkand Yayınları, İstanbul 2011.

SAĞIROĞLU, Ekrem, Şah-ı Nakşibend, Yasin Yayinevi, İstanbul 2013.

SARIKOYUNCU, Ali, Millî Mücadele'de Din Adamları, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2012.

SELVÎ, Dilaver, Kaynaklarıyla Tasavvuf, Semerkand Yayınları, İstanbul 2008.

SELVÎ, Dilaver, Nefs Terbiyesinde Râbîta, Hoşgörü Yayınları, İstanbul 2012.

SELVÎ, Dilaver, Velayet ve Keramet, Hoşgörü Yayınları, İstanbul 2012.

SEMERKAND ARAŞTIRMA GURUBU, Allah Kulundan Vazgeçer mi? ,
Semerkand Yayınları, İstanbul 2008.

SERDAR, Törehan, Bitlis'in İşgali ve Kurtuluşu, Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Matbaası, Bitlis 1995.

ŞİHÂBUDDÎN SÜHREVERDÎ, Avârifü'l Meârif, Semerkand Yayınları, İstanbul
2007

TANEVÎ, Şeyh Eşref Ali, Hadislerle Tasavvuf, Sey-Tac yayınları, Nisan 2009.

TAŞYÜREK, Muzaffer, Hatme-i Hâcegan Sultanları Silsile-i Menzil, Alioğlu
Yayınevi, İstanbul 1998.

TEZER, Şükrü, Atatürk'ün hatıra defteri, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara
1972.

TOPBAŞ, Osman Nuri, Altın Silsile, Altınoluk Yayınları, İstanbul 2012.

UÇAN, Salih Nakşbendî Şeyhlerinin Hikmetli Sözleri, Huzur Yayınevi, İstanbul 2011.

UĞUR, Selim, Peygamberim, Semerkand Yayınları, İstanbul 2013.

ULUDAĞ, Süleyman, Keşif ve Keramet, Sufi Kitap, İstanbul 2008.

ÜNLÜ, Ahmet Mahmut, Tarîkat-i Aliyye de Râbita-i Celiyye, Haziran 2013.

VERKÂNİSÎ, Şeyh Fethullah, Adab-ı Fethullah, Sey-Tac Yayınları, İstanbul 2012.

YILMAZ, Kâmil, Tasavvufî Hayat, Erkam Yayınları, İstanbul 2014.

YILMAZ, Kâmil, İslam Tasavvufu, Erkam Yayınları, İstanbul 2012.

YILMAZ, Kâmil, Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarîkatlar, Ensar Neşriyat, İstanbul 2009.

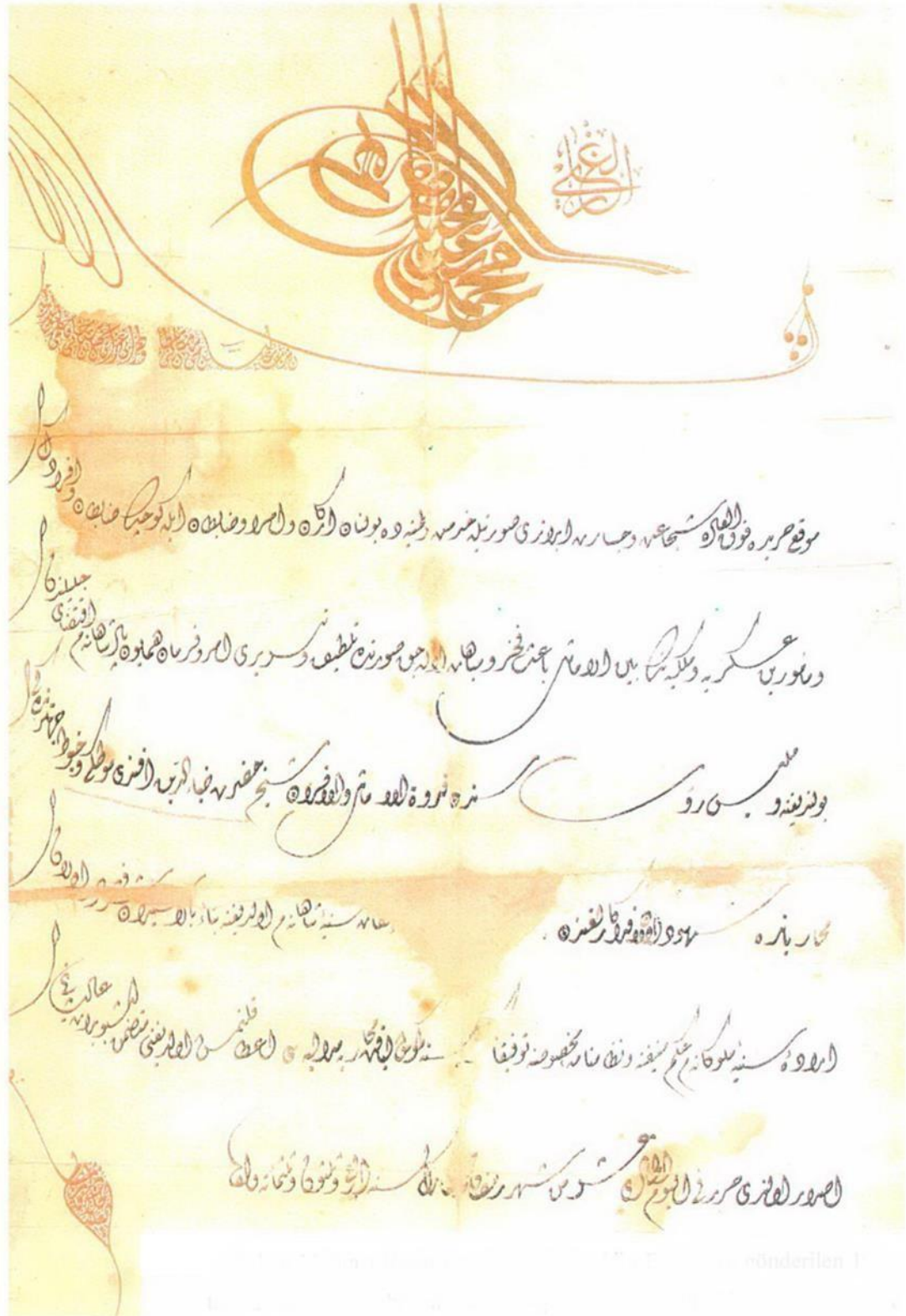
YURTGEZEN, Ali, Hâcegan Sultanları, Semerkand Yayınları, İstanbul 2013.

ZÜLFİKAR, Hamza, Atatürk Muş ve Bitlisin Kurtuluşu, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayını, Ankara 1985.

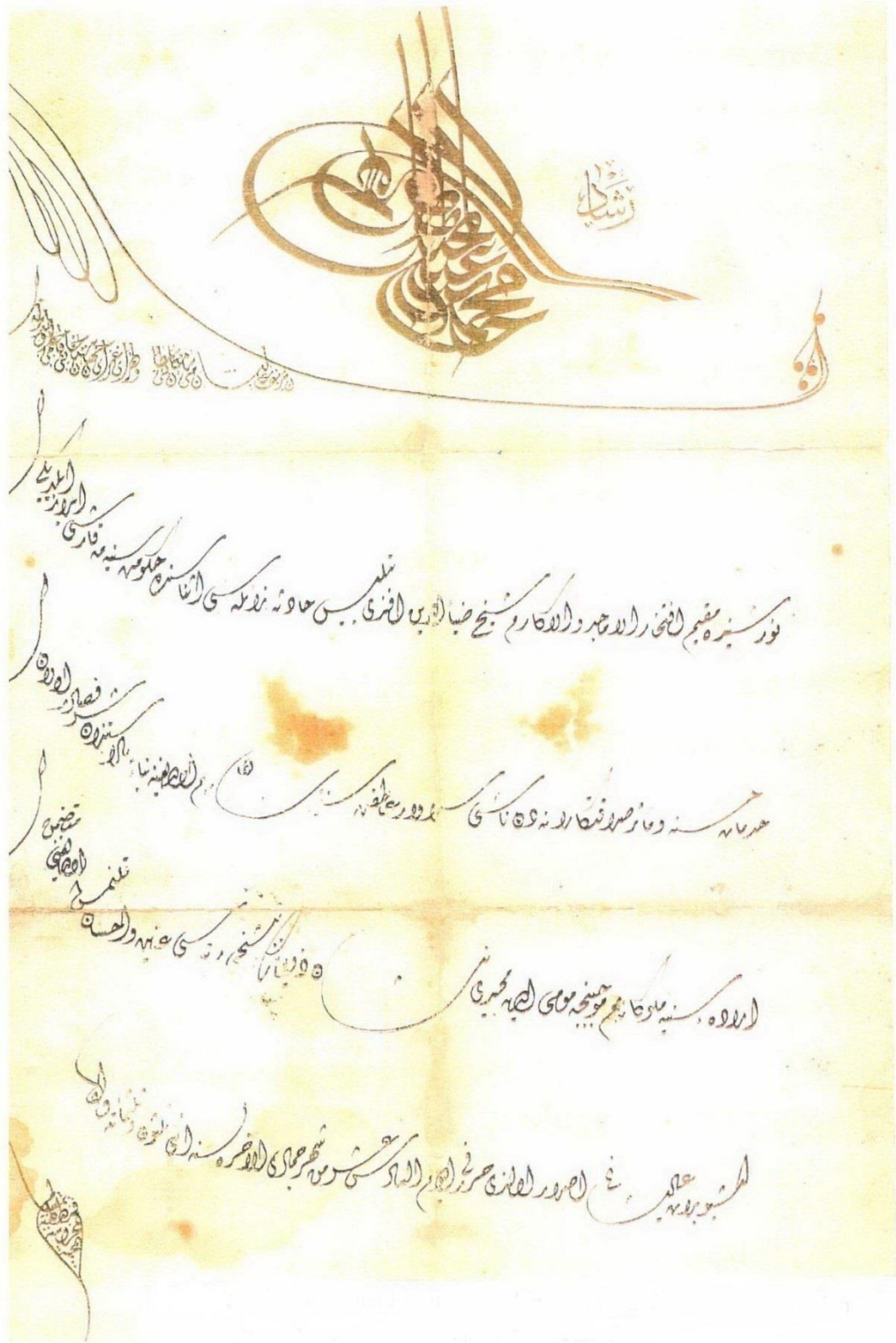
EKLER

Ek 1. Muhammed Diyâuddîn'in fotoğrafi

Ek 2. Sultan Mehmet Reşat tarafından Muhammed Diyâuddîn'e gönderilen 1916 tarihli "Beşinci Rütbeden Mescidi Nişanı" beratı, Müfit Yüksel Özel Arşivi

Ek 3. Sultan Mehmet Reşat tarafından Muhammed Diyâuddîn'e gönderilen 1918 tarihli beratı, Müfit Yüksel Özel Arşivi

[وَيْتَه ٥٢]

١٣ اگستوس ١٣٣٥

نورمیدنی مشایخ عظامه شیخ ضیاء الدین افندی حضرت تبریز

قبیلتلو اقدم
ذات قاضلان لیکرک حرب عمومیک امتدادنجه منای اودوسته ایا ایش اولدینکر خدمات برکوبده لینه ومقام
معای خلافت وسلطنته کوسترمش اولدینکر روابط قلیه لینه یقیندن مطلع بولنوبورم . بوسبیله ذات عالیکزه فلأ
یک یوزک حریم واردور .
بوکرن مقام خلافتک ، سلطنت منایک ووطن مقدسک دشمنلر طرقدن نعل رنجیده ایدلکده وولایات
شرق منک اریلره هدیه ایدلسنده اصرار اولقنده اولدینی معلوم عارفانلریدر . ملته استناد ایتجن استانبولدهکی
حکومت مرکزیه بوتون بودشمن تعدیلری قارشوستنده عاجز وناچیز قالدق حقوق ملت ومملکتی مدافعه ایدمه مکده
اولدینی تحقیق ایتشدور . بوسبیله ملتیزک موجودیتی ووحدهتی بوتون جهان کوسترمک وحقوقک هندی وشخصی
قرازلره احاسنه مساعد ایدمه چکیزی آکلائتی مقصدله ناوردلری رسمی مقام وصفتدن مجرد ایدمک . ملتک
ایچنده ولتله برابر چالیشمقدن یشقه چاره کورده دم ودرحال عسکرلکدن ایستفا ایتدم .
وقایع الهیه تاثیرله هر طرفده تشکیل ایدن ملی ووطنی جیتیزک سرخصلرندن سربک اولق اوزره اوزروده
انعتاد ایدن برتوقلره ایل « شرقی آناتولو مدافعه حقوق جمعی » تشکیل ایتدی و وحدت ملیه منی داخل وخارجیه
قارشی تشیل ایلک اوزره برهیت تمثیل قبول ایدلدی . بوخصر صه دائر بیاننامه ونظامنامه لردن ذات علیاکزه
تقدیم ایدیورم . ذات قاضلانلری جیتیزک الک محترم انضادن بولندینکر جهته استحصال مقصد مقدس ایچون
جمعه مسلم اولان همت وغیرتیزک تشکیللرک او حوالجه تریح حصونه ومضر دشمن تلقیناتک ازاله سنه مصروف
اولاجینه مضمن . یرقاج کونه قدر غری آناتولو وروم ایلک بالجه ولایتندن کلکده اولان سرخصلرله دعوی
برز نره سیواسده هند اولکچقدر . جناب حقک عون وعنائی وینبیر ذیشانک فیض وشفاعتی ایله عموم ملتیزک
برنقصدده متحد اولدینتی وحقوقی محافظه ومدافعه قادر بولندینتی جهان کوستره جکر .
آریا مجلس بمونائیزی آجدر برقی وملته مستند قوتلی برحکومتی موقع اقتدازه کچیره زک سلامت وطنی تامین
ایلک . یسر اوله جقدر .
عجت وحرمتلرک قبولی رجا و احوالیدهکی بالجه وطنده اشلرله سلاملر اتحاف ایلرم اقدم حضرتلری .
سایق اوینچی اردو مفتشی
مصطفی کمال

Ek 5. Ahmed Haznevî'nin fotoğrafı

Ek 6. Seyyid Abdülhakim'in fotoğrafi

ÖZET

Şeyh Muhammed Diyâuddîn çocukluğundan itibaren tasavvufi bir ortamda yetişmiştir. Eğitimine bir Nakşbendî şeyhi olan babası Şeyh Abdurrahman Tâğî'nin yanında başlamış ve eğitimini babasının halifesi olan Şeyh Fethullah'ın yanında tamamlamıştır. Hz.Muhammed'in (s.a.v) soyundan gelen Şeyh Muhammed Diyâuddîn'in kendiside birçok âlim yetiştirmiştir. Şeyh Muhammed Diyâuddîn'in yetiştirdiği âlimlerle günümüze olan etkiside oldukça önemlidir. Ülkemizin en yaygın Nakşbendî kollarından birisi olan Menzil dergâhının kurucusu Şeyh Seyyid Abdülhakim, Şeyh Muhammed Diyâuddîn'in yetiştirdiği âlimlerdendir.

Şeyh Muhammed Diyâuddîn'in tasavvufî yaşantısı yanında, 1. Dünya Savaşı ardından gerçekleşen Rus işgali ve Ermeni mezalimine karşı Bitlis'in kurtuluşu için verdiği silahlı mücadelede oldukça dikkat çekicidir. Şeyh Muhammed Diyâuddîn kendisi ve müridleriyle Bitlis'in kurtuluşunda oldukça önemli bir rol oynamıştır. Bitlisin kurtuluşu Doğu Anadolu'nun kurtuluşu için oldukça önemliyken Doğu Anadolu'nun kurtuluşuda tüm yurttaki verilecek Kurtuluş Savaşı için önemli bir dönüm noktası olmuştur. Şeyh Muhammed Diyâuddîn bu mücadele sırasında iki kardeşini şehit vermiştir. Kendiside bir top mermisiyle sağ kolundan yaralanmıştır. Doktorların kangren olma ihtimaline karşın yaptığı müdahale sonucunda Şeyh Muhammed Diyâuddîn'in sağ kolu kesilmiştir.

Şeyh Muhammed Diyâuddîn'in yazdığı mektuplardan oluşan mektubatta ise râbîta, vird, nefis, muhabbet, teveccüh ve vahdet-i vücûd gibi tasavvufî açıdan oldukça temel olan konular ele alınmıştır.

Anahtar Kavramlar: Tasavvuf, Muhammed Diyauddin, Nakşibendi, Tarikat, Milli Mücadele, Rabîta, Menzil.

ABSTRACT

Sufi Master Muhammed Diyauddin had been grown in a İslamic mystical environment from his childhood. The began his education by the side of his father sufi master Abdurrahman Tâğî who was sufi master of Nakhshibendi and completed his training by the side of his father's successor sufi master Şeyh Fethullah. Being prophet Muhammed's (blessing and peace of God be with him and hid household) descendant, Sufi master Muhammed Diyauddin also had trained so many divines himself. The chief of sufi Master Muhammed Diyauddin with the divines he had is also very important at present day. The sufi master Abdülhakim who was the founder of Menzil court, the most common Nakhshibendi bianch in our country, also had been the scholar of the Sufi Master Muhammed Diyauddin had grown.

Besides sufi master Muhammed Diyauddin's İslamic mystical wan of life, The armed struggle that he had given fort he salvation of Bitlis against Armenia atrocities and Russian occupation after first World war is also remarkable Sufi Master Muhammed Diyauddin himself and with his followers had played a important role salvation of Bitlis. In the meanwhile salvation of Bitlis was important fort he salvation of Eastern Anatolia, the salvation of Eastern Anatolia had been point for the whole country salvation. Sufi Master Muhammed Diyauddin had given his two brothers as martry during this struggle. Himself as well bruised from his right arm with a cannon. Sufi Master Muhammed Diyauddin is right arm had been cut by doctors as the result of intervation against the possibility of gangrene.

In the letters of Sufi Master Muhammed Diyauddin, İslamic mystical key topics had been subdued such as connection, ego, self fondness, recollection(of God) , existential monism.

Key Terms: İslamic mysticism, Sufism, Muhammed Diyauddin, Naqshbandi, Brotherhood, National Struggle, Self Fondness, Menzil.